

Ljiljana Subotić

ISTORIJSKA LINGVISTIKA

*fonološke promene i
morfološke
alternacije*

*mladogramatičari
strukturalizam
generativna gramatika*

POKLON
Biblioteke
FILOZOFSKOG FAKULTETA
U Novom Sadu

Novi Sad, 2002

Filozofski fakultet
Katedra za srpski jezik i lingvistiku

Redakcija
Ljiljana Subotić (šef Katedre)
Urednik
Vera Vasić (koordinator postdiplomskih studija)
Kompjuterska obrada teksta
Slobodan Pavlović (sekretar postdiplomskih studija)

Recenzent
Dragoljub Petrović

Za izdavača
Tomislav Bekić

Štampa
KriMel, Budisava

Tiraž 400

Mojim roditeljima

Zahvaljujemo se Izvršnom veću AP Vojvodine na finansijskoj pomoći za štampanje ove knjige.

Reč autorke

Želeći da prikažem mesto istorije jezika, proučavanja promena u jeziku u modelima lingvističkih istraživanja koje su zastupali mladogramatičari, strukturalisti i generativci (od kojih je svaki u svoje vreme bio dominantan), na postdiplomskim studijama Katedre za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, tokom letnjeg semestra školske 1999.-2000. godine, studentima koji su se opredelili za istoriju jezika, održala sam niz predavanja iz istorijske lingvistike sa temom: „Istorijska lingvistika: istorija jezika u učenjima mladogramatičara, strukturalista i generativaca”. Mladogramatičari i strukturalisti, u svojim teorijskim modelima koje su izgradili, bavili su se uglavnom ili prevashodno promenama koje su delovale na fonološkim nivoima jezičkog sistema (a koje su, naravno, imale reperkusiju i na gramatičke strukture) i nisu sistematski ulazili u područja sintaksičkih i drugih promena. (Generativci strukturalistima najviše i zameraju to što u svom modelu nisu razvili neku konzistentnu sintaksičku teoriju.) I to je bio jedan od razloga što se ovom prilikom u ovom razmatranju težište stavlja upravo na ona istorijska istraživanja i postupke koji se odnose na promene i posledice tih promena u fonološkim sistemima. S obzirom na to da su studenti na osnovnim studijama, u okviru predmeta Istorija srpskog jezika, Staroslovenski jezik i Uporedna gramatika slovenskih jezika, imali prilike da se upoznaju sa promenama koje su se dešavale u istoriji srpskohrvatskog i ostalih slovenskih jezika, fonološke promene i morfološke alternacije u ovoj knjizi ilustrovane su pretežno primerima iz jezika čiji je istorijski razvitet njima manje poznat. Pošto u programu poslediplomskih studija studenti ne slušaju predmet Uporedna gramatika indoevropskih jezika, ovo je i prilika da na osnovu primera iz ostalih, njima manje poznatih indoevropskih jezika dobiju neke osnovne informacije. Mada ova knjiga nije koncipirana da predstavlja uvod u istorijsku lingvistiku već je pre priručnik i prikaz stanja i teorija u njoj, namenjen onima kojima lingvistika jeste interesovanje i struka, definisanjem svih bitnih pojmoveva i termina želela sam da knjigu učinim što više objasnjavačkom i za čitaoce lakše savladavom.

Najzad, imam i priyatnu obavezu da zahvalim svojim kolegama – Veri Vasić, koordinatorki postdiplomskih studija, na inicijalnom podsticaju u nastajanju ove knjige i podršci, na pažljivom čitanju i korisnim sugestijama, za šta posebnu zahvalnost dugujem recenzentu profesoru Dragoljubu Petroviću, kao i kolegi Mati Pižurici, a kolegi Slobodanu Pavloviću na kompjuterskoj obradi teksta.

Novi Sad, 2001.

1. Uvod¹

Lingvističku misao 20. veka odredila su i obeležila tri glavna pravca. Prvi, poznat pod imenom *mladogramatičarska škola* (nastao sedamdesetih godina 19. veka u Nemačkoj), i slavan u svojoj preokupaciji istorijskim objašnjavanjem jezičkih činjenica i ispunjavanju svojih zadataka uporednog proučavanja indoevropskih jezika, što mu je omogućilo da sagleda i postavi principe koji su u osnovi jezičkih promena. Time su postavljeni temelji i modernoj istorijskoj lingvistici. Na učenju, tradiciji i rezultatima mladogramatičarske škole obrazovana je većina evropskih i jugoslovenskih filologa i lingvista prve polovine 20. veka. Drugi pravac, *strukturalizam*, čiji je idejni tvorac, Ferdinand de Saussure (1857-1913), vremenski pripadao 19. veku, glavna evropska lingvistička škola prve polovine dvadesetog veka, preusmerila je istraživanja sa istorijskog pristupa jezičkom fenomenu ka opisu *strukture*² jezika u nekom određenom vremenskom periodu. Saussure nije izričito poricao značaj dijahronijskog pristupa, proučavanja promena u jeziku kroz vreme; on je jednostavno smatrao da istorijski dakle dijahronijski pristup ne treba isključiti ali ga treba odvojiti od sinhronijskog, koji je usmeren na opisivanje jezika kao celine u nekoj određenoj tački vremena. Njegovo učenje imalo je dominantan uticaj na mnoge evropske lingvističke škole tog perioda (kao i na knji-

---

¹ Da ne bi opterećivalo osnovni tekst, da bi se on lakše čitao, u napomene je smešтано i sve ono što pripada domenu opštelingvistike, a što se smatralo neophodnim za njegovo bolje razumevanje.

² Termin *struktura* u najširem smislu, a naročito kako je definisan u *strukturalističkim* studijama o ljudskim institucijama i ponašanju, označava glavnu apstraktну karakteristiku svakog semiotičkog sistema. Jezik kao celina organizovan je kao struktura u tom smislu što predstavlja splet pojedinačnih međusobno povezanih jedinica u sistem, u kome se značenje delova može specifikovati samo uz pozivanje na celinu. U tom smislu *struktura* i *sistem* često su sinonimi. *Struktura*, u specifičnoj upotrebi termina, predstavlja deo koji se daje izdvojiti iz ukupnog spleta. Na primer, kad se raspravlja o strukturi neke gramatičke oblasti (glagolskih vremena, zamenica) *struktura* i *sistem* se razlikuju i može se govoriti o *strukturi* određenog *sistema*.

ževnu kritiku i sociološka istraživanja), a insistiranje na strukturi jezičkog sistema ostalo je glavno usmerenje većine lingvističkih teorija posle Saussurea. Paralelno sa evropskim strukturalizmom i nezavisno od njega razvijala se i američka škola strukturalizma (poznata kao [post]blumfeldovska [jelska] škola, škola taksonomske lingvistike, škola deskriptivne lingvistike ili strukturalna škola, a često i kao postblumfeldovska škola američkog strukturalizma, čiji su najznačajniji predstavnici Sapir, Harris i Bloomfield), koja je dala prednost sinhronijskom nad dijahronijskim istraživanjima jezika. Njihovo interesovanje za deskriptivne, sinhronijske studije bilo je motivisano i potrebom da se opišu jezici američkih Indijanaca koji nisu imali pisanu tradiciju. U dijahronijskim proučavanjima, međutim, oni su značajno prevrednovali mladogramatičarske postulate, posebno u svojim radovima na komparativnim proučavanjima indijanskih jezika.

Krajem pedesetih godina 20. veka rađa se nova lingvistička teorija koja je imala revolucionaran značaj u odnosu na dotadašnju lingvističku (strukturalnu) misao i ubrzo postala najuticajnija i najpopularnija (sintaksička) teorija tog stoljeća: (*transformaciono*) generativna gramatika. Avram Noam Chomsky, učenik Z. Harrisa, svojom knjigom *Syntactic Structure* (1957) (*Sintaksičke strukture*) otvara novo poglavlje u istoriji svetske lingvistike predstavljajući novu teoriju u kojoj tvrdi da je gramatika (nekog jezika) autonomni sistem, nezavisan od semantike i od proučavanja svakodnevne upotrebe jezika i da bi ona trebalo da se formalizuje kao sistem pravila koja generišu neograničeni niz rečenica. Ovim se on oštro suprotstavio dotadašnjoj ortodoksnoj lingvistici koja je gramatički opis izvodila primenom odgovarajućih procedura na korpus. Chomsky odbacuje upotrebu korpusa predlažući da se empirijska adekvatnost gramatike ocenjuje po tome da li ona može generisati neograničeni broj gramatičnih rečenica, a ne po tome da li ona objašnjava neki ograničeni korpus posmatranih podataka. Generativna gramatika počela je kao sintaksička teorija i doživela je mnoge modifikacije, kako u učenju samog Chomskog, tako i njegovih pristalica, učenika i saradnika. Tokom poslednjih decenija 20. veka transformaciono-generativni model postao je glavno središte teorijskog preispitivanja u istorijskoj lingvistici a dominiraju dva osnovna pitanja: (1) predstavljanje fonoloških promena i (2) predstavljanje sintaksičkih promena koje se tiču dubinskih struktura i transformacionih pravila.

1.1. Lingvistika i modeli³ jezičke analize

Najopštija definicija *lingvistike* kao nauke o jeziku podrazumeva proučavanje strukture pojedinačnih jezika kao i proučavanje jezika uopšte, kako na sinhronijskoj tako i na dijahronijskoj ravni. Ona uključuje sve metode istraživanja jezika: tradicionalni, strukturalni, transformacioni, stratifikacioni, funkcionalnu gramatiku, funkcionalne relacije, i sl. Svaki gramatički model zasluguje da bude ispitani. Modeli se razlikuju i s obzirom na to koji vid jezika ispituju. Ni jedan model nije potpuno nezavisran od drugih modela niti potpuno konzistentan i u svakom smislu jednak razvijen. Ne postoji neki model koji bi bio najbolji bez obzira na to koliko sledbenici tog modela bili u to uvereni. Da bi neka gramatička teorija (model) bila adekvatna, mora biti sposobna i da opiše i da objasni jezički fenomen kojim se bavi. Koji će fenomeni biti u fokusu lingvističke pažnje u nekom periodu zavisiće prevashodno od odnosa koji preovlađuje kako prema predmetu istraživanja tako i prema naučnom istraživanju uopšte. U ranim fazama istorijskog pristupa proučavanju jezika dominirala su dva glavna, međusobno tesno povezana, problema: pitanje *nepravilnosti oblika* na sinhronijskoj ravni unutar pojedinačnih jezika i pitanje *prirode sličnosti* koja postoji među srodnim jezicima.

---

³ Termin *model* upotrebljava se i kao sinonim za „teoriju“. To je i jedan od centralnih pojmova u naučnom istraživanju, primenjen u nekoliko oblasti lingvistike. Model je po određenom nacrtu sačinjena predstava ideja, predmeta i pojuba, koja se koristi da bi se otkrila ili objasnila njihova struktura ili funkcija. Svi modeli podrazumevaju da se skup elemenata uočenih u modeliranoj situaciji presliku u novu pojmovnu dimenziju. U lingvistici, na primer, *modeli* se ispoljavaju i kao: tripartitna podela jezika na glasove, gramatičke oblike i jedinice rečnika; ideja da se komunikacija sastoji od izvora, kanala i primaoca poruke; posmatranje i predstavljanje genetski srodnih jezika kroz porodično stablo na kojem se grananjem pokazuje dalji razvitak; pojam jezičkih varijeteta kao dijalekatskih i stilskih nivoa; matematička formula.

2. Principi, metodi i ciljevi istorijske lingvistike i zadatak istoričara jezika

U istorijskom istraživanju jezika određeni principi smatraju se aksiomima. Na primer: (1) da se jezik neprestano menja; (2) da na sve jezike deluju iste vrste uticaja koji ih menjaju; (3) da su jezičke promene pravilne i sistematične i ne narušavaju komunikaciju među govornicima; (4) u jezičkim promenama u međusobnom sadejstvu su jezički i društveni faktori; (5) promene u jezičkim sistemima usmerene su ka još nedefinisanom stanju jezičke *ekonomije i redundancije*.⁴

Promene ili stanje koji nisu posvedočeni u nekom poznatom jeziku ne bi bili validni ako bi rekonstrukcija upućivala na zaključak da su oni postojali u nekoj ranijoj fazi jezičkog razvoja. *Dijahronijskom proučavanju* jezika može se pristupiti poređenjem jednog ili više jezika u različitim fazama njihove istorije. *Sinhronijska*⁵ ili *dijahronijska*⁶ proučavanja leže u osnovi istorijskih

---

⁴ Tako, na primer, Martinet (1982: 116-119) smatra da se jezički razvoj može shvatiti „kao razvoj kojim upravlja stalna antinomija između čovjekovih komunikacijskih potreba i njegove težnje da svoju mentalnu i fizičku aktivnost svede na minimum”, te da se *ekonomijom* jednog jezika može „nazvati upravo ono stalno traženje ravnoteže između proturječnih potreba što ih treba zadovoljiti, između komunikacijskih potreba s jedne strane te inercije memorije i artikulacijske inercije s druge”. A pošto se jezička komunikacija odvija u uslovima koji su daleko od toga da budu idealni (uz stalne šumove u komunikativnom kanalu) i pošto je pažnja slušaoca često podeljena, normalno je da jezička poruka ne može biti „telegrafska” ili minimalna. Iz toga sledi da praktične potrebe komunikacije zahtevaju da „jezični oblik bude stalno i na svim razinama obilato redundantan” (= čije prisustvo nije neophodno za identifikaciju određene jezičke jedinice).

⁵ *Sinhronijska proučavanja* – jedna od dveju glavnih dimenzija *lingvističkih* istraživanja koje je uveo švajcarski lingvista Ferdinand de Saussure (druga je *dijahronijska* dimenzija). Sinhronijsko izučavanje jezika podrazumeva pristup u kojem se oblici jednog ili više jezika istražuju u jednoj određenoj fazi njihovog razvoja: opisuje se trenutno „stanje“ jezika ne vodeći računa o eventualnim promenama koje su u toku. Sinhronijska lingvistika, kakva je bila u prvoj polovini 20. veka, nastala je kao reakcija na prevashodno *dijahronijska proučavanja* komparativne filologije 19. veka u kojoj je naglasak bio na *promenama* u jeziku kroz vreme. Danas je opterećen značaj i sinhronijske i dijahronijske lingvistike. Alternativni termin je *statična lingvistika*.

⁶ *Dijahronijska proučavanja* usmjerena su na promene kroz koje prolaze jezici tokom dužih perioda njihove istorije. Alternativan termin je *istorijska lingvistika*.

istraživanja pošto se analiza nekog jezika ili jedne njegove faze u određenom vremenskom periodu može uporediti sa *deskriptivnim*⁷ proučavanjem u drugom njegovom periodu razvoja. Istoričar jezika pokušava da klasifikuje te razlike i da objasni način i uzroke koji su doveli do promena. Kada sakupi različite istorijske podatke o nekom jeziku, tada istraživač, na osnovu tih podataka, mora ustanoviti opšta pravila koja će u sažetoj formi pokazati način na koji se taj jezik promenio, kao i u čemu se on razlikuje od njemu srodnih jezika.

Promene u svakom jeziku regulisane su samom strukturom tog jezika. Fleksibilnost kao inherentno svojstvo jezika, složena struktura i kreativnost u upotrebi uzrok su njegove velike promenljivosti tokom vremena. Promenljivost jezika je tolika da kada bi se susrele generacije govornika iz veoma udaljenih vremenskih perioda, jedni druge ne bi mogli razumeti. I u našem savremenom jeziku proces promena se nastavlja i opet će doći generacija kojoj će ovaj jezik biti nerazumljiv. U opštoj lingvistici se smatra da je zadatak *istoričara jezika* da sastavlja mapu jezika sveta, da određuje njihove

Postoji duga tradicija istorijskih lingvističkih izučavanja, posebno od vremena kada se došlo do saznanja da su mnogi evropski i azijski jezici genetski slični. Takvo istorijsko proučavanje jezika, poznato kao *uporedna filologija*, ne razlikuje se od dijahronijske lingvistike po tematiki, već po ciljevima i metodi. U ovoj drugoj više pažnje poklanja se korišćenju sinhronijske deskripcije kao predradnje istorijskim proučavanjima i implikacijama istorijskog rada za lingvističku teoriju uopšte. Najrazvijenija grana dijahronijskog proučavanja jezika je *dijahronijska fonologija*, koja izučava glasovne promene.

⁷ Pojam *deskriptivno proučavanje* jezika odnosi se na svako proučavanje u kojem se posmatraju i analiziraju glasovne osobine, gramatika i rečnik nekog jezika u određenoj tački vremena. Opšti smisao termina *deskriptivan* u vezi sa lingvističkim proučavanjima i opisom sastoji se u identifikovanju jednog od glavnih ciljeva lingvistike – da pruži sveobuhvatno, objektivno i precizno objašnjenje obrazaca i upotreba jezika i dijalekata u konkretnom trenutku. Naglasak na objektivnosti, sistematicnosti itd. suprotstavlja ovaj pojam *preskriptivnim* ciljevima velikog dela tradicionalne gramatike (koja pokušava da propiše pravila na osnovu kojih bi se određeni jezik upotrebljavao). Cilj je *deskriptivne lingvistike* da opiše činjenice jezičke prakse onakve kakve su, a ne kakve bi trebalo da budu, u odnosu na neko realno ili zamišljeno stanje. Naglaskom na datom trenutku suprotstavlja se *istorijskoj lingvistici*, gde je cilj da se dokaže jezička promena i način na koji se srođni jezici razvijaju. Deskriptivna lingvistika ima za cilj da jezik opiše *sinhronijski* u određeno vreme (ne obavezno sadašnjost – mogu se opisivati i jezički obrasci bilo kog perioda). U najužem smislu, termin *deskriptivna lingvistika* upotrebljava se za prosede američkih lingvista kakav je, na primer, Bloomfield (1887-1949), koji je proučavao jezike američkih Indijanaca služeći se tehnikom rada na terenu i terminologijom posebno adaptiranom za sistem jezika koji se istražuje.

međusobne odnose te da, služeći se pisanim dokumentima, uklapa i raspoređuje iščezle jezike u složen mozaik svetskih jezika. Sa teorijskog stanovišta, istoričar jezika može se zanimati za prirodu *jezičkih promena* odnosno za način i razloge tih promena kao i za procese koji te promene iniciraju, oblikuju i upravljuju njima. Iz takvog pristupa proizašao je pojam *jezičkih univerzalija*⁸ pomoću kojih su rasvetljena neka osnovna jezička ponašanja ljudske vrste. Takve univerzalije, na primer, pokazuju da jezičke promene obično idu u pravcu stvaranja optimalnog, preferabilnog glasovnog sistema, sloganove strukture, pa čak i rečeničnog ustrojstva. One mogu biti u vezi i sa psihološkim i kognitivnim parametrima. Istoričar jezika uočava i različite uticaje koji prekidaju ili remete ove tendencije kao što identificuje i različite stepene intenziteta i prirodu spoljašnjih i unutarjezičkih konflikata.

Istoričar jezika za *predmet* svog proučavanja može izabrati različite nivoje jezičke strukture. Neke lingviste zanimaju fonološke, druge – morfološke, sintaksičke ili semantičke promene koje se dešavaju u jezicima tokom određenog vremenskog perioda da bi shvatili mehanizme koji su u osnovi tih promena i pronašli objašnjenja za njih.

Baveći se istorijskim proučavanjima jezika, neki lingvisti mogu biti više zainteresovani za jezičku rekonstrukciju i komparaciju kako bi stigli do takvih istorijskih veza koje pokazuju zajedničko poreklo jezika, što im omogućuje da ih grupišu u jezičke porodice. Geografska distribucija porodica jezika od najveće je važnosti za razumevanje migracionih obrazaca i obrazaca naseljavanja stanovništva na zemaljskoj površini.

Sociološki aspekti jezičkih promena, koje obuhvataju probleme dijalekata, stila, prestiža, tabua, promena u društvenom ponašanju, tehnologiji pa čak i individualnih potreba da se bude drukčiji, važni su i za razumevanje kulturnih povezivanja i ponašanja ljudi.

Promene kroz koje su jezici prošli za istorijsku lingvistiku predstavljaju podaci koje ti jezici sa sobom nose, a koji se izvode iz pisanih dokumenata ili se rekonstruišu na osnovu drugih jezika ako takvi zapisi ne postoje. Kada je jezik nekog dokumenta poznat, kao što je slučaj sa latinskim, sanskrptom ili staroslovenskim, istraživač mora pokušati da odredi njegova ortoepska obeležja na osnovu njegovog pisma, na osnovu zapisa autora iz tog vremena o jeziku, na osnovu prozodije i izgovora u jeziku koji je njegov naslednik. Ako se sretne sa primarnim izvorima pisanim na njemu nepoznatom jeziku, istraživač mora dešifrovati tekst kako bi dobio jasan uvid u njegovu jezičku struk-

⁸ Termin *jezičke univerzalije* upotrebljava se za kategorije za koja se smatra da su zajedničke svim jezicima, a dokazivanje takvih prepostavki jedan je od osnovnih ciljeva lingvističke teorije.

turu. Tada se mora voditi računa o tipu grafematskog sistema kojim je tekst zapisan, mora se utvrditi smer pisanja u tekstu, fonetska osnova koja je u *podležnoj*,⁹ *ishodišnoj* strukturi tih ortografskih znakova. Moraju se odrediti i morfeme i morfemske granice kao i sintaksičke i semantičke karakteristike.

Filološka proučavanja, preteča istorijske lingvistike, bavila su se jezikom i kulturom. Termin se uglavnom upotrebljava da označi proučavanje spomenika književnosti ili zapise o kulturnim obeležjima neke stare civilizacije. *Klasična filologija* nastavlja delatnost antičkih Grka i aleksandrijaca koji su već kopali po starim tekstovima svojih predaka. Filološka tradicija doživljava stagnaciju tokom srednjeg veka, ali sa renesansnim ponovnim otkrićem antičke ona ponovo prosperira. Početkom 19. veka, kada je sanskrtska književnost postala dostupna Zapadu, ponovo su podstaknuta filološka proučavanja. Iсторијска lingвистика била је позната као *komparativna filologija* sve do Augusta Schleichera.¹⁰

2.1. Jezičke promene

Od pamтивекa ljudi je brinula činjenica što se jezik menja i što jezici, menjajući se, postaju različiti. Uzrok takvih promena u prošlosti objašnjavan je božanskom intervencijom, o čemu svedoči i stara jevrejska priča o *vavilonskoj kuli*. Promene u jeziku pripisivane su i nehatnom, varvarskom kvarenju govora, kao u sanskrtskoj priči iz Šatapathabrahmaće.¹¹ One su najčešće smatrane nepoželjnim i doživljavane su kao gubitak božje milosti. Najstarije i još uvek, izvan lingvičkih krugova verovatno i najzastupljenije mišljenje o promenama u jeziku jeste da su one „kvarenje jezika”, prouzrokovano nehajnim i nepreciznim navikama govornika koje narušavaju pravila. A sva ta pravila smatrala su se svetim i nepovredivim, ustanovljenim za večnost i to u onom stadijumu razvoja nekog jezika za koji se verovalo da je bio „njegovo zlatno doba”. U nekim slučajevima ta su pravila bila ustanovljena za neki drugi jezik za koji se mislilo da je najsavršeniji i da bi njegova gramatika trebalo da bude model za gramatike drugih jezika.¹²

⁹ Terminom *podležan* u lingvistici se označava jedan apstraktan nivo predstavljanja koji je usvojen da bi se objasnile pravilnosti koje se sreću u empirijskim podacima određenog jezika. Uporedi, takođe, napomenu 151.

¹⁰ Sam Schleicher više je voleo da ga nazivaju *glottikerom*, to jest *lingvistom*, što je bilo u skladu sa njegovim pristupom proučavanju jezičkih fenomena.

¹¹ Umesto da pravilno izgovaraju sanskrт kao [hē rajō hē rajah], Asirci su upotrebjavali „iskvareni“ dijalekatski oblik [hē lavō hē lavah] (Hock 1991: 1).

¹² Čak i danas mnogi nastavnici u školama, urednici u izdavačkim kućama, lektori i drugi koji se brinu o jeziku i njegovoj upotrebi, osuđuju nemar u govornim na-

I sanskrt, jezik bramana koji i danas tečno govore neki Indusi i pokoji stranac, tokom milenijuma toliko se promenio da je u stvari zamenjen novijim i sasvim posebnim savremenim jezicima severne Indije (hindi, bengalski, maratski i dr.). Ni hebrejski, koji se danas govori u Izraelu, nije neposredan kontinuant starog jezika na kojem je do nas dospela priča o vavilonskoj kuli. Savremeni hebrejski je svesno oživljeni jezik koji je bio davno izumro kao govorni jezik. Naravno, i naš jezik menjao se tokom vekova. Te promene možemo pratiti kroz istorijski period njegovog razvoja (počev od 12. veka) ili ih rekostruisati na osnovu različitih izvora, kojima se istorijska lingvistika služi, za doistorijske stadijume njegovog postojanja. I savremeni književni srpski jezik promenio se u poslednjih 150 godina. To postaje evidentno ako poredimo Vukov jezik i jezik modernog urbanog govornika. U našem slučaju imamo i pomeranje od ruralnog (vukovskog) ka urbanom idiomu, što je i sa sociolingvističkog stanovišta zanimljivo. Međutim, ono što je u svemu tome zapanjujuće, uprkos svih tih evidentnih promena, „kvarenja” i konstantnog „gubljenja božje milosti”, jezik nije prestao da bude razumljiv ljudima. Na protiv, i njegovi savremeni korisnici, ako se dovoljno potrude, uspevaju da međusobno komuniciraju isto tako efikasno kao i oni koji su upotrebljavali jezik u vreme kada je nastala asirska sanskrtska priča ili priča o vavilonskoj kuli. Mi danas znamo da je to moguće zato što promene u jeziku nisu sasvim nasumična, nehajna odstupanja od stanja „prvobitne savršenosti” već se one dešavaju na veoma pravilan i sistematski način i bez nekog dubljeg narušavanja naše sposobnosti da komuniciramo. To saznanje je izvedeno iz iskustva zasnovanog na oko dvesta godina dugom proučavanju problema kako se jezici menjaju i kako, kroz te divergentne promene, oni postaju različiti.

Današnja saznanja o jeziku uopšte, o promenama u njemu, o jezicima u svetu, o nekom određenom jeziku i njegovoj gramatici (sinhronijskoj ili o nizu sukcesivnih gramatika) mnogi uzimaju kao činjenice koje se podrazumevaju ne razmišljajući o tome koliko je vekova i pojedinačnog truda i znanja bilo potrebno da se svi ti kameniči komplikovanog mozaika lingvističkih podataka slože i sistematizuju.

Vrhunac biološke evolucije bio je i razvitak prirodnog ljudskog jezika, a upravo su *istorijska proučavanja jezika* veoma važna za razumevanje tog složenog fenomena kao što je ljudski jezik i jezičko ponašanje čoveka. Samo takvim proučavanjem mogu se objasniti mnogi sociološki i kulturološki vidovi jezika i određene urođene jezičke sklonosti ljudske vrste. Ljudski jezik

---

vikama i „kvarenje ispravne gramatike”. Ukor ovog tipa obično su praćeni upozorenjima da će, ako se ne bude vodilo računa, „jezik otići dodavola” i neće više moći da služi kao sredstvo komunikacije. Ipak, svi prirodni jezici neumoljivo se menjaju, a ovakve izjave nisu zaustavile plimu jezičkih promena.

može se potpuno razumeti u svoj svojoj strukturnoj, društvenoj i biološkoj kompleksnosti kao i njegov odnos prema drugim oblicima komunikacije samo ako znamo kako on reaguje na unutrašnje i spoljašnje stimulanse, kako se menja.

2.2. Kratak pregled istorije istorijske lingvistike

Lingvistička proučavanja usmerena samo na istoriju jezika veoma su retka. Kako u antičko i u srednjovekovno vreme, tako i krajem dvadesetog veka, istorijska lingvistička izučavanja često su bila, ili su to još uvek, podredena drugim istraživanjima i preokupacijama lingvista. Pa čak i u svom „zlatnom dobu”, između 1790. i 1930, istorijska proučavanja jezika bila su isprepletana sa kulturnoškim pristupom, psihološkim i komparativističkim studijama. Mada je tokom prvih decenija i sredinom 20. stoljeća bila u stagnaciji, danas je istorijska lingvistika u usponu.

Temelje istorijske lingvistike u Evropi postavili su stari Grci, čija su filozofska učenja inkorporirana u spekulacije o prirodi njihovog jezika, a vrhunac helenskih jezičkih proučavanja dostigli su aleksandrijci. Rimljani su primjenjivali grčke principe u svom proučavanju latinskog jezika. I oni su, kao i Grci, bili svesni činjenice da reči menjaju i oblik i značenje, a u srednjem veku proučavane su gramatike i grčkog i latinskog jezika i to prvenstveno u pedagoške svrhe. Renesansa je donela promene u proučavanju jezika. Pod lupu su došli kako domaći, evropski, tako i neindoevropski jezici. Trgovački putevi otvoreni su prema Istoku, otkriven je i takozvani Novi svet, što je omogućilo da se prikupljaju novi podaci o egzotičnim jezicima i da se razvija lingvistička mašta. Njihovim proučavanjem i kompariranjem došlo se do shvatanja o raznolikosti jezičkih struktura te se proučavanje jezika okrenulo univerzalnim jezičkim pojmovima i ideji o *univerzalnoj gramatici*, što je i ostvareno u delima gramatičara iz Port-Royala u 17. veku.

U ranom 18. veku komparativna i istorijska lingvistika postala je mnogo konzistentnija. Tako je, na primer, J. Ludolf još 1702. tvrdio da srodnost među jezicima mora biti zasnovana na sličnostima njihovih gramatika, a ne rečnika, i da, kad se ispituju vokabulari određenih jezika, onda u fokusu moraju biti osnovne reči, kao što su one koje se odnose na delove tela. Leibnitz je smatrao da se ni jedan istorijski jezik ne može smatrati jezičkim pretkom pošto su jezici nastali iz *prajezika* (pragovora). On je pokušao i da ustanovi klasifikaciju jezika pa čak i da stvori univerzalni alfabet za sve jezike. Tokom tog veka nastavljeno je sa skupljanjem podataka o jezicima pošto ih je sve više u međuvremenu otkriveno. Pažnja je bila usmerena i na *poreklo jezika*,

posebno u radovima Hobbesa, Rousseaua, Burnetta, lorda Mondbobdoa, Condillacca i Herdera. (Ovim su se prvi počeli baviti još stari Egipćani, ali sada je to bilo razmatrano u odnosu na pretpostavljene jezičke univerzalije i jezičku raznolikost.)

Fundamentalna istorijska proučavanja jezika počela su tek onda kada su se jezici počeli porebiti i klasifikovati na osnovu porekla, hipotetičkog ili stvarnog. Jezička proučavanja poslednjih godina 18. veka krunisana su otkritcem da je sanskrт, jezik stare Indije, srođan jezicima u Evropi kao i latinskom i grčkom.¹³

Najpoznatiji istoričari jezika ranog 19. veka bili su Danac Rasmus Rask i Nemci Franz Bopp i Jacob Grimm. Sa njima je počelo pravo *komparativno-istorijsko* proučavanje jezika.¹⁴ U svojoj knjizi *Über die Sprache und Weisheit der Indier (O jeziku i mudrosti Indusa)*, objavljenoj 1808, Friedrich von Schlegel (1772-1829) upotrebio je termin *vergleichende Grammatik* – „komparativna gramatika”, a 1816. Bopp je objavio rad u kojem je uporedno dao promenu glagola u sanskrту, persijskom, latinskom, grčkom i nemačkom jeziku. Pošto je tome dodao i keltski i albanski, nazvao ih je *indoevropskom jeziku*.

---

¹³ Pošto su se u 18. veku Evropljani upoznali sa indijskom kulturom, došlo se do saznanja da sveti jezik hinduizma, sanskrт, ima značajne sličnosti sa grčkim i latinskim. Te sličnosti su bile tako fundamentalne prirode, ticale su se same strukture jezika da nisu mogle biti tek slučajne. U svojoj poznatoj besedi pred Royal Asiatic Society of Calcutta (Azijskim kraljevskim društvom Kalkute) 1786. godine, engleski naučnik, sir William Jones, izneo je tvrdnju u vezi sa latinskim jezikom, grčkim i sanskrtom da ova tri jezika „nijedan filolog ne može ispitivati a da ne vidi da su oni potekli sa nekog zajedničkog izvora, koji verovatno više ne postoji”. Ova izjava postala je manifest nove nauke koja je pokušavala da objasni istorijsko srodstvo ne samo između ova tri klasična jezika već i svih drugih jezika sa sličnim osobinama. Pošto ti jezici zauzimaju neprekinut geografski prostor od severne i centralne Indije, polazeći od njenog tada najistočnijeg dela (sadašnji Bangladeš) i dosežući do najzapadnijeg dela Evrope, ta porodica jezika nazvana je *indoevropskom* porodicom.

¹⁴ U praksi nije lako razlučiti „komparativnu” od „istorijske” lingvistike. Thomas Young (1773-1829), autor termina „*indoevropski*”, izjavio je da su rezultati komparativnih i istorijskih proučavanja jezika bili i „artificijelni” i „prirodni” vidovi istog međujezičkog odnosa. Poslednjih godina 19. veka postalo je jasno da je čist komparativizam nešto posebno, naročito kada se njegovi rezultati primenjuje na klasifikaciju jezika prema tipu. Pre 19. veka uradeno je sasvim malo na tom polju, bar što se tiče organizovanog i principskog pristupa. Tokom 19. stoljeća mnogo se radilo kako na uporednom proučavanju jezika (i na proučavanju različitih stadijuma razvoja pojedinačnih jezika) tako i na traganju za tokom promena jezičkih oblika. Ipak, nazivati bilo kog tadašnjeg proučavaoca jezika samo komparativistom ili istoričarem jezika bilo bi i proizvoljno i pogrešno.

zičkom porodicom. Bopp se inače smatra ocem indoевропеистике. Rask (1787-1832) napisao je prve sistematske gramatike staronordijskog i staroengleskog, a 1818. objavio je pregled komparativne gramatike *skandinavskih jezika* i pokazao njihove međusobne odnose. Da bi ilustrovaо pravilnost promena, on je, poređenjem oblika reči, uneo red u istorijske odnose tako što je pokazao kako određena slova (glasovi) jednog jezika odgovaraju slovu (glasu) drugog jezika.

Jacob Grimm (1785-1863), Boppov (1787-1832) savremenik, ograničio je svoja proučavanja na germanske jezike. Posebnu pažnju je posvetio *gotskom* i zbog njegove istorijske važnosti jer je zapisan još u 4. veku. To mu je omogućilo da, bolje nego iko pre njega, jasnije sagleda sistematsku prirodu *glasovnih promena*. U okviru komparativnog proučavanja germanskih jezika on je dao prve podatke o prirodi *umlauta*¹⁵ i *ablauta*,¹⁶ što se ponekad naziva *vokalskom gradacijom* (kao što je, na primer, slučaj sa nemačkim *sprechen*, *sprach*, *gesprochen*) i potpunije od Raska razvio je pojam *Lautverschiebung* ili *pomeranja*¹⁷ *glasova*, koji se smatra prvim formulisanim glasovnim zakonom, a što se inače i naziva *Grimmovim zakonom* ili *prvim germanskim pomeranjem glasova*. To je objavljeno 1822. u *Deutsche Grammatik*; on tu iznosi uopštenu tvrdnju o sličnosti među germanskim opstruentima, tj. plozivima, afrikatama i frikativima, kao i o njihovim ekvivalentima u drugim jezicima.¹⁸ J. H. Bredsdorff (1790-1841), Raskov učenik, pokušao je da objasni uz-

¹⁵ Termin *umlaut* označava glasovnu promenu u vokalu jednog (prethodnog) sloga koja se dešava kao rezultat uticaja vokala u narednom slogu. Alternativan termin je i *mutacija vokala* ili *frontiranje vokala*.

¹⁶ Termin *ablaut* (alternativni terimi: *prevoj*, *apofonija*, *interna fleksija*, *interna modifikacija*, *umutrašnja promena*, *alternacija* ili *gradacija vokala*) jeste promena u kvalitetu ili kvantitetu vokala u osnovi/korenu reči čime se označavaju različite funkcije te reči. Ablaut je morfološki uslovljena alternacija vokala unutar neke paradigmе.

¹⁷ Termin *pomeranje glasova* ubičajan je u našoj lingvističkoj praksi. Međutim, u *Enciklopedijskom rečniku moderne lingvistike* Dejvida Kristala ovaj termin je preveden kao *pomak glasova*: Kada se u određenoj fazi razvoja nekog jezika dođe do niza srodnih fonetskih promena, govori se o *fonetskom (glasovnom) pomaku*. To može biti „vokalski pomak” ili „konsonantski pomak” (Kristal 1988: 71).

¹⁸ Zapanjujući pravilan odnos između sistema opstruenata u germanskim i drugim indoевропским jezicima impresionirao je proučavaоce jezika u ranom 19. veku i potakao ih na istraživanja koja su bitno doprinela razvitku istorijske lingvistike. Praistorijski predak germanskih jezika odvojio se od ostalih indoевропских jezika fonološkom inovacijom kojom su praindoevropski opstruenti na sistematski način zamenjeni tako da su (a) bezvručni postali frikativni, (b) zvučni postali bezvručni, a (c) aspirirani (zvučni) izgubili aspiraciju i ostali samo zvučni. Ta promena poznata je kao *prvo konsonantsko pomeranje* ili kao *Grimmов zakon*, prema J. Grimmu,

roke jezičkih promena. Smatrao je da promene nastaju usled različitih faktora kao što su nesavršenost govornih organa i organa sluha, pogrešno primljeni i shvaćen jezički podatak, komocija i indolencija govornika i tendencija ka analogiji,¹⁹ želja da se bude jasan, potreba da se izraze nove ideje, uticaj stranih jezika i sl. Neke od njegovih ideja i danas su aktuelne.

Sredinom 19. veka, jedan od najuticajnijih lingvista, August Schleicher (1821-1868), rekonstruisao je hipotetički jezik iz kojeg su nastali svi evropski jezici – *prajezik*.²⁰ On je stvorio i *Stammbaumtheorie* ili *model genealoškog porodičnog stabla indoevropskih jezika* i dao tipološku klasifikaciju jezika zasnovanu na radovima njegovih prethodnika, u kojoj je jezike podelio na izolativne, aglutinativne i fleksivne. Njegovi drugi, danas odbačeni, stavovi o jeziku kao živom organizmu, o tome da se on prirodno razvija u darvinovskom smislu, kao i to da jezik zavisi od ljudske psihologije i mišljenja, to jest da ima racionalnu konotaciju, stimulisali su raspravu i dalja istraživanja na tom polju i potakli su razvoj novog i drukčijeg pristupa proučavanju jezika, poznatog kao *biološki pristup*.

U drugoj polovini 19. veka nauka o jeziku postala je više kosmopolitska pošto su naučnici i u drugim zemljama počeli ozbiljno da istražuju jezičke probleme. Ipak, tokom celog stoljeća bila je i dalje vodeća nemačka lingvistica. Tako je Hermann Grassmann 1863. godine, pionir *interne jezičke rekonstrukcije*,²¹ formulisan fonetski zakon zasnovan na podacima iz indoevropskih jezika i pokazao zašto se Grimmov zakon ne može uvek primeniti. Taj zakon se zove *zakonom o aspirovanim suglasnicima*; on pokazuje da se u indoevropskom deaspire jezan (obično prvi) od dva aspirovana glasa u istom slogu. Na primer, sanskrtsko *ba-bhú-va* „on je postao“ < *bha-bhú-va pokazuje da se reduplikovani korenski slog redukovao tako što je izgubio aspiraciju. Godine 1875. formulisan je još jedan fonetski zakon. Njegov autor je bio Karl Verner (1846-1896). *Vernerovim zakonom* objašnjeni su ostali izuzeci iz Grimmoovog zakona i pokazano je da je na regularnost pojave odgovarajućih suglasnika uticalo mesto indoevropskog akcenta.²² Ideje Wilhelma

---

koji je otkriće Rasmusa Raska (1818) sistematizovao i izneo pred lingvističku javnost.

¹⁹ Uporedi napomenu 24.

²⁰ Schleicher je čak izmislio i kratku priču na onom što je on zamišljao da je indoevropski prajezik, sa naslovom: *avis akvāsas ka* („Ovca i konji“), a kasnije ju je H. Hirt preveo u ono što je on smatrao da je praindoevropski: *owis ek'wōses-kʷe*.

²¹ O ovome će biti reči u odeljku 3.5. t. 3.5.2.

²² Na primer, indoevropsko [t] u [*patér] daje [ð] [faðar] u germanskim jezicima a ne [θ], kao što se moglo očekivati. Akcenat se kasnije u germanskim jezicima pomerio na prvi slog.

Scherera (1841-1886), koje je on izneo u svojoj knjizi iz istorije nemačkog jezika (1868), da se glasovne promene izvode po *strogim zakonima*, inspirisale su *mladogramatičare*,²³ grupu indeoeuropeista koji su radili na Univerzitetu u Lajpcigu, ili su bili povezani sa njim tokom poslednjih decenija 19. veka, čiji je pokret uskoro počeo da dominira u lingvističkim istraživanjima. Tumačenja onih situacija gde se jezičke činjenice ne mogu objasniti fonetskim zakonima Scherer je tražio u *analogiji*²⁴ kao objašnjenju za promene. Glavni predstavnici mladogramatičara Brugmann, Osthoff, Delbrück, Wac-

---

²³ Uporedi, takođe, Ivić (1990: I, 73-81).

²⁴ Termin *analogija* (*analoška promena*) odnosi se na proces regularizacije izuzetaka u gramatici nekog jezika, a procesi „analoškog stvaranja“ jedna su od glavnih tendencija u istoriji jezika. Ivšić (1970: 24), na primer, parafrazirajući Paula, ovako definiše *analogiju*: „Maternji jezik učimo slušajući ga od drugih i ponavljaјућi za drugima čuveno. S pomoću pamćenja možemo naučeno i poslije duljeg vremena opet izreći. No samo je jedan dio govora reprodukcija zapamćenoga, a veći je dio produkcija, i to kombinatorično stvaranje. Zapamćene smo riječi u duši svrstali u različne grupe pa prema obilježjima tih grupa, apstrahovavši pravilo, postupamo dalje. Jedne riječi asociramo s drugima (npr. *sin* sa *brat*) pa ih onda jednacimo oblikujući ih (npr. gen. *sina* prema *brata*). Takva se asocijaciona i asimilaciona tvorba zove analoška (Baudouin de Courtenay zove analogiju ‘morfološka asimilacija’).“ Termin *analogija* (*latinski proporcija*) prvo su upotrebili Stari Grci kao matematički termin kojim su opisivali četvoročlane proporcije tipa a:b::c:d. Pojam *analogija* u prenesenom smislu upotrebljavali su Heleni i kad su raspravljali o prirodi jezika kao o pravilnom obrascu, harmoniji između glasovnog sklopa reči i značenja (analogiji) i odsustvu te idealne harmonije (anomaliji). Dakle, u grčkoj filozofiji postoje dva oprečna pogleda u vezi sa odnosom između forme i značenja u jeziku: (1) da njima vlada *analogija* (tj. pomoću urednosti i pravilnosti, najpoznatiji predstavnik takvog mišljenja je Aristotel) i (2) njim vlada *anomalija* (nepravilnost, tj. pomoću odsustva takve pravilnosti, najpoznatiji predstavnik takvog mišljenja je Sokrat). Rimski matematičar i gramatičar Marcus Terentius Varro (116-27. pre n.e.), koji je nasledio taksonomiju grčke nauke o jeziku, smatrao je, na primer, da su fonoška forma („figura“ ili „vox“, tj. pismo ili glas) i gramatička supstanca, tj. padaž, vreme, i sl. („materia“ ili „res“) kriterijum za određivanje jezičke sličnosti na nivou deklinacija, a da bi se reči pravilno komparirale i klasifikovale, one moraju pokazivati *analogiju* koja je „dupla i savršena“. On je formulisao niz aritmetičkih proporcija da bi pokazao svoje poimanje gramatičke analogije. Imenice koje se jednakom menjaju slične su „razdvojenoj proporciji“ (*rex:regi::lex:legi* - kao 1:2::10:20). Glagoli koji se jednakom menjaju slični su „spojenoj proporciji“ (1:2::2:4 - *legebam:lego::lego:legam*), zato što je prošlo vreme prema prezentu u istom odnosu kao i prezent prema futuru. Varro je jedini antički gramatičar koji je formulisao apstraktne modele i jedan je od najoriginalnijih i najnezavisnijih mislilaca rimskog perioda koji su se bavili jezikom (vir Romanorum eruditissimus) up. t. 3.3.

kernagel, Paul i slavista August Leskien smatrali su da su fonetski zakoni, po svojoj doslednosti kojom deluju, slični prirodnim zakonima u fizici. U prvom broju časopisa *Morphologische Untersuchungen (Morfološka istraživanja)* iz 1878., koji su uredili Brugmann i Osthoff, opisana je mladogramatičarska doktrina i eksplicirano njihovo posebno određenje kao *junggrammatische Richtung „mladogramatičarski pravac mišljenja“*. Srž njihove doktrine bila je, kako je to označio Osthoff da „glasovni zakoni deluju slepo, bez izuzetka i sve diskrepancije u odnosu na te zakone nastale su delovanjem analogije“. Okupljeni oko Lajpciškog univerziteta, mladogramatičari su u glasovnim promenama videli primenu zakona mehaničke prirode kojima se govornik suprotstavlja psihološkom potrebom da regularizuje jezičke oblike što vodi u analoške glasovne promene koje su iregularne po prirodi.

Mladogramatičarskoj doktrini suprotstavio se psiholog Wilhelm Wundt (1832-1920), koji je smatrao pogrešnim njihove poglede u vezi sa psihološkim aspektima jezika. I komparativista Hugo Schuchardt (1842-1927) je 1885. godine pisao o glasovnim zakonima i pri tome je tvrdio da se jezičke promene dešavaju delovanjem združenih unutarjezičkih i spoljnih procesa. Slično shvatanje imao je i Ascoli (1829-1907) koji je većinu procesa jezičkih promena pripisivao teoriji *supstrata²⁵* prema kojoj se jezici menjaju pod uticajem mešanja stanovništva.

Terminološko razdvajanje „komparativne“ i „kontrastivne“ lingvistike relativno je jednostavno. Kontrastivna lingvistika usmerena je na proučavanje razlika u sistemima i oblicima između dva jezika, što obično ima praktičnu upotrebu u nastavi drugog (stranog) jezika. Još u 12. veku, na primer, takvo kontrastiranje bilo je primenjeno na arapski i hebrejski jezik. Komparativista, međutim, bavi se izučavanjem sličnosti između inventara i funkcija pojedinih kategorija u širokom dijapazonu jezika. Na taj način ustanovljene su sledeće klasifikacije jezika:

- (a) tipološke (ili T-klasifikacije): dozvoljavaju raspoređivanje jezika u vrste prema različitim uopštenim modelima u zavisnosti od toga kako operišu fonološki, morfološki, sintaksički i semantički sistemi;
- (b) evolutivne (ili E- klasifikacije): one prvo ukazuju na specifične promene aktuelnih oblika u nekom jeziku i među jezicima, a zatim i na univerzalne teorije jezičkog razvitka;

---

²⁵ Termin *supstrat* u sociolingvistici i istorijskoj lingvistici označava jezički varijetet ili skup oblika koji su uticali na strukturu ili upotrebu dominantnog jezika ili jezičke varijante u dатој zajednici. Taj termin se posebno odnosi na jezičke varijete starosedelačke (urođeničke) populacije u kolonijama ili u kulturno manje razvijenim zemljama, koji su mogli uticati na jezik osvajača ili novih naseljenika sa naprednjom kulturom (suprotan termin je *adstrat*).

- (c) genetske (ili G- klasifikacije): one se tiču tvrdnji o „genealogiji” jezika u svetu, o kretanju njihovih govornika u prošlosti po geografskom prostoru, pa čak i o prirodi njihovih najranijih društava.

Svaki od ovih tipova istražen je i pojedinačno i u kombinaciji. Neki naučnici veruju da evoluciju kontroliše tip. Drugi smatraju da je upravo obrnuto dok, opet, treći misle da ne postoji veza između tipa jezika i njegove evolucije. Postoje i oni lingvisti koji zastupaju stanovište da evolucija postoji jedino u genealoškom smislu, a nekoliko njih vidi kako genetski nesrodni jezici, koji kohabitiraju, neprestano konvergiraju razvijajući međusobne sličnosti u smjeru široke panglosije.

3. Mladogramatičari i istorija jezika

Tokom većeg dela 19. veka većina proučavalaca jezika bila je zainteresovana uglavnom samo za izučavanje njihovih starijih oblika u Evropi i jednom delu Azije, kao i za utvrđivanje njihovih međusobnih veza. Naučnicima je već prilično dugo bilo poznato da su grčki i latinski na neki način u vezi jer su mnoge reči u ova dva jezika bile slične po obliku i značenju. Na primer:

(1)	latinski	grčki
„deset”	decem	deka
„jedem”	edo	edo
„miš”	mus	mus
„jeste”	est	esti
„nosim”	fero	phero
„tanak”	tenuis	tanaos

Postoje i druge sličnosti kao što su, na primer, deklinacioni nastavci, što se lepo uočava u paradigm imenice „stopalo”:

(2)	nominativ	pes	pos
	genitiv	pedis	podos
	dativ	pedi	podi
	akuzativ	pedem	poda

Uobičajeno objašnjenje za ove sličnosti bilo je da je latinski jezik „pokvareni” grčki.

Epohu sredine 19. veka karakteriše veliki naučni optimizam, a naučnici su malo brinuli o nedostacima u svojim učenjima: iako su se zalagali za rigoroznost u pristupu, nisu je uvek primenjivali. Pola veka kasnije, činjenice su sabrane i različitosti u jezicima trebalo je objasniti posebnim i uverljivim uslovima pod kojima se pojavljuju ili ih potpuno isključiti iz istorijskih tvrdnji. Stoga je razumljivo što se na sceni pojavljuje generacija odlučnih mlađih ljudi koji su se zalagali za raščišćavanje u metodološkom pristupu proučavanju jezika. Dobijaju nadimak „Junggrammatiker” koji je trebalo da ih (aludiranjem na njihovu mladost) omalovaži, ali ga oni sami prihvataju kao dokaz da su uneli nove sveže ideje i modele u dotadašnju nauku o jeziku.

ku. Svi su bili prilično mladi i nezavisni, a prelomne godine za njihov potkret (1876²⁶) imali su:

Karl Brugmann (1849-1919), 27 godina; Berthold Delbrück (1842-1922), 34 godine; August Leskien (1840-1916), 36 godina; Hermann Osthoff (1847-1909), 29 godina - kao glavni protagonisti, a njihovi bliški saradnici: Wilhelm Braune (1850-1926), 26 godina; Friedrich Kluge (1856-1926), 20 godina; Hermann Paul (1846-1921), 30 godina; Ferdinand de Saussure (1857-1913), 19 godina; Eduard Sievers (1850-1932), 26 godina.

Mladogramatičari su zasluzni za to što je istorijska lingvistika prvi put postavljena na naučne osnove time što su eksplicitno formulisali metodološke principe i teorijske postulate kojima su se rukovodili u svom radu i proverili ih u praksi. Do šezdesetih i sedamdesetih godina 19. veka najveći deo indoevropskih jezika bio je dobro poznat nauci i bio je proučavan dovoljno dugo tako da su K. Brugmann i B. Delbrück mogli integrisati postojeće znanje o njima i hipoteze koje su se ticale istorija pojedinačnih jezika u *Kratak pregled poredbene gramatike indoevropskih jezika (Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, 1886-1900)*. Mladogramatičari su, prema tome, bili angažovani na praktičnom zadatku da sačine obuhvatni i uređeni prikaz znanja koje je do tada bilo skupljeno i njihove teorijske tvrdnje o prirodi jezičkih promena uopšte moraju se sagledavati u tim okvirima.

Mladogramatičari su postepeno razvijali svoje principe, a oni se sastoje u sledećem:

- (1) Jezik nije „organski“ fenomen već jedan vid ljudskog znanja i društvene interakcije i treba da se proučava uživo, sa usana govornika, a ne u prašnjavim seminarским bibliotekama.
- (2) Doktrina o uniformnosti u jeziku poželjna je kao kontrolna podteorija: „psihološka i fiziološka priroda čoveka kao govornika morala je u svim epohama biti u suštini identična“.
- (3) Pošto glasovna pomeranja deluju prema zakonima koji nemaju izuzetke, i sa „slepom i neizbežnom prinudom“, ispravno formulisane promene ne dopuštaju kontradiktornost. Razmatraju se dva procesa, *bezizuzetna glasovna pomeranja i analogija*. Ako izuzeci ipak postoje, tada se za njih moraju naći ili neki principijelni i/ili lokalni uz-

²⁶ Te godine se pojavljuje nekoliko veoma zapaženih radova. Dva Leskienova rada: *Die Lautgesetze kennen keine Ausnahme* i za slavistiku posebno značajna knjiga *Die Declination im Slawisch-Litauischen und Germanischen* i Brugmannov rad *Nasalis sonans in der indo-germanischen Grundsprache*.

roci ili se takve jedinice moraju pripisati skupu još uvek neobjašnjениh slučajeva.

Da se jezik tokom vremena menja, ubrzo postaje očigledno ako uporedimo pisane dokumente istog jezika, koji su nastali u različitim vremenskim periodima. Popularno stanovište da su promene u jeziku rezultat propadanja i kvarenja jezika, mada krajnje sumnjivo, a često i kontraproduktivno, bilo je prihvaćeno i od strane prvih istoričara jezika. Rekonstruisani indoевропски prajezik i njegovi najstariji potomci (grčki, latinski, sanskrт), sa svojom složenom *morfofonološkom*²⁷ strukturom i jasno markiranim gramatičkim nastavcima, bili su implicitno ili eksplicitno smatrani prvobitnim i savršenim. Uprošćavanje takve složene morfofonološke strukture i gramatičkih nastavaka u kasnijim etapama razvoja jezika posmatrano je kao rezultat njegovog *propadanja*. Smatralo se da je glavni pokretač tog propadanja u promenama govornih navika i u „*pogrešnoj analogiji*”,²⁸ preoblikovanju reči na osnovu obrazaca drugih po poreklu sasvim različitih reči. Smatralo se da ta „*pogrešna analogija*” nije delovala u prvobitnom, prastarom jeziku ili u ranim fazama njegovih jezičkih potomaka.

Sistematsko proučavanje jezičke evolucije i uspostavljanje hipoteza koje se tiču prirode jezičkih promena pokazalo se veoma plodotvornim na polju indoевропских jezika zahvaljujući prvenstveno prirodi materijala koji je bio dostupan za analizu. Ova porodica jezika sadrži brojne veoma srodne grupe živih jezika, kao što su germanski, romanski, slovenski i indoiranski.²⁹ Kao dodatak ovom bogatstvu savremenih lingvističkih podataka, kod svih ovih jezika, a posebno kod grčkog i jezika iz indoiranske grupe pisani tragovi dopiru čak do drugog milenijuma pre n. e. Tako je istraživanje istorijskog razvoja ovih jezika moguće u neprekinutom periodu od gotovo 4 milenijuma. Veoma stari zapisi nekih indoевропских jezika, vedskog sanskrta, mikenskog grčkog i hetitskog, pokazuju da su ovi jezici u drugom milenijumu pre n. e. već bili

²⁷ *Morfo(fo)nologija* (*morfosfematika*, *sonomorfologija*) – grana lingvistike koja se bavi proučavanjem fonoloških varijacija, alternacija u alomorfima i analizom i klasifikacijom fonoloških činilaca koji utiču na pojavu morfema, odnosno gramatičkih činilaca koji utiču na pojavu fonema. U evropskoj tradiciji radije se upotrebljava termin *morfofonologija* (ili „*morfonologija*”), u američkoj *morfofonematika* (*morphophonemics*). U nekim teorijama, morfofonologija se shvata kao poseban nivo jezičke strukture između gramatike i fonologije.

²⁸ Ivšić (1970: 24) to naziva „krivom analogijom” napominjući da je taj naziv „psihološki neopravdan” i da se upotrebiti „može praktički samo onda kad se za koju analošku tvorbu hoće reći da je većina koje jezičke zajednice osjeća pogrešnom”.

²⁹ To jest – hindi-urdu, pendžapski, guđžaratski, maratski, sinhaleški itd., koji obrazuju indijsko stablo i persijski, paštoto, kurdske, itd., koji obrazuju iransko stablo.

značajno međusobno diferencirani, što je omogućilo, poređenjem potvrđenih divergentnih formi, rekonstrukciju oblika još starijih datuma. Ako, prema tome, treba postaviti opšte principe u odnosu na prirodu jezičkog razvoja, indoevropski jezici predstavljaju najpogodnije polje istraživanja i veoma važno tle za proveru hipoteza. Zato verovatno nije iznenadenje što su teorijske tvrdnje koje se tiču prirode i pravilnosti jezičkog razvoja došle prvenstveno od naučnika koji su radili na tom polju.

Od samih početaka jezičkih istraživanja tražen je uzrok promena u jeziku. I geografska razuđenost i jezičko pozajmljivanje, odnosno uticaj jednog jezika na drugi menjaju jezik. Međutim, pod njih se ne mogu podvesti sve jezičke promene, posebno ne one u izolovanim jezicima. Jedno od najrasprostranjenijih objašnjenja za njih jeste da su one postepena modifikacija kao rezultat promena koje pojedinačni govornici čine u govoru i u svojim ostalim društvenim aktivnostima. Ovaj uzrok promena povezan je i sa usvajanjem jezika kod dece, jer se podrazumeva da ni jedno dete ne usvoji jezik tačno onako kako mu roditelji govore i da je to isto tako tokom vremena značajan uzrok promena. Da bi neka promena imala uticaj na jezik, ona mora biti prihvaćena od strane ostalih govornika te društvene grupe. Svi ovi mogući uzroci promena verovatno su u međusobnom sadejstvu. Jezici se stalno menjaju i tokom vekova te kumulativne promene dovode do značajnih razlika između sukcesivnih faza razvoja nekog jezika. Promene u svakom jeziku, međutim, u vezi su sa struktukrom tog jezika, a istorijskim lingvističkim analizama objašnjavaju se njegovi oblici i obrasci.

Sedamdesetih godina 19. veka *mladogramatičari* su pobudili veliku pažnju i izazvali kontroverzne reakcije i uzbuđenja tvrdnjom da su, za razliku od drugih jezičkih promena, *glasovne promene pravilne i deluju bez izuzetaka*. Ova *mladogramatičarska hipoteza* ili *hipoteza o regularnosti promena* doveila je do veoma vrednih i zanimljivih istraživanja.

Jedno od glavnih dostignuća *mladogramatičara* bilo je pobijanje starog stanovišta o promenama u jeziku kao „kvarenju“ jezika. Oni su to učinili pokazujući da se starije stanovište o jezičkim promenama nije moglo braniti, iako je to bilo u suprotnosti sa njihovom premisom da gubitak nastavaka znači „propadanje“ jezika. Jer, mada su mnogi savremeniji jezici izgubili mnogo od svoje fleksije ili većinu starijih nastavaka, bilo je i razvitka u obrnutom pravcu.³⁰ Šta više, ako su se nastavci i izgubili, razvila su se druga, kompen-

³⁰ Tako je engleski jezik razvio novi priloški nastavak /-ly/ i imeničke afikse kao što su /-hood/ i /-dom/, a slično je i sa latinskim afiksom /-ment/ koji se razvio u priloški sufiks u romanskim jezicima: francusko *lente-ment*. Ovdje svakako nije u pitanju „propadanje“ jezika već pre nešto kao „usavršavanje“.

zaciona gramatička sredstva, kao što su predlozi, koji isto tako efikasno signalizuju gramatičke odnose kao što su to činili i stari nastavci.

Najvažnije je, međutim, bilo mladogramatičarsko insistiranje da se pojmovi kao što su „propadanje” (ili „usavršavanje”) ne mogu vezati za jezičke promene, da rekonstruisani jezici i njihovi najraniji potomci nisu ništa „savršeniji” od njihovih kasnijih potomaka i da se svi jezički fenomeni koji su uočljivi u istorijskom razvitu posvedočenih jezika moraju smatrati mogućim i za prajezik i za najranije stadijume razvoja njegovih jezika-potomaka. Tako se čak i za *analogiju* sada moglo tvrditi da je delovala u prajeziku ili u ranim fazama latinskog, grčkog, sanskrta i sl. Više nije bilo potrebno smatrati je nekakvom devijacijom i zvati je „pogrešnom analogijom”. Došlo se do saznanja da su opšti procesi i principi, koji se mogu naći u osvedočenoj istoriji, primenljivi na sve faze razvoja jezika uključujući i doistorijsku.

3.1. Osnovni mladogramatičarski postulati

Fundamentalni značaj mladogramatičarskog modela leži u (1) postulatu da se za iste principe koji se mogu potvrditi u pisanoj istoriji jezika mora pretpostaviti da se mogu primeniti u slučaju jezičke predistorije. Ova tvrdnja danas može izgledati da se podrazumeva, ali ona je bila glavna prekretnica u svoje vreme (Osthoff i Brugmann 1878). U stvari, samo nekoliko godina pre mladogramatičarskog manifesta Schleicher,³¹ Steinthal i dr. podelili su razvitak svakog jezika ili jezičke porodice na dva osnovna perioda, period evolutivnog razvoja i period propadanja. Oni su smatrali da intelektualna aktivnost, kultura i civilizacija uništavaju strukturu jezika i da je „organska” struktura jezika bogatija, spontanija i obilnija što je on primitivniji ili arhaičniji. Na ovoj osnovi Schleicher je direktno povezao slabljenje morfološke strukture engleskog sa uspehom engleske nacije u istoriji sveta. U indoевropskoj porodici vrhunac je, smatrali su, dostignut u najranijoj fazi razvoja individualnih jezika, posle čega nastaje kontinuirani proces propadanja. Ova generalizacija omogućuje da se objasni delimična sličnost jezičkih si-

³¹ Schleicher je tvrdio da su jezici prirodni organizmi koji „žive svoj život”, što uključuje period evolutivnog progresu koji je praćen periodom propadanja. On ih je smatrao organizmima sa sopstvenim pravilima koji se razvijaju očigledno nezavisno od ljudske volje. Nešto iz ovih stavova zadržalo se u mišljenju nekih mlađih gramatičara koji su tvrdili da su glasovne promene potpuno *mehaničke*, tj. sasvim izvan svesti govornika te su tako čisto fiziološka stvar; jedino je *analogija* smatrana psihološkom.

stema srodnih jezika kao rezultat činjenice da svaki od njih predstavlja kontinuitet jednog „inicijalnog“ jezičkog sistema. A pošto su srođni jezici sačuvani i modifikovali nasleđene oblike i pravila na različite načine, sistematsko poređenje trebalo je da dozvoli vraćanje prvobitnog sistema iz kojeg su svi potekli.

U stvari, *zadatak* je istoričara jezika da pokuša *rekonstruisati* taj inicijalni sistem i da pokaže kako su jezici-potomci dostigli svoje sadašnje oblike. Što se tiče indevropskih jezika, praindevenropski, njihov hipotetički predak, predstavlja sistem od kojeg su postale sve njihove gramatičke strukture, idealno derivirane pomoću pravila i to je krajnji izvor u kojem se mogu naći synchronijske nepravilnosti svakog pojedinačnog indevenropskog jezika. Pošto su „propadanje“ i „kvarenje“ jezika eliminisani kao uzroci ili objašnjenja za promene u jeziku, postalo je neophodno potražiti nova, verovatnija objašnjenja prirode i uzroka jezičkih promena. Da bi sistematski objasnili fenomen promena u jeziku, mladogramatičari su smatrali da je neophodno da postave dva osnovna principa koji upravljaju razvojem jezika kroz vreme: to su *glasovne promene* i *analogija* i time su načinili fundamentalnu razliku između glasovnih promena i drugih vrsta promena u jeziku.

(2) *Glasovne promene* tiču se procesa koji se vrše na fonološkom nivou, dok se *analogija* odnosi na promene na gramatičkom (morfološkom i sintaksičkom) nivou.³² Oni su svoju opštu hipotezu o *regularnosti* (svih) glasovnih promena (da su glasovne promene pravilne i da se ostvaruju bez izuzetaka) u svojoj teoriji detaljno razradili i modifikovali. To se, pre svega, odnosi na definiciju *glasovnih promena*. To nije svaka promena koja menja izgovor reči već su to samo one promene koje se dešavaju „*mehanički*“.³³ Glasovne promene, tvrdili su mladogramatičari, pravilno se ostvaruju samo u jednom određenom vremenskom periodu i u određenoj jezičkoj zajednici. Neke vrste fonetskih promena, kao što su *disimilacija*,³⁴ *metateza*,³⁵ *haplo-*

³² Takav pristup prepostavlja i anticipira „dvojnu artikulaciju“ jezika koju su postavili *strukturalisti*, sa fonološkim i gramatičkim nivoima strukturiranim nezavisno jedan od drugog i sa posebnim pravilima. Govor se tako može raščlaniti na značenjske oblike jezika (morfeme, reči, up. 4. poglavlje itd.), i to predstavlja „prvu“ artikulaciju; zatim se te jedinice mogu dalje analizirati u bezznačenjske glasovne jedinice jezika (tj. foneme), i to predstavlja „drugu“ artikulaciju (Martinet 1964: 22). Odgovarajući termin u široj upotrebi glasi *dvojnost strukture* (Kristal 1988: 28).

³³ Ovde se termin „*mehanički*“ shvata u opoziciji prema „*mentalno*“ ili „*psihološki*“ motivisanim drugim jezičkim promenama. Dakle, glasovne promene su promene izgovora koje su uslovljene fonetskim faktorima.

³⁴ *Disimilacija (razjednačavanje)* je uobičajen termin u fonetici kojim se označava uticaj koji vrši jedan glasovni segment na artikulaciju drugoga, tako da glasovi postanu manje slični, odnosno sasvim različiti. Ako su promenom zahvaćeni

gija,³⁶ smatrane su drukčijim po svojoj prirodi od onog što su mladogramatičari zvali glasovnom promenom. Rečeno je da razlike između glasovnih promena i drugih jezičkih promena leže u činjenici da su glasovne promene pravilne (i na taj način istovremeno zahvataju sve leksičke jedinice u kojima postoje uslovi za promene), da su „mehanički” *uslovljene*³⁷ (tj. samo fonetske, ne „gramatičke”), da su neprimetne i ostvaruju se polagano u vidu postepenih imperceptibilnih koraka. Sve druge promene, međutim, mogu biti iregularne (i na taj način mogu zahvatati različite leksičke jedinice u različito vreme stvarajući ponekad i dublete), ostvaruju se prema „psihološkim” (i društvenim) principima (kao što je mentalno povezivanje sličnih oblika), primetne su (kroz postojanje konkurentnih oblika) i mogu se ostvarivati kao brojni veoma perceptibilni iznenadni skokovi.³⁸

(3) Distinkcija „mehaničke” prema „psihološkim” bila je intuitivno ispravna za određivanje razlike između glasovnih promena i *analogije*. Što se tiče analoških promena, bilo je jasno da kod njih, kao motiv za promene, glavnu ulogu igraju psihološke/mentalne asocijacije između sličnih oblika. Pošto takva povezivanja mogu da se ostvaruju u pravcu mnogih, različitih, čak kontradiktornih, smerova, nije čudno što takve vrste promena obično nisu pravilne. S druge strane, takve očigledno psihološke/mentalne asocijacije ni-

---

susedni glasovi to je *jukstapozicionalna disimilacija*, a ako su u pitanju nesusedni glasovi onda je to *daljinska (distantna) disimilacija*. Disimilacija može biti i *progresivna*, i *regresivna* u zavisnosti od toga da li drugi ili prvi segment u sekvenci glasova uslovjava promenu (up. napomenu 40).

³⁵ *Metatezom* se naziva izmena redosleda elemenata u rečenici – obično glasova, ali ponekad i slogova, reči ili drugih jedinica koja može u nekim slučajevima dovesti do trajnih promena u jeziku. Neki lingvisti ovaj termin upotrebljavaju samo za promena redosleda vokala i konsonanta kao što je slučaj s engleskim *hros* > *hors*, ili kod praslovenskih sekvenci *(C)orC, *(C)oIC > (C)raC, (C)laC, odnosno *CerC, *CelC > CrěC, ClěC u južnoslovenskim jezicima.

³⁶ Termin *haploglogija* upotrebljava se u fonologiji, kako u sinhronijskim tako i u dijahronijskim kontekstima, za izostavljanje nekog glasa ili više sličnih glasova u sukcesivnom nizu odnosno glasova koji se javljaju u sekvenci sličnih artikulacija, kao kada *pristrastan* daje *pristrasan*, *tragikokomičan* – *tragikomičan*, *Ilije* postane *Ilić* ili, u dijalektima, *kukuruz* – *kuruz* itd.

³⁷ Terminom *mehanički uslovljene* promene označava se forma koju dobija jezička jedinica kada je delimično ili potpuno određena jezičkim kontekstom u kome se javlja. Na primer, u fonologiji srpskohrvatskog, alveolarna fonema /n/ predvidljivo postaje velarna kada joj sledi /k/, kao u *banka*; u morfolonologiji, prefiks *raz-* postaje *raš-* kada mu sledi bezvučan palatal: *raščupan*.

³⁸ Ivšić za ovakve promene upotrebljava Maretićev termin *skokomične* (Ivšić 1970: 23).

su zapažene u vezi sa glasovnim promenama, koje su uslovljene jedino fonetskim faktorima.³⁹

Neki mladogramatičari su tvrdili da se i očigledno nepravilne vrste glasovnih promena (npr. disimilacije, i sl.) razlikuju od „mehaničkih” pravilnih promena jer su psihološki motivisane. Međutim, ova tvrdnja nije tako intuitivno „očigledna” kao one koje se tiču razlika između glasovnih promena i analogije ili jezičkih pozajmljenica. Najupečatljiviju definiciju formulisao je Paul, jedan od najvažnijih teoretičara među mladogramatičarima, ističući da se razne vrste fonetskih promena, koje su tipično iregularne, razlikuju od regularnih promena time što su iste prirode kao i greške u govoru. To znači, iregularne fonetske promene sa grešakama u govoru imaju to zajedničko što se dobro uočavaju kao jasne devijacije i odstupanja od ustaljene norme.

S druge strane, najuobičajenija vrsta pravilnih glasovnih promena (*asimilacije*⁴⁰ i *slabljenje*⁴¹ ili gubljenje glasova) mogu započeti kao relativno minorna i neprimetna odstupanja od norme. Fonetičari i ističu da dva iskaza nikad ne mogu biti potpuno fonetski jednakia. Čak i u ponavljanju istih iskaza uvek ima nekih malih fonetskih razlika koje može da uoči samo fonetski

³⁹ Mada se obično u ovom kontekstu to ne spominje, i semantičke i sintaksičke promene trebalo bi takođe staviti pod pojam „psiholoških”, a i jezičke pozajmljenice i slični procesi razlikuju se od glasovnih promena u tome što su motivisani društvenim odnosno psihološkim faktorima.

⁴⁰ Termin *asimilacija* uobičajen je u fonetici, odnosi se na uticaj jednog glasovnog segmenta na artikulaciju drugog, tako da ti glasovi postaju sličniji ili istovetni. Ako se promena dešava među susednim glasovima, naziva se *juxtapozicionalnom asimilacijom*, a ako se taj proces dešava među razdvojenim glasovima onda se naziva *daljinskom asimilacijom*. I asimilacija, kao i disimilacija (up. napomenu 34) može biti progresivna, regresivna, ali i recipročna (koalescentna), potpuna ili delimična. Alternativan termin je *adaptacija*. Proučavanje asimilacije (i njene suprotnosti, disimilacije) predstavlja važan deo istorijske lingvistike. Detaljnije o asimilaciji up. dalje.

⁴¹ *Slabim* se obično naziva onaj oblik koji nastaje kao posledica nenaglašenosti. „Lenjost” pri artikulaciji smatra se najčešćim uzrokom glasovnih promena među nelengivistima. Međutim, mada je to prilično sumnjiv razlog za veliku većinu promena koje se sreću u jezicima sveta, izgleda da je prilično prikladan za jednu vrstu promena koje se nazivaju *slabljenjem* ili *lenicijom*. Ono što te, inače sasvim različite promene koje ovi termini pokrívaju spaja, jeste „opuštanje, labavljenje (relaksacija)” ili „slabljenje” napora pri artikulaciji što se nazivalo „fenomenom lenjog jezika”. Ovo labavljenje artikulacije može imati različite oblike, a najradikalniji među njima je *gubljenje* određenog segmenta. Međutim, između punog prisustva i potpunog gubljenja nekog segmenta može postojati i međufaza, u kojoj izgovor tog segmenta postaje veoma labav i manje prominentan u odnosu na glasovnu okolinu. (Više o fenomenu *slabljenja* v. u Hock 1991:80-86, 90-91. i d.)

stručnjak. A sve takve razlike obično i jesu one tipa glasovnih asimilacija ili slabljenja glasova. Da bi i odredili razlike između tipičnih iregularnih fonetskih promena i pravilnih glasovnih promena, mladogramatičari su i pribegli kriterijima „imperceptibilne/postepene” prema „perceptibilne/nagle” promene. Tvrđnja da se regularne glasovne promene razlikuju od ostalih i po tome što su *neprimetne* proizilazi iz prethodne. Jedino iregularne promene dovode do dubletnih obrazovanja, što pokazuje da je promena još uvek živa, u toku. Takvo stanovište bilo je uslovljeno i činjenicom da su mladogramatičari proучavali glasovne promene tek „ex post facto”, tj. „post mortem”, a to znači mnogo vremena kasnije pošto se određena promena dogodila, te zapravo nisu ni mogli posmatrati sam tok određene promene.

(4) Opšte polazište mladogramatičara bila je pretpostavka da *glasovne promene* moraju *imati reda*, pravila i da su zato, što imaju reda, podložne sistematskim istraživanjima. Svoja očekivanja da se jezički razvoj zasniva na pravilima oni su zasnovali na određenim univerzalnim vidovima samog jezika, naime da (a) ljudska bića upotrebljavaju jezik u komunikacione svrhe, zatim (b) da se jezik prenosi s generacije na generaciju na uniformni način, kao i (c) da se jezik artikuliše govornim aparatom, univerzalno svojstvenim svim ljudima itd.⁴²

(5) Problem koji svakako zahteva objašnjenje u svakom jeziku jesu njegovi takozvani *nepravilni* oblici. Može se čak reći da što više ima nepravilnih (iregularnih) oblika veća je potreba da oni budu objašnjeni. Pravilni oblici, kao što su, na primer u engleskom jeziku preteritalni oblici tipa *grabbed* ili *hoped* mogu se uzeti „zdravo za gotovo”, oni se „podrazumevaju”, ali kako objasniti zašto, na primer glagol *to keep* ima preteritalni oblik *kept*, ili glagol *to bleed* preteritalni oblik *bled*? Ova dva poslednja oblika nazivaju se nepravilnim oblicima (nepravilnim glagolima) jer se ne ponašaju kao većina engleskih glagola da imaju *produktivan*⁴³ tip obrazovanja preteritalnih oblika (past tensa), koji u zavisnosti od prirode finalnog segmenta glagolske osnove, dobijaju jedan od sledećih alternativnih nastavaka /-d, -t, -id/. Za ovo pravilo se kaže da je „produktivno” jer ako biste od engleskog govornika tražili da nači-

⁴² Pošto se tvrdilo da je jezik esencijalno ljudska aktivnost, vodeći principi za proučavanje njegove evolucije trebalo bi da se traže unutar opštih zakona koji upravljaju ljudskim ponašanjem. To stanovište objavljeno je u *Predgovor Osthoffa i Brugmannu u Morphologische Untersuchungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* (1878) na koji se, kao što je već naglašeno, često upućuje kao na „mladogramatičarski manifest”.

⁴³ Termin *produktivan* (može da) označava širinu upotrebe nekog specifičnog obeležja ili obrasca u datom jeziku. Kažemo da je obrazac „produktivan” ako ga jezik redovno koristi u raznim prilikama da bi stvorio nove oblike istog tipa.

ni prošlo vreme od nekog postojećeg ili hipotetičnog engleskog glagola za koji nikad pre toga nije čuo, on bi vam bez dvoumljenja načinio oblik sa navedenim nastavcima (naravno, *alternanta*⁴⁴ će zavisiti od prirode finalnog segmenta glagolske osnove).⁴⁵

Mladogramatičari su smatrali da gramatika, s obzirom na takve slučajeve (irregularne oblike), treba da bude više od pukog nabranjanja pojedinačnih čijenica (kao što je, npr. spisak alternanata i osnova koje ih imaju). Ona treba da objasni te činjenice, a to je posao *istorijske gramatike* u kojoj se irregularne forme pokazuju kao „motivisane” pravilima koja su važila u ranijim fazama razvoja nekog jezika. Nepravilni oblici, prema tome, nisu oblici koji se ne

⁴⁴ Terminom *alternanta* označava se odnos koji vlada između varijantnih oblika neke jezičke jedinice (alternativni termin je i *varijanta*).

⁴⁵ Prošlo vreme se u engleskom jeziku formira dodavanjem alveolarnog ploziva (u engleskom jeziku /t/ i /d/.su alveolarni a ne dentalni suglasnici), a izbor odgovaraće alternante je automatski (to znači da je uslovljen fonološkom okolinom). Ono što /kept/ i /bled/ čini izuzecima jeste to da u oba slučaja formiranje oblika za prošlo vreme povlači za sobom alternacije same glagolske osnove. U oba glagola vokal /i:/ zamenjen je vokalom /e/, ali dok je u slučaju sa oblikom /kept/ vokalska alternacija pridodata sufiksu za obeležavanje prošlog vremena /-t/, u obliku /bled/ vokalska alternacija sama po sebi ima obeležje preterita. Ni jedan od ova dva primera nisu produktivni modeli u savremenom engleskom. Glagoli koji su im slični obrazuju zatvorenu klasu koja se može definisati samo nabranjem. Istoričar jezika može, međutim, pokazati da je u ranijoj fazi engleskog jezika pravilo pomoću kojeg su se obrazovale forme /kept/ i /bled/ bilo isto tako regularno u odnosu na gramatiku koja je tada funkcionalista, kao što je danas pravilno obrazovanje prošlog vremena tipa /hoped/ i /grabbed/ i da je to što je njihova morfološka struktura postala „neobična” rezultat fonoloških promena koje su se desile u međuvremenu. Tako su u staroengleskom (ili u anglosaksonskom, kako se ponekad zove) *slabi* glagoli, kojima ova dva glagola pripadaju, obrazovali prošlo vreme dodavanjem sufiksa /-ede/ ili /-de/-te/ na glagolsku osnovu. I ovde je izbor alternanata bio fonološki uslovljen. (Termin *slabi glagoli* - u gramatikama raznih indoevropskih jezika, naročito u germanskim - vezuje se za one glagole koji obrazuju svoje preteritalne oblike dodavanjem nastavaka za razliku od „nepravilnih” ili *jakih glagola* čiji je preterit obrazovan unutrašnjom vokalskom promenom, prevojem vokala u osnovi.) U toj međufazi oblici su bili *ce:pte* i *ble:dde*, formirani od osnove /ce:p-/ i /ble:d-/ (infinitivi su bili *ce:pan* i *ble:dan*). Današnji oblici preterita rezultat su celog niza kasnijih fonoloških promena koje su se dešavale u staroengleskom: prvo, svi dugi vokali su skraćeni ispred sekvenci od dva suglasnika, zatim, nenaglašen vokal /-e/ u finalnoj poziciji se redukovao, i najzad, svi dugi (geminirani) suglasnici u finalnom položaju reči su skraćivani. Današnje forme osnova glagola u prezentu su, s druge strane, rezultat promene u kvalitetu dugih vokala kada se iza njih nisu nalazila dva suglasnika. Tako se /e:/ (ali ne i /e/) zatvorilo u /i:/ dajući današnje alternacije (ablaute, prevoje) vokala osnove (Bynon 1977: 18).

mogu podvesti pod neku vrstu pravila. To su samo oblici kojima ne vladaju sadašnja produktivna *pravila*.⁴⁶

(6) Ovakvo stanovište podrazumeva da na svakoj dатој etapi u istoriji jezika i za svaku pojedinačnu gramatičku kategoriju postoji jedan osnovni mehanizam ili niz mehanizama koji povezuju oblike ili funkcije. Da taj ideal prostog odnosa između oblika i funkcije za svaku gramatičku kategoriju bar do nekog stepena važi, može se zaključiti na osnovu postojanja takvih „nepravil-

⁴⁶ S obzirom na značaj za današnje razumevanje ovih pojava, vredno je citirati poznato stanovište Hermana Paula: „Treba ukratko da objasnim zašto sam izabrao naslov *Principi istorije jezika*. U kritikama je rečeno da istorijska analiza nije jedina moguća naučna analiza jezika. Ja to moram da odbacim. Ono što neki smatraju da čini neistorijsku i ipak naučnu analizu jezika nije u stvari ništa više do nepotpuna istorijska analiza – nepotpuna - delimično greškom samog analitičara, a delimično i zbog pogrešnih činjenica. Čim neko kreće dalje od čistog nabranjanja činjenica i pokuša da shvati vezu (između njih), tj. da razume određene fenomene, taj ulazi u kraljevstvo istorije, mada možda i nesvesno. U svakom slučaju, naučna analiza jezika jeste moguća samo ako su nam dostupni podaci iz različitih faza razvoja jednog istog jezika, ali i ako se dostupne činjenice javljaju simultano. Optimalna situacija je onda kada nam je poznato nekoliko srodnih jezika ili dijalekata. Zadatak nauke nije samo da formuliše koja postoji podudarnost između tih jezika (ili dijalekata), već - onoliko koliko je to moguće, da iz posvedočenih podataka rekonstruiše nepotvrđene osnovne oblike i značenja. A u takvom procesu komparativna analiza postaje istorijska (analiza). Pa čak i kada je dostupna samo određena faza razvoja nekog dijalekta, naučna analiza je do nekog stupnja i dalje moguća. Ali kako? Kada, na primer, neko poređi različita značenja neke reči, taj pokušava da ustanovi koje je od njih osnovno značenje ili na koje izgubljeno značenje ona ukazuju. Međutim, kad neko jednom ustanovi osnovno značenje iz kojeg su derivirana druga značenja, tada on u stvari iznosi tvrdnju istorijske prirode. Ili, ako neko poređi srodne oblike i njih izvodi iz zajedničkog osnovnog oblika, on opet iznosi ‘istorijsku’ tvrdnju. Prema tome, ako neko nije spremna da uđe u kraljevstvo istorije, potpuno je neopravданo da tvrdi da srodnii oblici vode poreklo iz zajedničkog izvornog oblika. Ili, opet, možemo tvrditi da (unutar jednog jezika) postoji fonološka alternacija, srodnih oblika i reči. Ali, ako neko želi da objasni tu alternaciju, to će ga neizbežno dovesti do zaključka da je (ta alternacija) posledica glasovne promene, tj. istorijskog procesa. Ako neko pokuša da opiše tako-zvanu ‘unutrašnju formu jezika’, onako kako taj termin upotrebljavaju Humboldt i Steinthal, taj to može učiniti samo tragajući za poreklom izraza i njihovim osnovnim značenjima. Dakle, ja ne mogu zamisliti kako bi neko mogao da razmišlja o jeziku (i da se neda uspehu) ne otkrivajući, bar donekle, na koji način je neki oblik postao takvim kakav je danas. Prema tome, jedini aspekt jezika koji bi se mogao zamisliti kao pogodan za neistorijska istraživanja moglo bi biti opšte razmatranje pojedinačnih upotreba jezika, a to znači ponašanja pojedinačnih govornika u odnosu na opštu upotrebu jezika, što bi uključivalo i usvajanje jezika” (Paul 1970:20-2).

nih” oblika kao što su *srpskohrvatsko*⁴⁷ dijalekatsko *možem* (za *mogu*) i *ljud* odnosno *ljudovi* (kao singular odnosno plural za *ljudi*) kod dece koja usvajaju jezik, a što je još važnije, na osnovu određenih istorijskih promena koje su imale uticaj na stvaranje sličnih oblika za slične funkcije a koji se, zbog ovog proporcionalnog principa koji se podrazumeva, zovu *analoškim oblicima*.

Razlika između onog što se u jeziku smatralo „nepravilnim” u odnosu na ono što je „pravilno” bilo je zasnovana na empirijskim podacima o različitim jezičkim promenama koje su dотle bile proučavane. I upravo su ti empirijski podaci stvorili potrebu da se fonetske promene kao što je metateza, disimilacija i haploglogija ne svrstaju u glasovne promene već u podtip promena koje su često bile ili je bilo poznato da su iregularne.

*Alternacije*⁴⁸ nas mogu vratiti veoma daleko u istoriju jezika. U slučaju sa oblicima sa takozvanim slabim oblikom za preterit, kao što su *kept* i *bled*, moramo se vratiti do gramatike staroengleskog jezika da bismo pronašli produktivna pravila koja ih objašnjavaju, a u slučaju takozvanih *jakih glagola* moramo otići još dalje u prošlost.⁴⁹ Vremenska razlika između gramatika u

⁴⁷ Terminom *srpskohrvatski jezik* označava se dijasistem (Brozović 1988: 99), a ovim nazivom pokriva se i predmet komparativnih proučavanja jer je „temeljna čijenica da je, ukoliko se radi o jezičkoj strukturi i supstanci, u pitanju jedan jezik sa varijantama [...]. S druge strane, srpski i hrvatski su u sociolingvističkoj perspektivi uistinu dva (veoma bliska) standardna jezika” (Ivić, P. 1999: 5).

⁴⁸ Termin *alternacija* označava odnos koji vlada između varijantnih oblika, varijanata neke jezičke jedinice, koji je svojstven pre svega jedinicama glasovnog sistema – glasovima i fonemama. Kod fonetskih alternacija javljaju se glasovi, koji se međusobno isključuju u različitim fonetskim pozicijama, a pripadaju istoj fonembi.

⁴⁹ U stvari, tek vraćanjem u prošlost, čak do pretka indoevropskih jezika, možemo pokazati da je u engleskom jeziku vokalska alternacija između prezenta i past tensa bila prvobitno ista kao što imamo danas u *sing : sang, drive : drove, bid : bade, steal : stole, see : saw i get : got*, a da je današnja različitost rezultat i fonoloških promena i analoških promena koje su se u međuvremenu dogodile. U starogrčkom, na primer, taj odnos je još uvek veoma transparentan. Tako kod glagola „dozvoliti” (prezent ‘*leip-o* : perfektu ‘*le-loip-a*) i glagola „videti” (prezent ‘*derk-omai* : perfektu ‘*de-dork-a*) vokal /e/ u prezantu suprotstavljen je vokalu /o/ u perfektu. Na osnovu grčkog obrasca alternacije i dodatnih dokaza iz drugih indoevropskih jezika, može se pokazati da su, u sistemu jezika iz kojeg su postali indoevropski jezici, glagoli imali /e/ u prezantu, a /o/ u perfektu (što se slaže sa engleskim preteritom). Ono što je važno, a da se ne ulazi u detalje, jeste to da u slučaju sa jakim glagolima nepravilnost u odnosu između oblika prezenta i preterita u engleskom može biti svedena na pravilnost samo ukazivanjem na gramatiku najranije faze razvoja indoevropskih jezika (Bynon 1977: 20, 57).

kojima su ovi oblici bili pravilni i gramatike savremenog engleskog, u kojoj su „nepravilni” znatna je i verovatno je stara negde oko 5.000 godina (Bynon 1977: 21).

(7) Objašnjenje sinhronijskih nepravilnosti jedan je od razloga zbog kojeg je i vođeno sistematsko ispitivanje ranijih faza razvoja jezika i zbog kojeg je istraživana priroda promena koje su se desili u jeziku u prošlosti. Drugi snažan motiv za istorijska istraživanja je i želja da se objasni zašto srodnii jezici imaju slične, mada ne identične, oblike i kako su se te razlike među tako sličnim oblicima razvile. Tradicionalna procedura kojom su se služili istoričari jezika u određivanju pravih (genetskih) veza (komparativni metod) nije neka strogo određena procedura. To su analitičke tehnike kojima su se lingvisti služili rekonstruišući istoriju jezika za koje je postojala hipoteza da su članovi iste jezičke porodice. Tako u navedenim primerima:

(3)		engleski	nemački
1.	„deset	ten /ten/	zehn /ce:n/
2.	„biljka”	plant /pla:nt/	Pflanze /pflanze/
3.	„kamen”	stone /stoun/	Stein /štain/
4.	„najbolji”	best /best/	(das) Beste /'bestə/
5.	„istina”	true /tru:/	treu /troü/ („veran”)
6.	„zima”	winter /wintə/	Winter /vintər/
7.	„voda”	water /wɔ:tə/	Wasser /vasər/
8.	„šta”	what /hwɔ:t/	was /va:s/
9.	„to”	that /ðæt/	das /da:s/

uočavamo da je očigledno da su, s obzirom na arbitarnu prirodu veze između oblika i značenja u jeziku, odgovarajući oblici u engleskom i nemačkom jeziku suviše slični da bi bili rezultat čistog slučaja. Drugim rečima, princip arbitarnosti očigledno upućuje na *istorijsku* povezanost između dve jedinice koje se porede. Odmah zatim se vidi i da se odgovarajuće jedinice međusobno razlikuju u fonološkoj formi na *sistematski* način (npr. /ten/ : /ce:n/, /wɔ:tə/ : /vasər/, itd.). Razlike, međutim, nisu jednostavne u tom smislu da svugde gde, npr. engleski ima /t/, nemački uvek ima /c/. Zato je potrebno ustaviti pravilo koje glasi: tamo gde je u engleskom /t/, u nemačkom se može naći /c/, /s/ ili /t/. A što je još važnije, ova se pravilnost ne nalazi samo u datom spisku primera već je principska u oba jezika. Istorijска hipoteza pripisaće sličnosti između ova dva jezika činjenici da su se oba jezika razvila iz ranijeg jedinstvenog jezičkog pretka, a njihove razlike pripisaće podeli tog ranijeg je-

zika na dve grane, koje su zatim nastavile odvojen život i razvoj.⁵⁰ Činjenica je da se sinhronijska nepravilnost i međujezička sličnost mogu objasniti samo ako se ukazuje na ranije jezičke faze i na sistematsku prirodu jezičkih promena.

3.2. Glasovne promene

Proučavanje prirode i tipova promena koje imaju posledice na glasovni sistem nekog jezika najrazvijenije je područje izučavanja jezičkih promena. Termin *glasovne promene* upotrebljava se, u najširem smislu, da označi alternacije u fonetskom liku *segmenata*⁵¹ koji su rezultat operacija u fonološkim procesima. Fonetski sastavi određenih morfema ili reči ili niza morfema ili reči mogu takođe biti podvrgnuti promenama usled alternacija u gramatičkim obrascima nekog jezika. Termin *glasovne promene* upotrebljava se u najopštijem smislu da označi samo one fonetske promene koje utiču na sve položaje u kojima se javlja određeni glas ili određena klasa glasova (kao što su, na primer, bezvučni plozivi) pod određenim fonetskim uslovima. Mada su fonetski procesi sinhronijski fenomen, oni često imaju dijahronijske konsekvence.

Što se tiče klasifikacije glasovnih promena, one se najčešće razvrstavaju prema radiusu dejstva koji određena promena ima u jeziku. U okviru deškriptivne (sinhronijske) lingvistike osnovna razlika među glasovnim promenama tiče se podele na one koje su *nezavisne od konteksta* i na one koje su „*osetljive*“ *na kontekst*, koje od njega zavise. U istorijskoj lingvistici običniji su termini *neuslovljene* i *uslovljene promene*.

Neuslovljene glasovne promene ponekad se nazivaju i *spontanim* glasovnim promenama, jer utiču na promenu fonetske vrednosti nekog glasa uniformno u svim njegovim položajima u rečima. Uslovljenim glasovnim pro-

⁵⁰ Tako u engleskom jeziku imamo /t/ koje je nasleđeno iz zajedničkog pretka, a u nemačkom je ono postalo /c/, /s/ ili ostalo /t/, u zavisnosti od fonetskog konteksta. Pošto je promenu koja se tiče /t/ regulisalo pravilo, forme u nemačkom, kao rezultati tog pravila, stoe u sistematskom formalnom odnosu sa odgovarajućim engleskim oblicima. A pošto se isti principi primenjuju na jezičke promene uopšte, može se tvrditi da srodnji jezici liče jedan na drugi na veoma sistematski način (Bynon 1977: 21-22).

⁵¹ Terminom *segment* u lingvistici označava se svaka *diskretna* jedinica koja se u govornom toku može identifikovati bilo fizički ili auditivno. U fonetici i fono logiji ovaj termin označava svojstvo ljudskog jezika da se njegovi elementi (glasovi) mogu analizirati jer imaju relativno oštре granice, što se definiše akustički, artikulaciono ili auditivno.

menama, međutim, menja se fonetska vrednost nekog glasa u nekom datom, obično fonetskom, okruženju, a uslovljavajući faktori mogu biti različiti. Na glasove mogu uticati drugi glasovi koji im prethode ili su iza njih, *suprasegmentni*⁵² elementi kao što je akcenat, relativna teškoća u izgovaranju ili opažanju fonetski kompleksnih sekvenci glasova i sl. Klasifikacija i taksonomija uslovljenih glasovnih promena varira u zavisnosti od načina opisa. Jedna od mogućih klasifikacija je, na primer, podela na četiri kategorije: asimilaciju, disimilaciju, preuređivanje segmenata, umetanje (epentezu) i ukidanje (redukciju) segmenata. Često se neke klasifikacije i preklapaju.

3.2.1. Mladogramatičarska hipoteza o pravilnosti glasovnih promena

Glasovne promene, tvrdili su mladogramatičari, nisu bilo koje promene koje se tiču izgovora neke reči, već samo one koje se događaju „mehanički”. Znači, na fonološkom nivou promenama u jeziku upravlja princip *regularnosti glasovnih promena*. Ovim se sasvim uopšteno tvrdi da su uslovi koji upravljaju glasovnim promenama čisto fonetski. Kada se to primeni na određene glasovne promene u određenim jezicima, to znači (a) da je smer u kojem se neki glas menja isti za sve članove određene jezičke zajednice (osim ako nije u toku podela na dva dijalekt), i (b) da se promena vrši na isti način u svim rečima, u kojima se određeni glas koji se menja pojavljuje u istim fonetskim uslovima.⁵³

Pravila koja vladaju glasovnim promenama su, prema tome, (1) ekskluzivno fonološka, pošto su nezavisna od morfološke, sintaksičke ili semantičke funkcije reči u čijem segmentu se promena vrši; i (2) „bezizuzetna”, što znači da sve promene koje se dešavaju moraju biti objašnjene, a ako nešto narušava pravilo i ne može se objasniti nekim drugim lingvističkim principom, onda je takvo pravilo nevažeće.⁵⁴ Princip regularnosti (glasovnih) pro-

⁵² *Suprasegmentni* je termin u fonetici i fonologiji kojim se označava glasovni efekat (obrasci visine tona, naglaska ili juntture) koji se prostire preko više od jednog fonetskog segmenta u iskazu. Njemu kontrastira pojam *segmenti* i shvata se kao jedna od dve osnovne klase na koje se fonološke jedinice mogu podeliti.

⁵³ Ako to kažemo modernom fonološkom terminologijom, ovaj postulat (b) glasi: fonološka promena prolazi kroz posrednu etapu poziciono određenih afofona, a pozicija se određuje u okviru „reči” kao „osnovne jezičke jedinice”.

⁵⁴ Ovaj rigorozni zahtev za sistematskim istraživanjima zbog očiglednih izuzetaka doveo je do spektakularnog napretka na polju indeoeuropeistike i potpuno je potvrdio usvojene teorijske pozicije.

mena bio je opšte prihvaćen, bar kao radna hipoteza, čak i od strane onih koji su imali primedbe na način kako je taj principi bio formulisan.

Kao prvi primer glasovne promene prikazan je slučaj *umlauta (frontiranja)*⁵⁵ vokala), to jest promene zadnjeg vokala u prednji u određenoj okolini u brojnim germanskim jezicima, ilustrovan primerima koji sadrže osnovu, komparativ i superlativ prideva /visok/ i /lep/, kao i odgovarajuće adverbe, i to u tri suksesivne faze razvoja nemačkog jezika: starovisokonemačkom (svn.: oko 800-1100.g.), srednjovisokonemačkom (srvn.: 1100-1500) i savremenom nemačkom (posle 1500) (Bynon 1977: 26).⁵⁶

(4)	svn.	srvn.	savremeni nemački
	hōh	hōch	hoch /ho:x/
	hōhiro	hōhere	höher /'hō:ər/
	hōhisto	hōheste	höchste /'hō:kstə/
	hōho	hōhe	hoch /ho:x/
	scōni	schōne	schön /šō:n/
	scōniro	schēnere	schöner /'šō:nər/
	scōnistō	schēneste	schönste /'šō:nstə/
	scōno („podesno“)	schōne	schon /šo:n/ („već“)

Vidi se da u starovisokonemačkom sve forme imaju vokal /o:/ dok u srednjo-visokonemačkom postoji kontrast između zadnjeg vokala /o:/ i labijalizovanog prednjeg vokala /ö:/ (up., npr. minimalni par iz savremenog nemačkog j. /ho:ər/ „visoki“ prema /hö:ər/ „viši“). U nekim oblicima, dakle, starovisokonemačko /o:/ sačuvalo se kao /o:/ dok je u drugim prešlo u prednji vokal /ö:/. Uslovi pod kojim je dolazilo do prelaska u prednji vokal mogu se videti iz primera u starovisokonemačkom: svaki put kad je u narednom slogu bio vokal /i/. Iz ovoga se može pretpostaviti da je u starovisokonemačkom fone-ma /o:/ imala dva alofona - vokal zadnjeg reda [o:] i vokal prednjeg reda [ö:], u zavisnosti od fonetske okoline: [o:] pred svim vokalima osim vokala /i/ i [ö:] ispred /i/ u sledećem slogu. Iz podataka se ne može precizno odrediti kada se razvio prednji vokal. Nastanak prednjeg vokala morao je biti inovacija u nekoj ranijoj fazi jezika, što se vidi iz poređenja sa gotskim, najstarijim potvrđenim članom germanske jezičke porodice. Srednjovisokonemački raz-

⁵⁵ Termin *frontiranje* u nekim analizama glasovnih obrazaca označava proces čest u istorijskim promenama glasova kojim jedan glas (ili grupa glasova) počinje da se izgovara bliže prednjem delu usne duplje.

⁵⁶ Sve starije faze jezika predstavljene su samo ortografskim oblicima čija je osnova zapravo fonemska; za moderni nemački prilaže se fonemska transkripcija.

likuje se od starovisokonemačkog ne samo po tome što ima odvojene grafe-me (<ō> i <œ>) već i po tome što vokali u narednim slogovima nisu više različiti, jedinstveni vokal /e/ zamenio je i /o/ i /i/ iz prethodne faze. To znači da zahvaljujući neutralizaciji opozicije između tih kasnije nenaglašenih vokala, faktor koji je uslovjavao, tj. određivao distribuciju [o:] i [ö:] u prethodnoj fazi, nije više delovao. Rezultat je bio da se [o:] i [ö:] sada pojavljuju u identičnoj fonetskoj okolini i tako kontrastiraju (/o:/ i /ö:/ postale su nezavisne fone-me i reprezentuju se različitim ortografskim simbolima).⁵⁷

Kao drugi primer uslovljene glasovne promene uzećemo razvoj *vulgar-nog latinskog*⁵⁸ inicijalnog /k/ u francuskom. Da li je inicijalno /k/ postalo francusko /s/ ili /š/ ili je ostalo /k/ zavisilo je od prirode narednog glasa:

(5)	latinski	francuski
1. „strana”	costa /'kosta/	côte /kot/
2. „telo”	corpus /'korpus/	corps /kɔʁ/
3. „ključ”	clavis /'kla:vis/	clef /kle/
4. „krst”	crux /kruks/	croix /krwa/
5. „pevati”	cantare /kan'ta:re/	chanter /ʃaʁte/
6. „dragi”	carus /'ka:rus/	cher /ʃer/
7. „vosak”	cera /ke:ra/	cire /sir/
8. „stotina”	centum /'kentum/	cent /sã/
9. „zajednica”	civitas /'ki:vita:s/	cité /site/

Na osnovu primera može se videti da je (vulgarno) latinsko /k/, kada se nalazilo ispred zadnjeg vokala ili konsonanta, u francuskom ostajalo [k], ka-

⁵⁷ Pravilo *frontiranja* vokala (umlaut) zahvatilo je u stvari sve neprednje vokale uključujući /a/ i /a:/ i glavni je izvor morfoloških varijacija u savremenom nemačkom jeziku (*gut* /gu:t/ : *Güte* /gü:tə/ „dobrota”, *Gast* /gast/ „gost”: *Gäste* /'gestə/ „gosti”, itd.). U savremenom nemačkom, međutim, umlaut nije više produktivno pravilo i sekvenca - zadnji vokal iza kojeg u narednom slogu sledi visoki prednji vokal, fonološki je sasvim u redu (up. *gastlich* „gostoljubiv”, *rosig* „ružičast”, *ruhig* „miran” i sl.). Važenje ovog pravila je na taj način svedeno na jedan određeni period. Česta, mada ne i pravilna, povezanost umlauta u savremenom nemačkom sa određenim gramatičkim kategorijama, kao što je, npr. plural ili treće lice, samo je sekundarna i posledica je prethodnog prisustva vokala /i/ u slogu iza zadnjeg vokala.

⁵⁸ Termin *vulgarni latinski* upotrebljava se da označi onaj govorni jezik, veoma blizak ali ne i identičan sa klasičnim latinskim, iz kojeg se prepostavlja da su se razvili romanski jezici. Precizno govoreći, predak romanskih jezika je *protoromanski*, koji se „rekonstruiše” poređenjem romanskih jezika, ali u ovoj analizi klasični latinski tretira se *kao* da je on u stvari predak romanskih jezika.

da se nalazilo ispred /a/ prelazilo je u [š], a kada se nalazilo ispred nekog drugog prednjeg vokala davalо je [s].⁵⁹

Ako se pogleda šta se dogodilo u nemačkim i francuskim primerima, može se reći da ove takozvane *uslovljene promene* operišući u specifičnom fonetskom okruženju predstavljaju delimičnu asimilaciju sukcesivnih segmenta u govornom lancu jer se na ovaj način može objasniti i frontiranje zadnjih vokala u susedstvu visokog prednjeg vokala, i različite palatalizacije glasa /k/ u susedstvu visokog ili niskog prednjeg vokala i „slabljenje“ (do gubljenja) nemogućnosti finalnih vokala.⁶⁰

Neuslovljene promene, suprotno *uslovljenim* promenama, ne zavise od fonološke okoline već deluju na sve alove jedne foneme. Takva je promena od vulgarnog latinskog /u/ u francusko /ü/ ili promena niskog (otvorenog) prednjeg vokala-diftongoida /ä/, kakva je bila fonema „jat“ u pozopraslovenskom, u visoki (zatvoreni) monoftong /e/ u tzv. prvoj fazi razvoja vokalskog sistema u srpskohrvatskom jeziku. Ako to posmatramo izolovano, onda ovde nemamo ništa drugo do promene u fonetskoj realizaciji foneme. U stva-

⁵⁹ Ovi refleksi su posebne foneme u francuskom jer su međusobno kontrastivne u identičnoj glasovnoj okolini: *côte /köt/ „strana“* : *chaud /ʃo/ „vreo“*; *sauter /sote/ „skočiti“*, *cité /site/ „grad“* : *qui /ki/ „ko“* : *chiffre /ʃifr/ „broj“*. Neki od razloga za ovakav razvoj mogu se videti i u navedenim primerima. Francusko /k/, /š/ i /s/ nisu više u komplementarnoj distribuciji (up. napomenu 80) zbog sukcesivnih promena koje su uključile promenu sekvence /a/ + /l/ u zadnji vokal /o/ (*calidus* „topao“ postalo je *chaud* /ʃo/), tako da se [š] sada pojavljuje takođe ispred zadnjeg vokala. Dalje, latinsko labiovelarno /kʷ/ rezultiralo je u francuskom u [k] (*quis* „ko“ postalo je *qui* /ki/) tako da se ono sada pojavljuje ispred svih drugih vokala sem zadnjih. Francusko [s] od latinskog /k/, s druge strane, podudarilo se sa latinskim [s] < /s/, koje se pojavljuje ispred određenih konsonanata i ispred svih vokala (*septem* „sedam“ postalo je *sept* /se/), *saltare* „skočiti“ postalo je *sauter* /sote/), što je rezultiralo kontrastom između /s/ i /k/ ispred prednjih vokala (Bynon 1978:28-9).

⁶⁰ Fonološki posmatrano, sve promene ove vrste primeri su fonemskog *cepanja*, to jest otcepljenja alove od fonema, o čemu će više biti reči u poglavljju 4, o *strukturalizmu*. Naši primeri pokazuju da se cepanje dešava na dva sasvim različita načina. (1) Alofon se može otcepiti od jedne foneme i spojiti sa drugom (kao što je slučaj sa francuskim [s] od vulgarnog latinskog /k/). (2) Poziciono uslovljeni alove jedne foneme mogu postati nezavisne foneme kada se kontrast u fonetskoj okolini, koji je zadržao njihovu komplementarnu distribuciju, slomi (kao što je slučaj sa francuskim /š/, pošto je /a/ + /l/ prešlo u zadnji vokal ili u slučaju sa umlautom, kada su nenačeni vokali /i/ i /o/ postali /e/; up., takođe, napomene 80, 93; 102). Za ovaj prvi slučaj strukturalisti su upotrebljavali termin *primarno cepanje*, a za drugi - termin *sekundarno cepanje* ili *(pre)fonologizacija*.

ri, promena uvodi novi *tip* glasa - labijalizovan prednji vokal (u francuskom), odnosno visoki prednji nedifuzni vokal (u srpskohrvatskom) – u fonološki sistemu i tako predstavlja deo njegove sveobuhvatne reorganizacije.

Tipičan slučaj neuslovljene fonološke promene jeste i ono što strukturalisti nazivaju *stapanjem*⁶¹ dveju fonema u jednu. Ako se svi alofoni dveju fonema stope, nema načina da se otkrije od koje od dveju polaznih fonema je postala ta rezultirajuća fonema u nekoj određenoj reči: stapanje se tako opisuje kao *ireverzibilno* (nepovratno). Na primer, u južnoslovenskim jezicima, u periodu od 12. do 14. veka, došlo je do stapanja visokog neprednjeg nelabijalizovanog vokala /y/ („jeri“) sa /i/ u svim položajima⁶². Isto tako, u savremenom srpskom jeziku (ekavskog izgovora) imamo rezultat stapanja sa vokalom /e/ i prednjeg nazala /ɛ/ nasleđenog iz praslovenskog jezika, i vokala /ɛ/ tj. /ě/. Ako se oslanjamо samo na savremeni srpski, uopšte ne postoji način da se kaže da li je, u nekoj određenoj reči, za /i/ izvorno bilo /i/ ili /y/ («ы»), a za /e/ da li je izvorno bilo /e/ ili /ě/, odnosno /ɛ/ (up. npr. sh. /biti/ „esse“: /biti/ „tući“,⁶³ /misao/ : /milost/; /pero/ : /pesma/ : /pet/ : /meso/ : /mesto/ : /metilj/, /leći/ : /leže/, /sesti/ : /sedim/⁶⁴). Samo poznavanje staroslovenskog odnosno istorije srpskog jezika ili poređenje podataka iz drugih slovenskih jezika, u kojima nije došlo do stapanja, omogućиće nam da to razdvojimo.

Međutim, ako su se integrisali, odnosno stopili samo neki alofoni jedne foneme sa alfonima neke druge foneme, kao što je slučaj sa spomenutim romanskim slučajem, gde su se alofoni foneme /k/ ispred visokih prednjih vokala stopili sa /s/, a ako je glasovna okolina netaknuta, ostaju neki pokazatelji koji ukazuju na prethodno stanje. Tako se bar može reći da /s/ iza kojeg ne stoji visoki prednji vokal *nije* postalo od /k/. U glasovnoj okolini sa visokim prednjim vokalom (u nemačkom) polazna je situacija, međutim, isto tako *nepovratna* kao i u primerima iz srpskog jezika.

⁶¹ I termin *stapanje* fonema iz arsenala je termina *strukturalne fonologije* i nije se u lingvistici, posebno istorijskoj, označava izjednačavanje (ili *konvergencija*) jezičkih jedinica koje su se nekad razlikovale jedna od druge. U slučaju da se stope dve foneme, često se upotrebljava izraz *fonemska stapanje* (dok se suprotna pojava, kao što je pokazano, naziva „fonemsko cepanje“), up. prethodnu napomenu

⁶² Još pre 12. veka /y/ se stapalo sa /i/ iza velara (Ivić, P. 1988: 7).

⁶³ Kao rezultat stapanja, ono što su prvobitno bili različiti oblici, mogu postati homofoni.

⁶⁴ U glagolskim korenima *leg-, *sěd- i dr. imamo *prevoj* vokala. U infinitivu alterniraju vokali /e/ odnosno /ě/ sa /ɛ/ (Đordić 1975: 70, 138-9).

3.3. Analogija

Dok se glasovne promene objašnjavaju kao čisto fonetski ili fonološki procesi, druge promene koje utiču na fonetsku strukturu reči nisu vezane za fonetske/fonološke faktore. Među njima veoma važnu ulogu igra *analogija*. Prema tradicionalnoj definiciji, analogija nije uslovljena fonetskim faktorima. Njena osnovna funkcija je da fonološku (i morfološku) strukturu morfološki, sintaksički i/ili semantički povezanih oblika učini međusobno još sličnijim. Tek pošto su prepoznali i prihvatili *razliku* između analogije i glasovnih promena, mladogramatičari su mogli da iznesu svoju tvrdnju o pravilnosti glasovnih promena. U mladogramatičarskoj teoriji analogija i fonološke promene dve su osnovne komponente jezičkih promena. Nasuprot fonološkim promenama, koje operišu nezavisno od gramatičke i semantičke strukture, analogija se upravo tiče samo odnosa između fonološke strukture i gramatičke strukture. To je u stvari jedini mehanizam koji, ili modifikacijom postojećih jezičkih oblika ili stvaranjem novih, vraća u regularan/pravilan odnos fonološke oblike i gramatičku funkciju pošto je odnos među njima bio prekinut dejstvom glasovnih promena.

U tradicionalnom stanovištu razlikuje se dva tipa analogije: *proporcionalna* i *neproporcionalna*. Proporcionalna analogija predstavlja se kao proces rešavanja jednačina tipa $A : B = C : X$, u kojoj su članovi povezani „asocijativnim vezama”, npr. $muž : muža = sin : X$, gde je $X = sina$ (čime je zamenjen stariji oblik $Gsg sinu$). Međutim, ne mogu se sve pretpostavljene proporcionalne promene predstaviti kao proporcije, a mnoge proporcije ne odgovaraju verodostojnjim analoškim promenama; štaviše, mnoge „asocijativne veze” pogrešno su definisane i često nedovoljno motivisane. Pod neproporcionalnu analogiju, s druge strane, podvodi se niz fenomena za koje se ne primenjuju jedinstveni kriteriji analize ili koji nisu povezani sa proporcionalnom analogijom.

Kao i u slučaju glasovnih promena, i analoški procesi razlikuju se s obzirom na regularnost kojom se ostvaruju. A tu se i završava sva sličnost. Čak i najsistematičnije analoške promene obično tek posle nekoliko vekova ili čak i milenijuma postaju gotovo regularne.

Ipak, dva procesa, *analoško ujednačavanje* i *četvoročlana analogija*, imaju tendenciju da budu pravilniji ili sistematičniji od većine drugih promena. Razlog takve sistematičnosti leži u činjenici da oni deluju unutar dobro određenih i prilično širokih parametara. U slučaju sa *analoškim ujednačavanjem* parametar je „paradigma”, tj. niz promenljivih oblika date reči. A pošto mno-

ge reči pripadaju promenljivim vrstama određenim istom paradigmatskom strukturom, ujednačavanje može obuhvatiti celokupnu klasu reči. Četvoroclena analogija obično služi da generiše ili proširi morfološki *obrazac*, kao što je, na primer, obrazac za pluralsko obrazovanje u engleskom *arm, book, car...*: *arm-s, book-s, car-s...*⁶⁵ Takvi obrasci obično su svojstveni celokupnoj klasi reči.

U mladogramatičarskom manifestu (Osthoff i Brugmann 1878) termin *Analogie* upotrebljava se da pokrije i poimanje analogije kao sinhronijskog fenomena aktuelnog u antici, i oba njena dijahronijska aspekta. Napominjući da jedinstvene „diobe analoških tvorbi nema”, Ivšić ipak uzima Wundtovu i Hirtovu podelu na „gramatička i pojmovna jednačenja (asimilacije)”, a u okviru „gramatičkih jednačenja” pravi distinkciju na „spoljašnja gramatička jednačenja” i „unutrašnja gramatička jednačenja” koja deli na (a) „jednačenja između različitih osnovnih oblika i padeža” i na (b) „jednačenja između različitih glagolskih oblika” (Ivšić 1970: 24-27), što odgovara pojmu i terminu „analoško ujednačavanje” (engl. „levelling”, up. Hock 1991: 167-171). I T. Bynon (1977: 34) razlikuje dva tipa analoških formacija: *analošku promenu (analogical change)* i *analoško stvaranje (analogical creation)*. Dok analoška promena ostvaruje ponovno regulisanje eksponenata u odnosu na neku gramatičku ili semantičku kategoriju i svodi se samo na predistribuciju njenih eksponenata smanjujući (ujednačavanje – levelling) ili proširujući broj slučajeva sa morfonološkim alternacijama (extension), analoško stvaranje proizvodi nove oblike proširujući postojeću korelaciju forme i funkcije izvan njenog prvobitnog domena. Autori Jeffers i Lehiste (1979: 60-73) takođe razlikuju dva procesa analoških promena: *analoško stvaranje (analogical creation)* i *analoško proširivanje (analogical extension)* kao proporcionalne promene kojima se istorijska analogija proteže sa nekog prethodno postojećeg obrasca na novu situaciju. Oni u ove procese uključuju i *morfološku preinterpretaciju* (kada se uvodi nova morfema u sistem) odnosno *analošku restauraciju* (kada su stariji oblici koji su pretrpeli fonetske promene sekundarno restaurisani, vraćeni u predašnje stanje) kao i *sinkretizam i morfologizaciju* (rađanje nove gramatičke kategorije kao rezultat semantičke diferencijacije alomorfa).

⁶⁵ I u novijoj lingvističkoj literaturi postoji neslaganje u pogledu identifikovanja i terminološkog određenja analoških obrazovanja. Tako T. Bynon ovaj tip analogije svrstava u *ujednačavanje* (levelling, up. Bynon 1977: 37) jer se i ovde povećava broj regularnih oblika i eliminiše alternativni oblik *iz leksikona*. (Termin *leksikon* u najopštijem smislu znači isto što i *vokabular*, a u generativnoj gramatici, u kojoj ima poseban status, označava *komponentu* koja sadrži sve informacije o *strukturnim* osobinama *leksičkih jedinica* u datom jeziku, tj. njihovu specifikaciju u *semantičkom, sintaksičkom i fonološkom* pogledu.)

Termin *četvoročlana analogija* (Hoch 1991:167, 171-189) odgovara Ivšićevom (1970: 27-29) „spoljašnjem gramatičkom jednačenju” kod kojeg „ne utječu oblici iste riječi, nego analoški gramatički oblici različitih riječi”. Ivšić takva „spoljašnja” gramatička jednačenja deli na tipove kao što je (1) jednačenje završetaka u fleksiji: (a) u deklinaciji i (b) u konjugaciji; (2) uopštavanje „elemenata koji se upotrebljavaju za kakvu funkciju”: (a) „završetak komparativa na -iji”; (b) „završetak infinitiva na -ti”; (c) „završetak -a u Gpl”, (d) uopštavanje glagolskih nastavaka za lice, (e) uopštavanje vokala /o/ iz složenica tipa /listopad/ i na druge osnove /tronog/ i (3) stvaranje „novih formativnih elemenata” usled zatiranja „granice između osnove i formanta” (Ivšić 1970: 27-29). I Delbrückov termin *Analogiebildung* (1919: 181) pokriva oba tipa analogije i dijahronijski je pojam. A termin *Analogie* upotrebljava se, kao što smo rekli, da pokrije i u antici aktuelno poimanje analogije kao sihronijskog koncepta i oba njena dijahronijska aspekta. U grčkoj filozofiji postoje dva oprečna pogleda u vezi sa odnosom između forme (oblika) i značenja u jeziku: (1) da njim vlada analogija (tj. pomoću urednosti i pravilnosti) i (2) da njim vlada anomalija (nepravilnost, tj. pomoću odsustva takve pravilnosti). Regularnosti koje su tražili analogisti bile su one koje se odnose na formalne paradigmе, u čemu reči istog gramatičkog statusa imaju iste morfološke završetke i akcenatske strukture, i one koje uključuju odnose između oblika i značenja, pomoću reči koje su bile morfološki uporedive za koje se moglo očekivati da nose porediva, „analoška” značenja, i obrnuto (Robins 1967: 20).

3.3.1. Analoško ujednačavanje

Osnovni mladogramatičarski argument da je fonološka forma potpuno nezavisna od promena na gramatičkom nivou tokom vremena može dovesti u raskorak fonološke i gramatičke strukture. To znači da pravila koja povezuju fonološke i gramatičke strukture mogu zahtevati podešavanje i redefiniciju za svaku novu jezičku fazu. Analoško ujednačavanje predstavlja potpuno ili delimično eliminisanje morfonoloških alternacija unutar paradigm. Motivacija za ovakav razvitak može se naći u sloganu „jedno značenje – jedan oblik”. Alternacije koje ne označavaju (bitne) razlike u značenju imaju tendenciju da budu eliminisane. Tako, na primer, u paradigmii imenice /nokat/ </nogњtъ/ u srpskohrvatskom jeziku eliminise se morfonološka alternacija između /g/ i /k/ u korist alternante /k/ te je tako leksička jedinica /nokat/ dobila konstantan konsonantski „kostur”:

(6)	Nsg. Gsg.	nogътъ nogъта	*nogat noќta	nokat nokta
-----	--------------	------------------	-----------------	----------------

Sličnu situaciju, između mnogih primera, imamo i u srpskohrvatskim dijalektima⁶⁶ u paradigm imenica sa velarom kao finalnim suglasnikom korena, npr. /rukA/, /noga/ i sl., kod kojih se, takođe, eliminiše morfofonološka alternacija između /k/ i /c/ odnosno /g/ i /z/ u D/Lsg, čime su i ove leksičke jedinice dobile konstantan konsonantski „kostur” :

(7)		standardni j.	dijalekat	standardni j.	dijalekt
	Nsg.	ruka	ruka	noga	noga
	Gsg.	ruke	ruke	noge	noge
	D/Lsg.	ruci	ruki	nozi	nogi

Alternacija suglasnika je kod ovih leksičkih jedinica proizvod *uslovljene glasovne promene* poznate kao „II palatalizacija (sibilarizacija)”, kojom je došlo do *cepanja* fonema /k/, /g/ (i /h/), a koja je imala ograničeno vremensko dejstvo.⁶⁷ Razlog što se ova alternacija bolje čuva u kategoriji imenica muškog roda I vrste (sg : pl) verovatno je u tome što se, za razliku od II deklinacije (ženski rod) u kojoj se ona javlja samo u dva (sinkretična) padeža (D=Lsg), u množini, gde je sinkretizam veći, ona prostire čak na 5 padeža (N=Vpl, D=I=Lpl) te je tako stabilnija a ima i funkciju markera plurala.

Iz ovoga sledi da se na analoške promene može gledati i sa stanovišta njihovih posledica na *morfološke alternacije*, odnosno na broj i oblik alomorfa (ili alermanata) pojedinačnih morfema u fleksivnoj paradigm (i u derivacionim obrascima). Jasno je da ovakvi slučajevi eliminacije alternacija u leksi-

⁶⁶ Mada su alternacije poslednjeg (velarnog) konsonanta osnove dosta raširene u sh. jeziku (više su zastupljene u štokavskim govorima nego u čakavskim i kajkavskim) ipak se u nekim govorima alternacija /k/ (: /č/) : /c/ odnosno /g/ (: /ž/) : /z/ ili /h/ (: š) : /s/ uklanja u oblicima od prezentske osnove glagola s prezenton na /e/. Glagoli *pečem*, *strižem*, *vršem* imaju u 3.pl *peču*, *strižu*, *vršu* mesto *peku*, *strigu*, *vrhu* i imperativ *peći*, *striži*, *vrši* mesto *peci*, *strizi*, *vrsi*. Alternacija /k/ : /c/ , /g/ : /z/ ili /h/ : /s/ često je ukinuta u D/Lsg imenica druge vrste. „Međutim, u nominativu mn. imenica muškog roda I deklinacije po pravilu se čuva ova alternacija: *junak* mn. *junaci*, *bubrež* mn. *bubrezi*, *ora/h/* mn. *orasi*. Govori gde se upotrebljavaju oblici *junaki*, *bubregi* itd. nisu mnogo brojni i periferijski su raspoređeni. – S druge strane, čuvanje alternacije istih konsonanata u množini pridevsko-zameničke promene javlja se samo izuzetno. Odnos *visok* : mn. *visoci* zamenjen je gotovo svuda odnosom *visok* : *visoki*“ (Ivić, P. 1994: 115-6).

⁶⁷ Za druge primere analoškog ujednačavanja uporedi Ivšić (1970: 25-27).

konu⁶⁸ imaju regularizujući efekat na jezik jer se takvi (alternativni) oblici više ne moraju stavljati na spisak za poseban postupak za obrazovanje određenih kategorija (pošto su alternante eliminisane iz leksikona).

Ujednačavanje ne mora zahvatiti celu paradigmu neke lekseme. Na primer, u promeni glagola /biti/ sanskrт je nasledio praindoevropsku morfološku alternaciju između „punog oblika” as- i „nultog oblika” s- (tj. øs-). U palijskom jeziku, starom jeziku budističkih svetih spisa (pali), sačuvana je alternacija u oblicima za treće lice, a u prvom i drugom licu, analoškim ujednačavanjem, uopštена je forma „punog oblika” as-:

(8)	sanskrt	prepalijski	palijski
1.1.sg.	as-mi	*as-mi	amhi
2.	asi	*asi	asi
3.	as-ti	*as-ti	atthi
1.1.pl.	øs-ma	*as-ma	amha
2.	øs-tha	*as-tha	attha
3.	øs-anti	*øs-anti	santi

Praindoevropsku morfolonološku alternaciju između „punog” i „nultog” oblika glagola /jesam/ staroslovenski je, međutim, sačuvao samo u 3. licu pl. dok je u srpskohrvatskom jeziku ona potpuno eliminisana ujednačavanjem 3. lica plurala sa ostalim licima:

(9)	praslovenski /staroslovenski	srpskohrvatski
1.1.sg.	jes-mъ	jesam
2.	je-si	jesi
3.	jes-tъ	jest(e)/je
1.1.pl.	jes-mъ	jesmo
2.	jes-te	jeste
3.	øs-otъ	jesu

To znači da se morfološka segmentacija modela prenela na novi oblik tako da morf koji predstavlja zajedničku kategoriju u modelu postaje jedan od njegovih segmenata, sa tom razlikom što je tretiran kao osnova ili se nova osnova stvara prema obrascu modela.

Odnos između glasovne promene i analogije često je definisan kao paradox da pravilne glasovne promene stvaraju morfološke nepravilnosti jer se primenjuju bez obzira na morfološke faktore. Analogija, jedan u biti iregularan proces, pokušava da ponovo uspostavi morfološku pravilnost. U stva-

⁶⁸ Za značenje termina *leksikon* uporedi napomenu 65.

ri, ovaj paradoks odnosi se samo na vezu između glasovnih promena i analoškog ujednačavanja. A čak i ta veza, između glasovnih promena koje su stvorile „nepravilnosti”, i ujednačavanja koje te nepravilnosti otklanja, može biti veoma udaljena. Tako, na primer, morfonološka alternacija koren-skog vokala kod glagola /biti/ u sanskrtu seže do praindoevropskog, a promena koja ih je uzrokovala morala se dogoditi još ranije. Palijsko i praslovensko odnosno srpskohrvatsko analoško ujednačavanje su, prema tome, reakcije koje su zakasnele nekoliko milenijuma. Ostale analoške promene imaju veoma različite motivacije i mogu sasvim slučajno biti usmerene na morfonološke alternacije stvorene (pravilnim) glasovnim promenama.

3.3.2. Četvoročlana analogija

Termin *analogija* prvi put su upotrebili stari Grci (gr. ἀναλογία, lat. *proporcio*) kao matematički termin da opišu četvoročlanu proporciju tipa $a : b :: c : d$.⁶⁹ I Grci i Rimljani koristili su se ovim terminom i u prenesenom značenju pri objašnjavanju kompleksa sličnih odnosa u jeziku. Poznata je Varrova definicija jezičke analogije u okviru četvoročlane proporcije:

„Ako postoje dve stvari iste klase koje pripadaju nekom odnosu mada su donekle neslične jedna drugoj, i ako se pored ovih dveju stvari postave druge dve stvari koje imaju iste odnose, tada se, pošto ova dva niza reči pripadaju istom *lógosu*, za svaku od njih posebno kaže da su analogne a poređenje ta četiri konstituenta je *analogija*“ (Jeffers i Lehiste: 1979:60).

Četvoročlana analogija podtip je *proporcionalne analogije* i najviše je sistematska. Kao i drugi podtipovi, ona deluje na osnovu „proporcionalnog modela“, uopštavajući *obrazac morfoloških odnosa* između datih oblika na oblike koji prvobitno nisu imali takav obrazac. Veza između paradigmne imenica one vrste koja je služila kao model i one vrste koja je privučena može se izraziti u obliku jednačine:

$$\begin{array}{llll}
 (10) & (a) & grad & : \quad grada = \sin \quad : \quad X \\
 & (b) & a & \qquad a' \\
 & & b & \qquad X = b' \\
 & & grad & : \quad grad-a \\
 & & sin & : \quad X = \sin-a
 \end{array}$$

⁶⁹ Uporedi, takođe, napomenu 24.

Takva jedna jednačina je tradicionalni okvir za opis četvoročlane analogije. Da bi došlo do promene ove vrste, mora postojati morfološka veza između reči koje čine tu proporciju.⁷⁰ Da bi proporcionalna analogija bila „četvoročlana analogija”, mora delovati na prikazani način. Prethodno ustanovljen odnos *sinhronijskog obrazovanja* između „osnovnog” i „deriviranog” oblika (kao na primer odnos Nsg → Gsg) proširuje se na drugu leksičku jedinicu, a rezultat je novi oblik. Da bi se ovaj tip analogije sistematski primenjivao, moraju biti zadovoljeni brojni zahtevi. Jedan od njih je da proporcionalni model promene *ne sme biti ograničen* samo na jednu leksičku jedinicu, dakle on ne implicira da leksička jedinica *grad* sama po sebi predstavlja direktni model za leksičku jedinicu *sin* (sve one su samo pogodni predstavnici svojih vrsta), već mora biti *obrazac za stvaranje*:

(11)	grad	:	grad-a
	muž	:	muž-a
	rod	:	rod-a
	...	:	...
	sin	:	X = sin-a

Uslov koji najviše pogoduje ostvarenju sistematske četvoročlane analogije je *produktivnost*. U većini jezika neke su morfološke kategorije produktivnije od drugih alternativnih oblika. Te kategorije obično su brojnije od konkurentnih formi, ali to može biti samo simptom a ne i uzrok produktivnosti. Nije, međutim baš jasno kako određene morfološke kategorije postaju produktivne.⁷¹ Bez obzira na to šta su bili istorijski razlozi da neka kategorija postane produktivna, kada jednom to postane, onda ima više izgleda od drugih, manje produktivnih kategorija, da se uopšti pomoću ove tako-zvane četvoročlane analogije.

⁷⁰ Da bi se uopšte neka analoška promena desila potrebna su dva uslova. Prvo, ona prepostavlja funkcionalnu identičnost s obzirom na neku određenu gramatičku ili semantičku kategoriju (rod, broj itd.), i drugo – ona prepostavlja da struktura oblika koji služe kao model bude morfološki „transparentna” za izvornog govornika – što je, naravno, uvek slučaj sa oblicima koji su rezultat pravila koje je produktivno.

⁷¹ Na primer, za produktivni engleski pluralski imenički nastavak /-s/ može se tvrditi da je „jednostavniji” i da jasnije obeležava množinu od drugih obrazovanja. Ali pitanje je da li su ti uslovi dovoljni da takvo obrazovanje bude produktivno. U srednjoengleskom je to bio nastavak /-an/, mada nije bio jasan marker plurala, konkurisao je nastavku /-(a)s/ i čak privlačio sebi i neka starija obrazovanja (Hock 1991: 173).

Četvoročlana analogija obično prebacuje reči iz jedne, često manje produktivne paradigme, u drugu, često produktivniju. Ono šta ovaj tip analogije čini posebno zanimljivim jeste to da preko njih mi učimo nešto o morfološkoj segmentaciji i funkcionalnoj interpretaciji oblika kako su one poimane u vremenu kada se promena desila. Tako u ovom primeru analoško rasprostiranje, na primer, (nastavka) /-a/ kao markera Gsg. muškog roda, jasno prepostavlja narušavanje starog sistema imeničkih osnova u srpsko-hrvatskom jeziku (i uspostavljanje produktivnog pravila da ako je imenica muškog roda i u Nsg. nema nastavak, onda mora imati nastavak /-a/ u Gsg).

Tako je i imenica /sin/ iz stare *-ū oslove muškog roda (kao i druge imenice ostalih starih osnova muškog roda: *-ī, *-n), koja je bila izrazito neproduktivna, analogijom prebačena u produktivnu *-ō/-ō̄. Promena se sastoji u zameni manje transparentnog, ili onog koje nije više transparentan oblik novim funkcionalno ekvivalentnim oblikom čija će struktura biti ogledalo oblika koji je poslužio kao model. Pre toga su se morale dogoditi druge promene u vokalskom sistemu srpskohrvatskog jezika (stapanje dva poluglasa u jedan; glasa „jeri” sa /i/; prednjeg i zadnjeg nazalnog vokala sa odgovarajućim osnovnim vokalima /e/ i /u/⁷² i dr.), kao i potpuna redukcija takozvanih „poluglasa u slabom položaju”, što je sve omogućilo da se stvore uslovi i uspostavi proporcionalni odnos nužan za delovanje četvoročlane analogije. Prema tome, fonološke promene izazvane su velike posledice na gramatičku strukturu srpskohrvatskih imenica, uslovjavajući redukovanje desetak različitih vrsta nasleđene (poznopraslovenske) paradigme imenica i svodeći ih na tri obrasca.

Prvi rezultat ovih analoških promena na morfologiju imenica i glagola bio je da ostvari samo predistribuciju morfova koji predstavljaju određene gramatičke morfeme vodeći ka smanjivanju *slučajeva* (to jest, ka manjoj frekvenciji pojavljivanja) iregularnih (nepravilnih) morfova, ali veoma maloj redukciji u aktuelnom sveobuhvatnom broju alomorfa koji reprezentuju te morfeme.

Analoška promena može, međutim, i povećati alternacije, i u takvim slučajevima govorimo o analoškoj *ekstenziji* alternacije izvan njenog prvo-bitnog domena. Ovo je, po pravilu, reda promena od uopštavanja odnosno eliminisanja alternacija. U našem jeziku poznat je primer analoškog proširenja pluralskog markera -ov- (i -ev-, udruženo sa frontiranjem vokala /o/ iza palatala) nasleđenog iz stare *-ū imeničke paradigme na brojne imenice muškog roda primarno sa jednosložnom korenskom morfemom (što je identično sa imenicama *-ū oslove). Prema tome, na osnovu modela od-

⁷² Ove tvrdnje odnose se na štokavsko-čakavsku situaciju i predstavljaju nužnu generalizaciju.

ređenog starog oblika kao što je *sin* : *sinov*- stvoreni su bezbrojni oblici plurala sa *-ov-* (odnosno *-ev-*) za jednosložne i neke dvosložne imenice muškog roda: *grad* : *gradovi*, *vrat* : *vratovi*, *kraj* : *krajevi*, *muž* : *muževi*..., *golub* : *golubovi*, *prsten* : *prstenovi*... To znači da se morfološka segmentacija modela preneta na novi oblik tako da morf koji predstavlja zajedničku kategoriju u modelu postaje jedan od njegovih segmenata.⁷³

Uzroci činjenice da se analoške promene dešavaju ređe u derivaciji nego u fleksivnoj morfolojiji moraju se tražiti u glavnim razlikama između ova dva domena. Dok sintakščka pravila jezika mogu zahtevati da, npr. svaka imenica i glagol moraju imati određeni broj gramatičkih kategorija, sličnih prinuda nema u vezi sa derivacionim pravilima - da li će se određeni derivativ zaista pojaviti u jeziku ili ne, uglavnom je potpuno nepredvidljivo, te obično svi derivirani oblici moraju biti navedeni u leksikonu.

Mada je analoška promena fundamentalni mehanizam pomoću kojeg se ažuriraju morfološka pravila u nekom jeziku, analogija je i sredstvo za kreiranje novih oblika (npr. *neologizama* ili u „kreativnoj“ upotrebi četvoročlane analogije pri morfološkom preinterpretiranju), te je tako ona i sredstvo pomoću kojeg se obnavlja leksički i pojmovni fond.

Činjenica je da su praktično sve leksičke inovacije koje nisu pozajmljenice zapravo „motivisane“, to jest obrazovane su od postojećih morfova pomoću pravila (npr. prema izvedenici *staklenik* obrazovan je i *plastenik*). Engleski pridevi na */-əbl/* (*-able*, *-ible*) mogu poslužiti da ilustruju način na koji takvo produktivno pravilo može nastati. Srednjoengleski je pozajmio iz francuskog reči kao *measurable*, *reasonable*, *acceptable*, *agreeable*, *comfortable*, *profitable*; pošto su pozajmljene i njihove osnove bez sufiksa, bilo kao imenice (*measure*, *reason*) ili kao glagoli (*accept*, *agree*) ili kao i imenice i glagoli (*comfort*, *profit*), *-able* je moglo biti apstrahovano kao morf sa funkcijom „prikladan za ...“, „prikladan za ... *-nje*“, „prikladan da bude ... *-en*“. Obrazac je postao veoma produktivan u engleskom tako da se sada pridevi na *-able* slobodno deriviraju, posebno od glagola (*eatable*, *drinkable*, *machine washable* itd.). Postoji pretpostavka da je jedan od glavnih razloga za „popularnost“ ovog obrasca bez sumnje činjenica što on ne zahteva morfološku alternaciju u osnovi.

Morfološku preinterpretaciju kao kreativnu upotrebu četvoročlane analogije⁷⁴ nalazimo, opet, u engleskim terminima za stavke u jelovnike, kao što je

⁷³ Još je u staroslovenskom ostvareno ovo proširenje osnove na imenice I vrste (*-ő osnove) najčešće u Dsg. i to one „koje označavaju lica ili personifikovane pojmove“: *сынъ* : *сынови* = *иосифъ* : *иосифови*, ali i imenice *-ū paradigmom analogijom su dobijale u Dsg. nastavak *-u* iz *-ő osnova (Đordić 1975: 94).

⁷⁴ Neki autori ovaj tip nazivaju i *analоšким стварањем* (Bynon 1977: 40).

beefburger, cheesesburger, eggburger, baconburger i čak samo *burger*. Sve su one rezultat nove segmentacije i semantičke preinterpretacije reči *hamburger*. Termin je prvo bio sličan leksemama *wiener* ili *frankfurter* i označavao je mesto po kojem je jelo dobilo ime (znači od *Hamburg*). Zatim je preinterpretiran kao da sadrži reč *ham* (mada se obično pravi od goveđeg mesa) i element *-burger* „pašteta od mesa (ili tako nešto)”, a ovaj element je uopšten za stvaranje novih reči (čemu je pomogla i elipsa svodeći, na primer, sintagmu *cheese hamburger* na *cheeseburger*).

Najzad, u svakom jeziku postoje oblici koji najupornije odolevaju analogskoj promeni. Svi su oni, može se reći, članovi takozvanog *osnovnog, bazičnog rečnika* koji čine oblast jezika na koji najmanje utiče kulturna promena. U engleskom su to, na primer, imenice kao što su *tooth, foot, mouse, man, woman* i glagoli kao *to be, go, eat, drink, will, can, do* itd. U našem standardnom jeziku to su, na primer, glagoli *ići, moći, hteti, brati* i dr., zatim imenice *čovek, dete, oko, uho* i dr., sa svojom paradigmom. Možda je njihova stabilnost i otpornost na promene u njihovoј visokoj frekvenciji pojavljivanja u diskursu i u činjenici da njihove oblike deca usvajaju veoma rano, pre nego što usvoje posebna gramatička pravila.⁷⁵ Ono što je u tim slučajevima predvidljivo jeste - kakve bi bile njihove forme da su potpale pod analoške promene, mada nema načina da se predviđa da li bi se ili ne takva promena ikad desila. Na suprotnom kraju spektra retki nepravilni oblici mogu preživeti i kao arhaizmi u, na primer, poetskom i religijskom registru, ali ne (ili bar retko) i u svakodnevnom govoru.

3.4. Odnos glasovnih promena i analogije

Glasovne promene i analoška obrazovanja dva su tipa dijahronijskih procesa koji odslikavaju podelu jezičke strukture na dva različita nivoa, na nivo fono-

⁷⁵ Za usvajanje glagola u engleskom kod dece izgleda da postoje tri sukcesivne etape: (1) usvajanje individualnih oblika preterita kod glagola; (2) usvajanje pravila za građenje preterita sa „pogrešnom” generalizacijom (*goed* itd.) ; (3) sistem odraslih (Bynon 1977: 43). Prilikom usvajanja glagola u srpskom jeziku deca takođe prave generalizacije. Tako 1. l. j. glagola /moći/ i /(ne)hteti/ glasi *možem, nećem : možeš, nećeš*, mesto *mogu, neću*, a kod glagola sa alomorfnim korenima (ablaut) u prezantu i infinitivu uopštavaju se prezentski alternanti i u radnom glagolskom prilogu, npr. *perila : perem* mesto *prala i sl.*

logije i na nivo gramatike.⁷⁶ Kako su mladogramatičari videli njihov međuodnos? Fonološke promene su pravilne u tom smislu što deluju automatski kad god su ispunjeni uslovi bez obzira na konsekvence koje one mogu imati na gramatičku strukturu. Analoške promene, s druge strane, potpuno zavise od gramatičke strukture. Međutim, da li će do analoške promene doći u nekom određenom slučaju, ne može se predvideti čak ni kada je pravilo očigledno moguće formulisati. Ipak, uz upućivanje na neku određenu analošku promenu, može se samo pokazati šta *bi* bile posledice da se promena dogodila. Ova komplementarna veza između dva procesa (fonoloških i analoških promena) upućuje na to da će gramatičke strukture koje su *neprozirne*⁷⁷ sa stanovišta glasovnih promena, ili koje mogu postati neprozirne, verovatno biti „popravljene“ analoškom promenom. Herman Paul je otišao čak i dalje tvrdeći da ne postoji glasovna promena koja nije prouzrokovala bar jedan naredni razvitak. Značajno je to da takva analoška preuređenja uvek dobijaju oblik promena utičući na *eksponente*,⁷⁸ tj. na fizički izgled određenih gramatičkih ili semantičkih kategorija (dativa, aorista, agensa itd.).

Pored toga što glasovne promene i analoška obrazovanja u mladogramatičarskom modelu jezičke evolucije imaju jednak teorijski status, nema sumnje da, od to dvoje, *fonološke promene* igraju važniju ulogu. Glavni razlog za to je što *analogija* obuhvata samo deo dijahronijskih fenomena na gramatičkom nivou dok je sve što se razvilo na fonološkom nivou nastalo delovanjem pravila glasovnih promena. Analoška obrazovanja bitno su ograničena na *morfološki kompleksne* oblike dok se jednostavnii leksički morfovi, zbog arbitrarne prirode jezičkog znaka, prestrukturiraju samo pomoću fonoloških pravila jezika. Upravo je ovo poslednje to na osnovu čega se istorijske veze između jezika mogu najpouzdanoji ustanoviti. Mladogramatičarski manifest u stvari preporučuje da se analoškoj hipotezi pribegava „samo kad glasovni zakon zakaže“ (Osthoff i Brugmann 1878).

⁷⁶ Uporedi i napomenu 32.

⁷⁷ Termin (*ne*)*proziran* (*ne*/*transparentan*) upotrebljava se u više oblasti lingvistike kao oznaka za analizu koja direktno i očigledno prikazuje relevantne činjenice.

⁷⁸ Prema nekim interpretacijama, primena ovog termina ograničena je na fizičko izražavanje bilo koje apstraktne jedinice (tj. na bilo kom nivou), npr. *morf* je eksponent morfeme, *fon* – foneme, određen *formativ* (kao *-a*) – sintaksičke kategorije (kao „ženski rod“).

3.5. Procesi jezičke rekonstrukcije

3.5.1. Komparativna (fonološka) rekonstrukcija

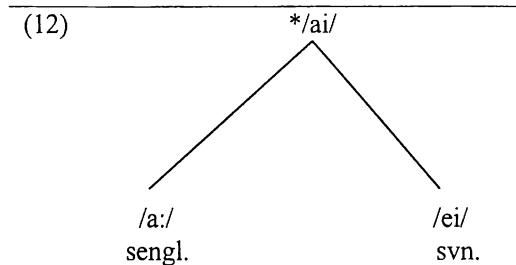
Pored objašnjavanja promena u jeziku, primarni cilj istorijske lingvistike jeste i da, komparacijom, ustanovi i potvrди odnose i veze među jezicima. Komparativni metod zasnovan je na dvema pretpostavkama. Prva se može nazvati *hipotezom o sličnosti*, a druga *hipotezom o pravilnosti*. Prvom hipotezom pokušavaju se objasniti očigledne sličnosti između reči koje pripadaju različitim jezicima ili različitim dijalektima na osnovu pretpostavke da su ti jezici u srodstvu. Ona podrazumeva i pretpostavku da su ti jezici i dijalekti potomci zajedničkog pretka. Hipoteza o pravilnosti omogućava rekonstrukciju prajezika jer pretpostavlja da su glasovne promene pravilne. Ona pretpostavlja da će se svaki glas određenog dijalekta uvek menjati slično u sličnim okolnostima. Komparativni metod sastoji se od ispitivanja reči sa sličnim značenjem u jezicima za koje se pretpostavlja da su potomci zajedničkog prajezika s ciljem da se otkrije korespondencija među glasovima i da se rekonstruiše prajezik.

Mladogramatičarski postulat da se promene koje se sreću u istorijski potvrđenim jezicima moraju presuponirati i za jezičke pretke, usmerio je pažnju istraživača i na pitanje kako doći do saznanja o jezicima o kojima nemamo pisanih dokumenata. Sredstvo kojim se istoričar jezika služi da bi došao do takvih podataka jeste *jezička rekonstrukcija*, proces u kojem se znanja o jezičkim promenama primenjuju u „obrnutoj jezičkoj istoriji“. Takvi su postupci za vraćanje starije situacije važni pošto istoričar jezika nema drugih podataka na raspolaganju osim oblika i pravila iz pojedinačnih jezika. Samo njihovim sistematskim poređenjem on može postići svoj cilj, a to je da sačini telo, korpus hipotetičkih prastruktura zajedno sa pravilima pomoću kojih se od tih prastruktura može izvesti gramatika tih jezika. (Te rekonstruisane, dakle hipotetičke prastrukture, u lingvističkom opisu obeležavaju se zvezdicama.)

Do lingvističkih saznanja o starijim (ili nepotvrđenim) oblicima nekog jezika može se doći ispitivanjem sinhronijskih podataka koji ukazuju na ranije promene u jeziku, a ti podaci treba da sadrže fonetske (ili neke druge) *varijacije* među oblicima za koje se može pretpostaviti da su prvobitno imali *invariјantnu* strukturu. Tako, na primer (1) u nekom datom jeziku te se varijacije mogu ogledati u postojanju sinhronijske morofonološke alternacije (npr. između zvučnog i bezvučnog opstruenta), (2) ili se razlike mogu prostirati pre-

ko granica jednog jezika (bilo da su to razlike među dijalektima ili među jezicima). Za podatke koji se tiču međujezičkih varijacija kaže se da su *komparativni* i oni zahtevaju *komparativnu rekonstrukciju* da bi se došlo do invarijantne forme. U prvom slučaju varijacije su interne i invarijantne forme se dobijaju *internom rekonstrukcijom*, koja se definiše kao procedura za izvođenje zaključaka o nekim segmentima istorije jezika isključivo iz materijala dostupnog sinhronijskoj deskripciji određenog jezika. Varijacije ove vrste obično su morfološke alternacije između srodnih oblika.

Kao ilustracija komparativne (fonološke) rekonstrukcije navodimo primer iz germanistike (prema Bynon 1977: 47). Sa svega nekoliko izuzetaka, sve leksičke jedinice koje se objašnjavaju, u staroengleskom su imale /a:/, u savremenom engleskom imaju ekvivalente sa /ou/ (na primer *stān* : *stone*, *āc* : *oak*, *hlāf* : *loaf*). Ovakva korelacija rezultat je glasovne promene u kojoj se staroenglesko /a:/ redovno razvilo u /ou/ u savremenom engleskom. Postoji pravilan odnos i između staroengleskog (dalje – sengl.) /a:/ i starovisokonemačkog (dalje – svn.) /ei/ (*stein* „kamen”, *eih* „hrast”, *leib* „vekna”), međutim, pošto su sengl. i svn. bili savremenici, ovo se svakako ne može objasniti na isti način. Pravilan *odnos* između svn. /ei/ i seng. /a:/ može se, međutim, objasniti u okviru koncepta pravilnosti glasovnih promena ako prepostavimo da je *zajednički predak* i engleskog i nemačkog jezika imao fonološki segment koji je, preko pravilne glasovne promene, postao s jedne strane sengl. /a:/, a s druge strane svn. /ei/. Zbog fonetske verodostojnosti i ekonomisanja u deskripciji, ovaj segment se tradicionalno predstavlja kao /ai/, a da bi se pokazalo da nije stvarno potvrđen, već samo postuliran⁷⁹ obeležava se pomoću zvezdice: */ai/. Takav se metod često naziva *triangulacijom* u kojoj se oblici koji se porede stavljaju u osnovu trougla, a rekonstruisana forma na njegov vrh:

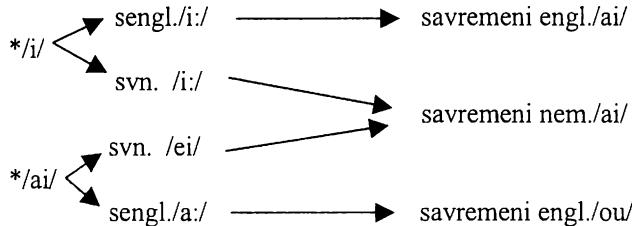
⁷⁹ Termin *postulirati* potiče iz aksiomatike (grana logike) a primenjuje se i u lingvistici. Postulati su skup početnih propozicija za koje se u nekoj teoriji prepostavlja da su istiniti. Te početne tvrdnje, sa zaključcima koji se iz njih naknadno izvlače, zajedno sačinjavaju tzv. „postulatni metod”.

Naravno, *rekonstrukcija* kao što je, ova mora biti kompatibilna, koliko je moguće, i sa svim drugim podacima koji postoje, kao što je rekonstruisani fonološki sistem kao celina i pravila koja vladaju njegovom prethodnom evolucijom i daljim razvitkom. Za polazište se postavlja onaj segment koji ispunjava sve ove uslove na najekonomičniji i na fonetski najverodostojniji način.

Navedeni primer pokazuje da se fonema tog praezika različito realizuje u svakom od ova dva jezika, ali da uprkos ove divergencije još uvek postoji odgovarajuća korespondencija između refleksa među *srodnim* rečima (to jest u rečima koje su u dva jezika direktni kontinuanti jedne jedine leksičke jedinice iz praezika). Međutim, može se dogoditi i da fonetska promena koja se desila sa fonemom doveđe do njenog stapanja sa drugom fonemom i da se tako izgubi opozicija koja je među njima postojala.

Da bi se pokazao način na koji se takvo stapanje može rekonstruisati, prvo bi trebalo slediti razvitak koji se dogodio u svn. /ei/ i sengl. /a:/ što se može dobiti iz aktuelnih pisanih podataka i tada videti koliko bi se daleko u prošlost moglo ići u rekonstrukciju tog razvjeta kad nedostaju bilo kakvi pisani dokumenti. Na osnovu pisanih potvrda zna se da je sengl. /a:/ postalo /ou/ u savremenom engleskom, a svn. /ei/ postalo je /ai/ u savremenom nemačkom, i te se promene odražavaju u svom pravilnom odnosu u dugom spisku reči iz savremenog engleskog i savremenog nemačkog (npr. *stone* : *Stein*, *loaf* : *Laib*, *home* : *Heim*, itd.). Treba podsetiti da je savremeno nemačko /ai:/ imalo i drugi izvor, drugačije poreklo, a to je /i:/ iz svn. Ove serije razvjeta mogu se prikazati na sledeći način:

(13)

Reči iz savremenog nemačkog u kojima /ai/ potiče od /i:/ odgovaraju rečima iz savremenog engleskog u kojima stoji /ai/ a ne /ou/, tako da se sada pojavljuje drugi niz reči u kojima savremeno englesko /ai/ odgovara savremenom nemačkom /ai/ (npr. *ice* : *Eis*, *tide* : *Zeit*, *my/mine* : *mein*, itd.). Drugim rečima, nemačko /ai/ koje dolazi od /i:/ odgovara engleskom /ai/, dok ono nemačko /ai/ koje potiče od /ei/ odgovara engleskom /ou/. To znači da

čak i onda kad i ne postoje podaci o istorijskom razvitku u nemačkom, mogli bi se ipak otkriti u poređenju sa engleskim. Distribucija dva različita polazišta za /ai/ u rečima iz savremenog nemačkog može se videti iz distribucije fonema /ai/ i /ou/ u njihovim korelativima u savremenom engleskom pošto on nije doživeo paralelno stapanje. Da bi to bilo moguće, međutim, mora se prvo pokazati da je upravo engleski taj jezik koji je sačuvao prvobitnu distribuciju segmenata, a da je nemački inovirao. Tada se mora poći od osnovne prepostavke da je svaki niz englesko-nemačkih korelativa odraz jedinstvenog segmenta u prajeziku i da je distribucija današnjih refleksa, ako nikakva druga promena nije uticala na njegovu fonetsku okolinu, nastavak prajezičke distribucije. Tako bi se mogla očekivati kontrastivna distribucija (to jest, pojavljivanje u istom okruženju) refleksa afona jedinstvenog prasegmenta, i *komplementarna distribucija*⁸⁰ (tj. u međusobno isključivim položajima) refleksa alofona jedinstvenog prasegmenta. Ovde se podaci u jezicima-potomcima sukobljavaju: u engleskom /ai/ i /ou/ kontrastiraju, a u nemačkom postoji jedinstveno /ai/ koje zauzima njihovu udruženu distribuciju. Koji je onda jezik sačuvao staru situaciju a koji je inovirao? Ako se prepostavi da je engleski inovirao i da je prvobitna distribucija ova dva prasegmenta bila komplementarna, to bi značilo da sva raznovrsna okruženja u kojima /ai/ i /ou/ sada kontrastiraju moraju biti sekundarna, dakle rezultat glasovnih promena koje su uticale na fonološku okolinu. Kad se uporedi veoma velik broj minimalnih parova i velika raznolikost njihove glasovne okoline (*toe : tie, loaf : life, loaf : lime, loan : line, moon : mine, rope : ripe, rode : ride, boat : bite, pope : pipe, drove : drive* i sl.), to je potpuno nemoguće. Cepanje koje bi se dogodilo na takvoj skali i koje bi proizvelo takvu raznolikost jednostavno je nezamislivo i prepostavka je koja je mnogo složenija od alternativne, od one da je engleski taj koji je zadržao prvobitnu kontrastivnu distribuciju dok je nemački stopio dve suprotstavljenе foneme u jednu. Zato se prihvata ovo poslednje rešenje po logici „Okamove oštrice”.⁸¹ Sledeci korak je opet selekcija odgovarajućih simbola koji bi reprezentovali prasegmente na takav način da su prepostavljene glasovne promene u isto vreme i minimalne i fonetski verodostojne (postupak koji je, naravno, anticipiran).

⁸⁰ *Komplementarna distribucija* je termin koji se koristi prvenstveno u fonologiji a odnosi se na uzajamnu isključivost srodnih glasova (alofona) u izvesnom fonetskom okruženju. Na primer, u srpskohrvatskim rečima *sanke* i *saonice* velarni [ŋ] i alveolarni [n] alofoni foneme /n/ nalaze se u komplementarnoj distribuciji.

⁸¹ U pitanju je maksima koja se pripisuje srednjovekovnom engleskom filozofu, franjevcu Williamu Occamu „entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem” („pojmove ne treba umnožavati osim u slučaju potrebe”, odnosno „nije korisno nešto dokazivati posredstvom mnogoga što se može dokazati posredstvom manje-ga”).

Komparativna rekonstrukcija ne može se primeniti kod istorijskog pro- učavanja jezika koji nemaju srođnike, koji su izolovani. U takvim slučajevima mora se pribegnuti metodu interne rekonstrukcije.

3.5.2. Interna rekonstrukcija

Interna rekonstrukcija, koja je konstrukt strukturalne lingvistike čija se procedura zasniva na izvođenju zaključaka o istoriji jezika *jedino i isključivo* na osnovu dostupnih sinhronijskih opisa određenog jezika, pokušava da sinhronijske, unutarjezičke varijacije svede na starije, predistorijske invarijantne oblike. U proseduру interne rekonstrukcije lingvista razmatra različite oblike date morfeme samo u jeziku koji ispituje, a kao polazište za takvu rekonstrukciju uzima se određena paradigma sa morfolonematskim distinktnim a morfološkim povezanim alternantama. Da bismo ilustrovali postupak interne rekonstrukcije i pokazali razliku između ova dva prosedera istorijske lingvistike (komparativne i interne rekonstrukcije), razmotrićemo alternacije između zvučnih i bezvučnih frikativa u našem jeziku u prefiksiranim oblicima glagola tipa:

(14)	(a)	raz-bitи	ras-puћи
		raz-govarati	ras-kuvati
	(b)	z-gusnutи	s-kuvati
		z-bitи	s-pustiti

Ove varijacije bismo mogli svesti na starije invarijante forme na dva načina. Možemo (a) rekonstruisati zvučni frikativ i objasniti bezvučni frikativ rezultatom asimilacije po zvučnosti; ili (b) možemo pretpostaviti bezvučni frikativ, a zvučnu alternantu tumačiti isto jednačenjem po zvučnosti:

(15)	(a)	raz-bitи	raz-puћи
		z-gusnutи	z-kuvati
	(b)	ras-bitи	ras-puћи
		s-bitи	s-kuvati

Proveravanje na više primera sa invarijantnim zvučnim odnosno bezvučnim frikativima u poziciji pred vokalima odnosno pred sonantima:

(16)	(a)	raz-netи	raz-lupati	raz-otkritи	raz-uveriti
	(b)	s-netи	s-lupati	s-uziti	s-ići

omogućuje nam da izaberemo od ove dve analize onu kojom smo rekonstruisali zvučni frikativ u slučajevima pod (14a) /raz-/ , odnosno bezvučni frikativ u slučajevima pod (14b).

Kao što smo videli, internom rekonstrukcijom ispituju se slični morfološki oblici kod kojih postoji fonološka varijacija. Ovakva rekonstrukcija nije, naravno, potrebna za jezike u kojima se mogu naći potvrde u pisanim dokumentima za podatke koje tražimo, kao što je ovog puta i bio slučaj sa našim jezikom. Međutim, u slučajevima gde ne postoje stariji pisani tekstovi ili gde postoji velika praznina u podacima, ova metoda može pomoći da se dosegne duboko u prošlost nekog jezika i da se, skidanjem jednog po jednog jezičkog sloja otkriju „uzroci“ sinhronijskih irregularnosti odnosno alternacije. Njom se mogu potvrditi i zaključci zasnovani na komparativnom metodu. Tako, na primer, u praindoeuropejskom jeziku (PIE) većina korenских morfema imala je strukturu CVC (konsonant-vokal-konsonant) ili CVSC (konsonant-vokal-sonant-konsonant). Osnovni oblik vokala u obema formacijama bio je /e/, a sonant u tipu CVSC mogao se naći i u predvokalskoj poziciji: CeC, CeRS ili CReS. Ove forme predstavljaju takozvani *normalan stepen* nekog indoeuropejskog korena. Pod određenim morfološkim uslovima svi ovi tipovi korena mogli su se pojaviti i bez korenског vokala. Takvi oblici nazivaju se *nultim stepenom* korena. U takvim slučajevima sonantski član formacije dobijao je vokalsku funkciju ako se našao između dva konsonanta. Na primer (prema Jeffers i Lehiste 1979: 48-51):

(17)	normalan/ nulti (PIE)	normalan (sanskrt) 1.l.sg. perfekta indikativ	nulti (sanskrt) 1.l.sg. perfekta ak-tiva	prošli particip
	*bher/bhr~bhṛ	„nositi”	ba-bhar-a	ba-bhr-e
	*ǵém/ǵm~ǵm̥	„ići”	ja-gam-a	ga-ta (*m>a)

Ovakve alternacije predstavljaju deo mnogo složenije serije alternacija u indoeuropejskom praeziku koje se nazivaju *ablautom*. Na osnovu takvih podataka može se reći da su u praindoeuropejskom postojale morofonemske alternacije između /e/ i /ø/ sa pratilačkom vokalizacijom sonanta u alternanti nultog stepena svaki put kada se taj sonant nalazio u međukonsonantskom položaju kao rezultat potpunog redukovanja korenског vokala. Međutim, mali broj široko potvrđenih i frekventno zastupljenih korena očigledan je izuzetak ovom opštem obrascu. U takvim korenima postoji samo je-

dan konsonant, a u morfemama u kojima je taj konsonant inicijalan, koren-ski vokal je *dug* (/ē/, /ā/ ili /ō/) kad je u pitanju normalan stepen korena. U nultom stepenu, a to znači u gramatičkim oblicima gde je u korenima standardnog tipa došlo do redukcije korenskog vokala, pojavljuje se kratki vokal rekonstruisan kao */ə/. Taj vokal je bio hipotetička konstrukcija i upotrebljen je da predstavi prototip za odgovarajuće vokale: u većini indoevropskih jezika /a/, u indoiranjskoj grupi /i/, a u starogrčkom /e/, /a/ ili /o/. Na primer:

(18) normalan/nulti (PIE)	1. l. sg. prezenta, indikativ aktiva		pasivni particip	
	sanskrt	grčki	sanskrt	grčki
	*dhē/dhə „staviti”	da-dhā-mi	ti-thē-mi	hi-ta the-to
*stā/stə „stajati”	ti-ṣṭhā-mi	hi-stā-mi	sthī-ta sta-to	
*dō/də „dati”	da-dhāmi	di-dō-mi	di-ta do-to	

Saussure je⁸² smatrao da bi bilo razumno prepostaviti da su oni koreni koji imaju dugi vokal u alternaciji sa /ə/ bili u jednom periodu strukturno isti kao i mnogo uobičajeniji tip korena a da su takvu raniju identičnost zamaglike fonetske promene. Standardni ablaut korena rezultirao je vokalskom alternacijom u korenu, što se može predstaviti kao:

(19)	normalan stepen	nulti stepen
e		ø
ei		i
eu		u
er		r
el		l
em		m
en		n

Ako se u nulti stepen korena umetne /ə/, može se prepostaviti da bi alternanta sa normalnim stepenom bila */eə/. Saussure je smatrao da je prvo-bitna forma alternacije morala biti: *eə/ə*, a da se postvokalsko /ə/ izgubilo

⁸² Svoju rekonstrukciju praindoeuropejskog ablauta i prepostavljenog fonološkog segmenta Saussure je objavio 1879.g. u studiji *Mémoire sur le système primatif des voyelles dans les langues indo-européennes*.

fonetskom promenom uz kompenzaciono duženje prethodnog vokala: *eə > *ē*. Na taj način je u jezik uvedena nova alternacija *ē* ~ *ə*. Štaviše, da bi objasnio različite kvalitativne varijacije dugih vokala koji se pojavljuju u normalnom korenskom stepenu, Saussure je postulirao još neke segmente osim /ə/ i nazvao ih *sonantskim koeficijentima, činiocima (coéfficients sonantiques)*. Zanimljivo je da ova Saussureova hipoteza (iz 1879) nije izazivala veću pažnju u narednim decenijama. Ipak, 48 godina kasnije (1927), pošto je 1906. godine u turskoj Anadoliji otkriven hetitski jezik koji je B. Hrozný uspeo 1915. da dešifruje, poljski lingvista Jerzy Kuryłowicz konačno je dokazao postojanje Saussurovih *coéfficients sonantiques*, koji su tada nazvani *laringalima*. On je pokazao da određene hetitske morfeme, koje su očigledno srodne sa morfemama u drugim indoevropskim jezicima, imaju upravo te segmente u mnogim položajima u kojima je Saussurova hipoteza predviđala postojanje *coéfficients sonantiques*. To je bilo zapisano kao *h*, *ħ*, i ovi su segmenti bili nepoznati ostalim indoevropskim jezicima: u hetitskom *laħħ-u* u poređenju sa grčkim *lā-os*. Tako je rekonstrukcija, potpuno zasnovana na teorijskim razmatranjima i internoj analizi, potvrđena naknadno otkrivenim komparativnim dokazima. Prema tome, veštim korišćenjem ova dva metoda istoričari jezika mogu sa velikom preciznošću pokazati veze među indoevropskim jezicima kao i međuodnose sa drugim jezičkim porodicama.

U mnogim slučajevima *komparativna rekonstrukcija* ne razlikuje se od interne. Oba metoda imaju isti cilj da svedu sinhronijske varijacije na starije invarijante, čime se može ustanoviti predistorijska jezička faza. Oba metoda upotrebljavaju iste principe koji u mnogim situacijama omogućavaju izbor između alternativnih analiza. Prednost se daje, naravno, onim analizama koje su prirodnije ili realističnije, koje operišu regularnim (glasovnim) promenama, koje sadrže ubedljivija objašnjenja i ne narušavaju „princip opreza” odnosno takozvanu „Okamovu oštricu”, a što znači da je najbolja ona analiza koja je što je moguće jednostavnija. U oba postupka postavlja se zahtev da rekonstrukcija bude potvrđena detaljnim objašnjenjima istorijskih promena koje povezuju rekonstruisane oblike sa njihovim potvrđenim korelatima. A te se promene moraju uklapati u opšte principe istorijske lingvistike. Osim u slučaju izuzetaka (npr. disimilacija), glasovne promene trebalo bi da budu pravilne, a analogija i jezičke pozajmljenice trebalo bi da budu potvrđeni verodostojnim modelima ili izvorima. Najzad, pomoću oba metoda rekonstruišu se prvenstveno površinski oblici, mada se preko rekonstrukcije alternativnih površinskih formi može ustanoviti postojanje sinhronijskog pravila u određenoj predistorijskoj fazi jezika ili u praeziku.

Uprkos sličnosti, komparativna i interna rekonstrukcija razlikuju se u nekoliko veoma bitnih stvari. Cilj komparativne rekonstrukcije nije samo da uspostavi (ili da približno odredi) predistorijsku jezičku stvarnost već i da ustanovi genetske veze. A kada se rekonstrukcija upotrebljava u tu svrhu, nije dovoljno pokazati samo opšte odnose između određenih jezika ili dijalekata. Potrebno je ustanoviti posebne odnose između oblika i struktura tih jezika kroz rekonstrukciju odgovarajućih praoiblika i prastruktura. Ako je moguće izvršiti opsežniju rekonstrukciju, odnosno ako je moguće i objasniti veći broj sličnosti koje ne mogu biti slučajne, tada će i prikazivanje genetskih veza biti uspešnije.

Jezički podaci za komparativnu rekonstrukciju znatno su obimniji od onih kojima se služi interna rekonstrukcija. I to ne samo zbog toga što potiču iz više jezika, već i zato što se ova rekonstrukcija ne može ograničiti samo na one jezičke podatke koji sadrže morfološke alternacije. Ovde se više operiše sa kompletним sistemom nekog jezika odnosno sistemima jezika koji se razmatraju.

3.5.3. Tipološka rekonstrukcija

Sa razvojem tipoloških lingvističkih studija uveden je novi metod jezičke rekonstrukcije, *tipološka rekonstrukcija* i u istorijska jezička proučavanja. Tipološka rekonstrukcija zasnovana je na shvatanju da se jezici mogu podeliti na određeni broj osnovnih jezičkih tipova sa posebnim nizom karakteristika. Tako, na primer, postoji podela jezika prema tipu s obzirom na mesto koje *objekat* zauzima u odnosu na *predikat*, pa postoje jezici S[subjekat]O[bjekat]P[predikat], SPO/PSO tipa i sl. Ova rekonstrukcija može se, naravno, primeniti i na fonološke sisteme. Tako, na primer, na osnovu komparativne rekonstrukcije praidoevropskog suglasničkog sistema do koje se došlo u 19. veku, postulirana su četiri niza ploziva: *bezvučni, bezvučni asirovani, zvučni i zvučni asirovani*. Međutim, ispostavilo se da su podaci za bezvučne asirovane konsonante ograničeni samo na indoijanske jezike kao i da se ti suglasnici mogu izvesti iz konsonantskih grupa sa bezvučnim plozivom i laringalom. To znači da su asirovani bezvučni suglasnici sekundarni, dakle inovacija razvijena u ovoj jezičkoj grupi i da se ne mogu rekonstruisati za praindoeuropejski. Na osnovu tog saznanja sistem opstrenata indoevropskog prajezika obično se rekonstruiše kao:

(20)	(a)	p	t	k̄	k	kʷ
	(b)	(b)	d	ḡ	g	gʷ
	(c)	bh	dh	gh̄	gh	gʷh
	(d)		s			

Mnogi su, međutim, tvrdili da je ovakav sistem tipološki nemoguć i da ne postoje takvi sistemi koji sadrže zvučne aspirovane a ne sadrže bezzvučne aspirovane glasove, kao i da zvučna aspiracija presuponira prisustvo bezzvučne. Kritičari su tvrdili i da je prepostavljeno moguće odsustvo zvučnog [b] tipološki neuobičajeno za praindoeuropski. Ako postoji praznina u sistemu labijala, smatralo se da je mnogo verovatnije da će ona biti u bezzvučnoj nego u zvučnoj seriji suglasnika. Najzad, neki lingvisti su smatrali i da je odsustvo glotalnog frikativa [h] u rekonstruisanom praindoeuropskom jeziku isto tako tipološki problematično jer aspirovani plozivi presuponiraju prisustvo nezavisnog aspirovanih segmenta [h]. Uzimajući u obzir sve ove argumente, mnogi lingvisti su postulirali sasvim drukčiji sistem opstruenata u kojem se razlikuju *bezzvučni, glotalizovani i zvučni* nizovi suglasnika. Za bezzvučnu i zvučnu seriju suglasnika smatralo se da su imali *aspirovane i neaspirovane* alofone. Ovakav sistem, koji se do izvesne mere podudara sa sistemima nekih od savremenih jermenskih dijalekata, smatran je prihvatljivijim sa tipološkog stanovišta.

Taj sistem: */p, t, k̄, k, kʷ; (p'), t', k̄', k', kʷ'; b, d, ḡ, g, gʷ; s/ imao je oba niza praskavih suglasnika (i zvučne i bezzvučne), što se smatralo normalnim poretkom, a praznina u sistemu labijalnih konsonanata bila je u bezzvučnom nizu, gde joj je, kako se smatralo, i mesto. Zagovornici ovakvog sistema tvrdili su i da on bolje objašnjava neke fonološke procese u ranoj fazi praindoeuropskog jezika. Međutim, u novije vreme je pokazano da se sa takvim sistemom mnogo teže objašnjavaju jednostavniji procesi asimilacije po zvučnosti nego što je to slučaj sa *tradicionalnim* (prikazanim u tabeli 20), za koji su tipološka istraživanja pokazala da je upravo takav moguć: (1) mada se, na primer, mnogo češće sreću sistemi kojima nedostaje bezzvučni labijal, postoje i jezici kod kojih je ta praznina među zvučnim plozivima (npr. čiroki, dargva, dehu, mikse, murle jezici; Hock 1991: 621-626); (2) moguće je, takođe, da u nekom jeziku postoji aspiracija a da ne postoji poseban segment [h] (npr. jonski grčki, koji je izgubio /h/ ali je zadрžao grčke aspirovane bezzvučne suglasnike, a i u madurskom jeziku postoji trostruka distinkcija između zvučnih, bezzvučnih i aspirovanih a ne postoji suglasnik *h* u domaćim rečima); (3) i, najvažnija potvrda u prilog tipološkoj rekonstrukciji dolazi iz

indonežanskih jezika: ovi jezici imaju aspirovane suglasnike koji su zvučni ili poluzvučni ali ne dolaze u opoziciju sa odgovarajućim bezvučnim nizom suglasnika. Podaci iz ovih jezika pokazuju da čak ako se aspirovani suglasnici u sistemu praindovropskog interpretiraju kao zvučni ili kao neizrazito zvučni ili bezvučni, takav rekonstruisan sistem tipološki je moguć.

Ovaj tip rekonstrukcije izaziva još uvek mnogo kontroverzi jer je relativno malo jezika tipološki „čisto”. Većina je mešavina u kojoj je jedan jezički tip samo dominantniji od drugih. Isto tako, u lingvistici još uvek traje diskusija o tome kako bi tipološki „čisti” jezici trebalo da izgledaju kao i o tome da li se uopšte razmatraju pravi kriteriji koji bi to trebalo da odrede. I pored svih nedoumica oko ovog tipa rekonstrukcije, istoričari jezika smatraju da tipološka rekonstrukcija pomaže da se uđe dublje u prošlost jezika nego što je to slučaj sa ostalim metodama.

Ponekad se u istraživanjima starijih slojeva jezika mogu kombinovati različiti metodi rekonstrukcije. Kombinacijom ova tri metoda: komparativno istorijskog, metoda interne rekonstrukcije i tipološke rekonstrukcije u pažljivom proučavanju podataka iz preživelih tekstova moguće je pratiti razvoj velikog broja jezika u toku perioda dugog do 5.000 godina. Zahvaljujući udruženim naporima i metodama lingvista na jezičkoj rekonstrukciji tokom poslednjih 150 godina, postale su nam dostupne informacije o mogućim promenama i pravcima kojim se jezici kreću tokom vremena kao i tendencijama koje usmeravaju te promene u vremenu.

3.6. Kratak rezime mladogramatičarskog modela istorijskog proučavanja jezika

Sa Schleicherom i njegovim „biološkim naturalizmom” organicističko shvatanje jezika dostiglo je krajnost iz koje se nije moglo nazad. Naučna javnost reagovala je veoma glasno, a svi kritičari su bili složni da se lingvistika mora vratiti istorijskom proučavanju. Sedamdesetih godina 19. veka antiorganicizam u Nemačkoj bio je povezivan sa grupom mladih naučnika okupljenih oko lajpciškog slaviste *Augusta Leskiena*, koji su podrugljivo nazvani *Junggrammatiker*, ali oni su taj nadimak rado prihvatali kao osnovno obeležje svog pokreta koje imlicira novinu i svež duh u jezičkim istraživanjima. U predgovoru *Morphologische Untersuchungen* (1878), što se smatra njihovim manifestom, Karl Brugmann i Hermann Osthoff zagovarali su tezu da jezičko proučavanje bude zasnovano na proučavanju živog jezika tvrdeći da se jezik ne može izučavati odvojeno od govorne reči. Insistiraju na eksplisitnijoj i čvršćoj metodologiji zasnovanoj na *jednoobraznosti*

pristupa koji se sastoji u stanovištu da isti principi deluju na svim fazama jezičkog razvitka, uključujući i prajezičku. Proučavanje savremenih jezika i dijalekata smatraju isto toliko značajnim kao i proučavanje najstarijih stadijuma razvoja jezika, a odbacuju „glotogonijske” spekulacije (spekulacije o poreklu jezika), koje su često bile preokupacija njihovih prethodnika. U centru interesovanja mladogramatiča nalaze se promene u jeziku koje potiču, smatrali su oni, dva osnovna faktora:

(1) Princip pravilnosti *fonetskih promena*, koje su postepene i nesvesne i deluju bez izuzetaka. Ako se za neki jezik ili dijalekat tvrdi da je u njemu postojao fonetski zakon po kojem je, na primer [t] > [d] u jednom određenom periodu i u određenoj glasovnoj okolini (npr. u intervokalskoj poziciji), tada je svako takvo [t] zamjenjeno sa [d]. Ako se to, međutim, nije dogodilo, mora se naći neko objašnjenje. Etimologije i rekonstrukcije koje nisu zasnovane na fonetskim zakonima, već na nejasnim sličnostima nemaju vrednost.

(2) Drugi faktor promene bila je *analogija* – koja deluje kada se reči ili gramatički elementi razlikuju od modela koji imaju ostali oblici u asocijativnoj vezi. Razvitak pojedinačnih morfema nije se mogao proučavati izolovano iz celine jezičke strukture. U svom delu *Principien der Sprachgeschichte* (1880), koje je imalo veoma velik uticaj na savremenike, Herman Paul je tvrdio da analogija ne utiče samo na stvaranje novih oblika već i da u njoj leži i normalna stvaralačka snaga jezika: govornici ne ponavljaju oblike i rečenice koje su čuli već ih analoški ponovo stvaraju.

Mladogramatičari su bili napadani, ali uprkos mnogih kontroverzi oko njih jasno je da su oni zaista obavili velik posao u istorijskoj i komparativnoj fonologiji i u morfološkoj inkorporirajući u svoje radove zajedničke rezultate kako svojih sledbenika tako i protivnika. Uticali su i na razvitak eksperimentalne fonetike, a nema sumnje da je njihov, za to vreme nov, pristup koncipiran tako da bi se shvatile promene u jeziku, bio tehnički veoma sofisticiran. Mladogramatičari su se zalagali za eksplisitniju metodologiju i za decidno izjašnjanje o domenima i ciljevima lingvistike.

Svest o čvrstoj metodologiji dovela je do daljeg razvitka nauke u poslednjoj četvrtini 19. veka koji je obeležio početak preokreta ka novim interesovanjima: semantici, sociolingvistici, teorijskoj i strukturalnoj, deskriptivnoj lingvistici. Ipak, najizrazitije obeležje lingvistike 19. veka ostalo je da je ona bila *istorijska*. Konkretan rad mladogramatičara i njihovih savremenika na istoriji jezika još uvek je predmet lingvističkih razmatranja, a tehnike naučnog rada koje su oni razvili ostale su u trajnoj upotrebi generacija lingvista u 20. veku. Na temeljima njihove nauke i rezultata njihovih istraživanja razvile su se obe dominantne lingvističke teorije dvadesetog veka – *strukturalizam*, koji je vladao prvom polovinom veka i *generativna gramatika* u drugoj polovini veka. Oba ova pravca i danas se primenjuju u različitim lingvističkim školama u svetu.

4. Strukturalizam i istorija jezika

Rekonstruisanje prajezika i jezičkih prasegmenata uz upotrebu alfabetских simbola pod zvezdicama bilo je veoma raširen postupak u drugoj polovini 19. veka. Oprezniji odnos prema ovom metodu početkom 20. veka izneo je jedan od najautoritativnijih komparativista 20. veka, A Meillet. On je rekao da nam je indoevropski prajezik nepoznat, da su uzajamna slaganja među jezicima jedina realnost koju komparativisti treba da proučavaju, a da se komparacijom ne može stvoriti jezik koji je nestao. Metod uporedne gramatike ne daje nam rekonstruisani praindoevropski jezik kakav je on bio kad se njime govorilo već *određen sistem odgovarajućih odnosa između istorijski dokumentovanih jezika*.⁸³ Ovaj njegov oprez imao je osnova jer je u poslednjoj deceniji 19. veka razbijeno uverenje o „slepoj pravilnosti“ glasovnih promena pa tako i u sposobnost rekonstrukcije što je, između ostalog, izazvalo kruz tradicionalnih shvatanja jezika i lingvistike.

Mada je mladogramatičarski model, u mnogim aspektima modifikovan, i dalje dugo ostao osnovni u istorijskoj lingvistici, prvi veliki razvitak u nauci o jeziku, i izazov mladogramatičarskoj poziciji, bila je primena *strukturalističkog* principa na analizu jezika. Strukturalistički metod, čiji se početak obično vezuje za švajcarskog lingvistu Ferdinanda de Saussurea (1857-1913),⁸⁴ razvili su u Evropi uglavnom članovi Praške škole, a u Americi blumfildovci i škole izrasle na njihovom učenju („taksonomska lingvistika“⁸⁵) još uvek čine glavnu alternativu transformaciono-generativnoj lingvi-

---

⁸³ Uporedi Meje (1963: 26).

⁸⁴ Saussure se često smatra osnivačem moderne lingvistike jer je on prvi odvojio evropsku lingvistiku od njene dotadašnje isključive okrenutosti istorijskim objašnjenjima jezičkih fenomena i uputio je na opis strukture jezika u nekom određenom periodu vremena. Njegova poznata knjiga *Cours de linguistique générale* (1916) (kod nas prvi put prevedena kao *Opšta lingvistika* u Nolitovoj biblioteci „Sazvežđe“) nije zapravo objavljena tokom Saussureovog života, već su beleške sa njegovih predavanja studentima koji su kod njega, na ženevskom univerzitetu, između 1907. i 1911. godine slušali tri kursa iz opšte lingvistike, dvojica Saussureovih kolega (Ch. Bally i A. Sechehaye) sabrala, uredila i objavila.

⁸⁵ Termin *taksonomski* u lingvistiku je ušao iz biosistematike i odnosi se na one pristupe lingvističkoj analizi i deskripciji koji se pretežno ili isključivo bave klasifikacijom. Pojam „taksonomije“ uspešno je primenjen u mnogim oblastima lingvistike. Međutim, sledbenici transformaciono-generativne gramatike često su kritikovali takve taksonomske opise da im nedostaje sistematski teorijski okvir te upotre-

stici. Strukturalisti posmatraju jezik kao integralnu celinu, kao sistem u kojem je svaka jedinica odredena svojim mestom u sveukupnoj mreži opozicija. To se odnosi i na sve jezike i na suksesivne stadijume jednog istog jezika. Ova škola mišljenja stvorila je impresivna dela koja se tiču kako teorije tako i njene primene na opis i interpretaciju posebnih lingvističkih činjenica.

Saussure nije, kao što je već rečeno, imao ništa protiv dijahronijskog proučavanja jezičke evolucije i sam se bavio jezičkom rekonstrukcijom.⁸⁶ On je samo smatrao da dijahronijska i sinhronijska proučavanja jezika treba da budu odvojena, da ih ne treba mešati, i da ne treba isključivati sinhronijski pristup koji opisuje jezik kao celinu u svakoj fazi njegovog razvoja. Ova distinkcija između sinhronijskog i dijahronijskog pručavanja jezika prva je od četiri poznate Saussureove dihotomije.⁸⁷ Saussureova lingvistička teorija najsnaznije je uticala na lingviste Praške škole, Kopenhaške škole, Londonske škole,⁸⁸ a naglašavanje strukture jezičkog sistema imalo je veoma snažan upliv na mnoge lingvističke teorije posle njega. Prema tome, u okviru *strukturalne lingvistike*, mnogi lingvisti su razradili svoje sopstvene teorije, pokušavajući da što rigoroznije i konzistentnije primene osnovne metode ovog učenja kao i da razvijaju teorije na novim i originalnim osnovama.

Termin *strukturalizam* upotrebljava se da označi *model* mišljenja koji je bitno odredio tokove mnogih nauka u 20. veku. Pod njim se podrazumeva da

---

ba „etikete” *taksonomski* često ima za cilj da naglasi nesposobnost strukturalne lingvistike da objasni pojave na nivou *dubinske strukture* (pojam iz generativne gramatike, up. dalje). Šezdesetih godina 20. veka strukturalizam je bio na vrhuncu svog razvoja, posebno u humanističkim disciplinama. U mnogim slučajevima inspiracija je dolazila iz lingvistike, a strukturalisti „humanisti” nisu krili svoj intelektualni dug uticajnim lingvistima, posebno F. de Saussureu i Romanu Jakobsonu. Strukturalistički pravac u Americi ima neke specifičnosti. Autohtoni predstavnik američkog strukturalizma je Leonard Bloomfield, i lingvisti potaknuti njegovim radom. Oni su pokušali da prilagode metode psihološkog biheviorizma i neopozitivističke filozofije i da ih primene na lingvistiku. Više o strukturalizmu i različitim školama koje su se razvile na osnovu učenja strukturalista, vidi u Ivić (1990: I-II), Lepschy (1972), Koerner i Asher (1995), Malmkjaer i Anderson (1991), Bright (1992: I-IV).

⁸⁶ Uporedi odeljak 3.5. Procesi jezičke rekonstrukcije (t. 3.5.2. Interna rekonstrukcija) u poglavlju 3. Mladogramatičari i istorija jezika.

⁸⁷ Ostale tri Saussureove dihotomije su: razdvajanje pojmove *la langue : parole*, zatim *signifiant : signifié* i razdvajanje dveju dimenzija jezika, često predstavljene kao dve ose u dijagramu – sintagmatska i paradigmatska (detaljnije o Saussureovom učenju videti u Ivić 1990: I,172-186; Sosir 1969, Robins 1967:199-201, Haris and Taylor 1989: 176-190. i dr).

⁸⁸ Detaljnije o tim školama videti, na primer, u Ivić (1990: I-II), up. takođe, prethodnu napomenu.

pojedinačni fenomeni ljudskog iskustva ne postoje niti se shvataju kao izolovani fenomeni već jedino u međusobnoj povezanosti. Oni se mogu i racionalno objasniti, a ne samo opisati i klasifikovati. Ako se u njima gleda njihov racionalan karakter, videće se da oni čine strukturu i da, pored beskrajnih varijacija različitih oblika i kombinacija, postoji ograničen skup apstraktnih obrazaca koji se vladaju prema jednostavnim opštim pravilima.

Osnovni pojam strukturalne lingvistike jeste pojam *modela*. Termin je dvomislen. U mnogim naukama upotrebljavaju se matematički modeli u kojima su neke činjenice prikazane u vidu jednačina ili modeli fizike, u kojima se one laboratorijski reprodukuju, obično u vidu različitih skala. Oba ova modela upotrebljavaju se i u lingvistici. U oba slučaja upotrebe modela pretpostavlja se analogija između samog modela i fenomena o kojem se raspravlja. Ta analogija je zasnovana na apstrahovanju onih vidova koji su relevantni⁸⁹ za istraživanje, za razliku od onih koji nisu relevantni. Relevantni podaci su izabrani među onima koji su zajednički za celu grupu jezičkih činjenica. Ona karakteristika neke činjenice koja pripada samo njoj, pa se zato smatra jedinstvenom, jeste ono što se u lingvističkom opisu smatra nerelevantnim. Tako je strukturalni opis i apstraktan i uopšten pa time i ne traga za konkretnim i određenim, kao što je bio slučaj sa tradicionalnom lingvistikom.

Mada se u radovima vodećih evropskih komparativista (i istoričara jezika) šezdesetih i sedamdesetih godina 19. veka naziru rudimentarna poimanja strukture u jeziku u obliku principa pravilnosti fonoloških promena,⁹⁰ ipak shvatanje da svaki jezik ima svoju sopstvenu nezavisnu strukturu činjenica je koja nije bila eksplicitno izrečena od strane mladogramatičara, a zahtevala je nov pristup prema istorijskoj lingvistici. Indoevropske studije, koje su od svih lingvističkih grana u to vreme imale najrazvijeniji teorijski aparat, bavile su se istorijskom fonologijom na sve apstraktniji i sve više strukturalan način. Radovi Ferdinanda de Saussurea najbolji su primer tog novog pravca, a oni su uticali na mnoge savremenike, među kojima je i poljski lingvista Jan Baudouin de Courtenay (1845-1929), čiji tekstovi o glasovnim alternacijama⁹¹

⁸⁹ Termin *relevantan* upotrebljava se da označi lingvistički status nekog obeležja u govoru ili pisanju: obeležje je relevantno ako je kontrastivno, odnosno ako njegova zamena nekim drugim obeležjem dovodi do promene u značenju.

⁹⁰ I dijalektolozi, istražujući geografsku distribuciju različitih glasova kao proizvoda pravilnih glasovnih promena, postali su svesni da postoji predvidljiva odnosno strukturalna distribucija tih varijanata unutar jedne govorne zajednice ili kod pojedinačnih govornika.

⁹¹ „Próba teorji alternacyj fonetycznych”. *Rozprawy Akademii Umiejętności: Wydział filologiczny*, 20, 1894: 219-364). J. Baudouin de Courtenay, pripadnik Kazanjske škole, dao je terminu fonema vrednost koju najčešće danas ima i razgrani-

predstavljaju kamen temeljac u razvitku evropske strukturalističke fonologije. Shvatanju koje je pružio ovaj novi strukturalistički pristup nije više bio prihvatljiv mladogramatičarski „atomizam”, traganje za pojedinačnim glasovnim segmentima i gramatičkim ili leksičkim oblicima kroz sukcesivne jezičke faze bez pokušaja da se na svakoj od faza eksplicira njihov status u synchronijskom sistemu. Istorijska lingvistika sada se okrenula radije posledici dejstva promena na jezičku strukturu: rađanju novih sistema. Strukturalisti smatraju da su različiti nivoi jezičke strukture međusobno nezavisni, što znači da su i fonološke promene nezavisne od (morfoloških) gramatičkih.

4.1. Praška škola

Poseban doprinos razvoju ovakvih shvatanja, a naročito razvoju *fonologije* dali su takozvani pražani, članovi Praškog lingvističkog kružoka (osnovanog 1926. godine), idejno okupljeni oko izuzetnih ličnosti kao što su Nikolaj Sergejevič Trubecki (1890-1938) i Roman Jakobson (1896-1982)⁹². Sa *I međunarodne fonološke konferencije*, održane u decembru 1930. godine u Pragu, publikovani su, između ostalih, i radovi iz fonologije (*Projet de terminologie phonologique standardisée: Nacrt za standardizaciju fonološke terminologije*) u kojima su ukratko izneti rani pogledi pražana na fonologiju i predložen spisak problema koje bi trebalo rešiti u narednoj dekadi. Tu je dat i spisak od preko 60 definicija termina. *Fonologija* je definisana kao area lingvistike koja se bavi zvučnim (fonijskim) fenomenima sa stanovišta njihove funkcije. Ta funkcija je ono što razlikuje različite reči u nekom datom jeziku, obeležavajući „intelektualne” (tj. semantičke) razlike (u opoziciji prema emocionalnim ili stilskim razlikama u izgovoru istih reči). Fonetika je, s druge strane, pomoćna disciplina koja se ne bavi značenjem već samo istraživanjem glasova govora sa različitim stanovišta (npr. psiholo-

---

čio je fiziološka proučavanja glasova od psiholoških studija fonijskih slika koje imaju određenu funkciju u jeziku (što je izgleda bila ideja njegovog učenika Mikołaja Kruszewskog (Ivić 1990: 137-141; Lepschy 1972: 60; Stankiewicz 1987).

⁹² Jakobson 1939. godine beži iz Praga pred nacistima, a 1941. prelazi u Ameriku (na Harvardski univerzitet) gde takođe postaje snažan i uticajan autoritet (Harvardska škola američke lingvistike), dajući doprinos daljem razvitu ne samo fonologije već i drugih područja lingvistike, ostajući najeminentniji lingvista do svoje smrti. Trubecki, međutim, ne stiže da emigrira u Ameriku i umire relativno mlađ (1938. u 48. godini) u bečkoj bolnici, od posledica infarkta posle upada gestapoa u njegov stan.

škog ili akustičkog). Trubecki je isticao da je distinkcija između fonetskih i fonoloških istraživanja fundamentalna i da se mora uvek dovoljno jasno nagašavati. *Fonološke opozicije* nose razlike u značenju u određenom jeziku, a ukupnost takvih fonoloških opozicija čini *fonološki sistem* datog jezika. *Fonema* je definisana kao najmanja jedinica koja se ne može cepati na manje i jednostavnije fonološke jedinice. Drugim rečima, fonema je najmanja fonološka jedinica. Jakobson je (1932) dopunio ovu definiciju identificujući fonemu sa „skupom onih konkurentnih glasovnih svojstava koja se upotrebljavaju u datom jeziku za razlikovanje reči različitih značenja”. Kasnije formulisana definicija Jakobsona i Hallea (1956: 5), koja je postala i najuobičajenija definicija foneme kao „skupa distinkтивnih obeležja”, ima čisto praške korene. I Trubecki je, u posmrtno objavljenoj knjizi *Grunzüge der Phonologie*, 1939. godine, dao paralelnu definiciju - da je fonema „zbir fonološki relevantnih svojstava glasa”. Primer koji je dat za ilustraciju fonemske opozicije jesu francuski vokali u *dé* /de/ „naprstak” i *dais* /de/ „balda-hin”. Jasno je da su ovo dve reči različite pa, prema tome, i /e/ i /ɛ/ dve različite foneme. Ista dva glasa pojavljuju se i u češkom jeziku, ali samo kao *slobodne varijante*,⁹³ te stoga ne mogu biti razlikovni elementi u rečima pa tako nisu ni različite foneme. *Funkcionalno* posmatranje foneme, ako se opozicije unutar jednog jezika uzmu kao početna tačka, ne slaže se sa shvatanjima Daniela Jonesa (da je fonema „fizička” jedinica porodice glasova nekog jezika) i „psihološkim” pogledom na nju Baudouina de Courtenaya (i Trubeckog iz njegove rane faze), da je fonema idealni glas kojem teži govornik, a razlikuje se i od shvatanja mnogih američkih strukturalista koji isključuju svako razmatranje značenja u identifikaciji fonema. Ovaj praški *Nacrt* bio je inspirisan ranijim predlogom za istraživanja u oblasti fonologije, koji je načinio Jakobson (1928),⁹⁴ koji je bio jedan od prvih pokušaja da se klasifikuju različite vrste fonemskih opozicija.

Fonema je, dakle, skup fonološki *relevantnih obeležja* (tj. onih koja ispunjavaju distinkтивnu funkciju) pa se, prema tome, reči *barka* i *marka* i *parka* i

⁹³ *Slobodna varijanta* je termin u fonologiji i odnosi se na zamenljivost jednog glasa u datom okruženju, a da ne dođe do promene u značenju reči, npr. kada govornik izgovara reč *lep* sa otvorenijim ili zatvorenijim /e/. To su zapravo različite fonetske realizacije jedne foneme, za razliku od kontekstualnih varijanata, koje se sreću u slučajevima *komplementarne distribucije* (up. napomenu 80).

⁹⁴ To je članak pod naslovom: Proposition au premier congrès international de linguistes. Quelles sont les méthodes les mieux appropriées à un exposé complet et pratique de la phonologie d'une langue quelconque? *Actes du 1er Congrès International de Linguistes*, preštampan u Jakobson (1962).

marka međusobno razlikuju na osnovu opozicije između /b/ i /m/ ili između /p/ i /m/. A /b/ i /m/ ili /p/ i /m/ međusobno se razlikuju zbog opozicije između relevantnih obeležja „nazalnost” : „nenazalnost”. Takva opozicija između fonema ili između relevantnih obeležja je fonološka opozicija. *Foneme* se realizuju glasom, što se uopšteno naziva *varijantama* ili *realizacijama* fonema, od kojih svaka poseduje fonološki relevantna fonična obeležja koja karakterišu određenu fonemu ali i fonološki irrelevantna svojstva.

Relevantna obeležja identifikuju se u *komutativnom testu* (testu zamene) koji se obavlja na korpusu podataka sakupljenih za neki određeni jezik u fonološkoj analizi. (Da bi se obavio komutativni test, funkcionalisti biraju iz korpusa podataka određeni broj komutativnih serija koje su povezane različitim fonetskim kontekstom, a svaka od njih se sastoji od reči koje imaju paralelan redosled segmenata, čiji se glasovni izrazi međusobno minimalno razlikuju i to samo jednim segmentom u odgovarajućoj tački dok su ostali segmenti identični, npr. *sin*, *fin*, *bin* i sl.). Relevantna obeležja ne bi trebalo mešati sa *distiktivnim obeležjima* onako kako se ona shvataju u generativnoj fonologiji. Suprotno distiktivnim obeležjima kojima operiše generativna fonologija, funkcionalna strukturalna fonologija smatra da nema univerzalnog okvira relevantnih obeležja koji bi a priori bio postavljen i koji bi bio primenljiv za svaki jezik. Šta više, *unutrašnja struktura* nekog relevantnog obeležja jeste kompleks multipliciranih neodvojivih distiktivnih foničkih karakteristika od kojih neke mogu biti u nekom fonetskom kontekstu dok druge ne moraju biti prisutne u drugim fonetskim kontekstima. Tu leži razlika između relevantnog obeležja, s jedne strane, i distiktivnog obeležja generativne fonologije, s druge strane, s obzirom na to da određeno slovo upućuje na jedinstveno foničko svojstvo. Postoji još jedna razlika, a to je da relevantno obeležje nije *binarno*, dok je distiktivno obeležje generativne fonologije uvek binarno. Tako, na primer, relevantna obeležja „nazalnost” (kao u /m/) i „nenazalnost” (kao u /p/ i /b/), kao što je slučaj sa srpskohrvatskim konsonantskim fonema, koja su suprotstavljena jedno drugom, dva su različita obeležja i ne bi ih trebalo mešati sa [+ nazalnost] i [- nazalnost] kako se to upotrebljava generativnoj fonologiji, gde se smatra da su ona derivirana iz jedinstvenog distiktivnog obeležja [nazalnost].

U praškoj koncepciji foneme stoje u određenim relacijama jedna naspram druge. Najvažnije od tih relacija su fonološke korelacije zasnovane na nizu *binarnih opozicija* fonemskih parova, čiji se članovi međusobno razlikuju samo u jednom jedinom distiktivnom obeležju, koje je prisutno u jednom članu, a odsutno u drugom (ili čiji članovi predstavljaju suprotstavljene polarizovane stepene iste distiktivne osobine). Takve distiktivne osobine prazani su zvali „znakom korelacije”; oponirani članovi korelativnih parova

označeni su kao *obeleženi* prema *neobeleženim*. Tako u konsonantskoj korelaciji zvučnosti, koja se sreće u mnogim jezicima, /b/ i /d/ predstavljaju markirane, a /p/ i /t/ nemarkirane članove tih parova. U određenim glasovnim kontekstima ta korelacija se ne može ostvariti (npr. opozicija /z:/:/s/ ispred /t/ i /d/ kao u /stopiti/). U takvim slučajevima pražani govore o *neutralizaciji*⁹⁵ date opozicije, a Trubecki je tu čak postavio prisustvo *arhifoneme* (/S/, neutralne u odnosu na zvučnost),⁹⁶ ali njegovi pogledi nisu bili šire prihvaćeni. Prema učenju pražana, fonemske opozicije sačinjavaju fonološki sistem datog jezika.⁹⁷ Pražani su pokušali i da formulišu opšte fonološke zakone koji bi vredeli za sve jezike.

Prema tome, funkcionalisti proučavaju zvukovne elemente s obzirom na različite funkcije koje oni ostvaruju u datom jeziku. Oni su identifikovali i uredili njihovu funkcionalnu hijerarhiju. Neke od poznatijih funkcija su: reprezentativna, ekspresivna, konativna, distinkтивна, kontrastivna, delimitativna funkcija i sl.⁹⁸ Sve ove funkcije su važne, ali u vezi sa njihovim relativnim značajem, sa funkcionalnog stanovišta moguće je ipak ustanoviti među njima hijerarhiju. Tako je Trubecki neke funkcije smatrao unutarjezičkim. Tu je najvažnija distinkтивna funkcija koja je nužna i daleko bitnija od kulminativne i delimitativne funkcije, koje su raširene ali nisu nužne. Kulminativna omogućuje slušaocu da segmentira iskaz na grupu reči u jezicima u kojima reči imaju po jedan akcenat, a delimitativna označava granice reči ili morfema. Nosioci distinkтивne funkcije su foneme i distinkтивna obeležja, a njena uloga je da diferencira jedinice značenja. S njim se u tome slažu svi funkcionalisti. *Distinkтивna funkcija* direktno proističe iz koncepta

⁹⁵ Neutralizacija je termin kojim se u fonologiji označava gubitak distinkcije između dveju fonema, tj. gubitak fonemske opozicije u određenoj okolini.

⁹⁶ Arhifonema je termin iz fonologije koji se odnosi na jedan način tretiranja problema neutralizacije. To je jedinica koja je nastala kao rezultat neutralizacije određenih obeležja fonema, tj. gubljenja kontrasta između fonema u izvesnim glasovnim okruženjima. U slučaju kao što su primeri iz nemačkog, odlučiti se za bezvručnost u transkripciji /ra:t/ ili zvučnost /ra:d/ značilo bi pripisati elementu kontrastivni status koji on nema. Rešenje je dao Trubecki uspostavivši novu kategoriju u takvim slučajevima, koju on naziva *arhifonemom* i transkribuje je različitim simbolima. Ponekad je to veliko slovo, npr. /ra:T/ (up. takođe, t. 4.5).

⁹⁷ Trubecki je preuzeo tu kvalifikaciju prihvatajući, pored binarnih, i neke gradualne opozicije trostrukog karaktera od kojih je najpoznatija opozicija /i:/:/e:/:/a/ koja se sreće u mnogim jezicima. Međutim, Jakobson je potvrđio binarnu prirodu svih fonoloških opozicija (1938) razdvajajući tročlanu opoziciju na dve binarne: /i:/:/e/, /e:/:/a/.

⁹⁸ Više o tome vidi u Jakobson (1966), Martine (1973), Koerner and Asher (1995) i dr.

opozicije, a u slučaju fonoloških analiza, iz koncepta fonoloških opozicija. To je funkcija na osnovu koje se jezički oblici međusobno suprotstavljaju ili razlikuju jedni od drugih. U funkcionalnoj lingvistici pojам *fonološke opozicije* je primaran, a pojам *foneme* sekundaran. Bez fonološke opozicije foneme su nezamislive i neprihvatljive. Pojam foneme izvodi se iz validnosti činjenice da su foneme članovi fonoloških opozicija. Koncept *fonološka opozicija* je, prema tome, centralan pojам funkcionalne fonologije.

Verni svojim funkcionalističkim i strukturalističkim principima, pražani su uvek shvatali da je nivo glasa, mada veoma važan, samo jedan deo jezičkog sistema kao celine. Oni su smatrali da su fonologija i morfologija tesno povezane. To je posebno naglašavao Trubecki uvodeći posebnu poddisciplinu nazvanu *morfonologijom* (od morfo-fonologija). On ju je definisao kao deo fonologije reči koja se bavi fonološkom strukturom morfema. Uveo je čak i važan pojам *morfoneme*, koju je prvo bitno definisao kao „složenu predstavu svih članova morfološke alternacije“ (npr. u srpskom jeziku *k/č* izdvojeno iz imenice *ruka* i prideva *ručni*). Morfonema se, ako se odbaci ova psihološka konotacija, može adekvatnije definisati kao „skup fonema, koje funkcionišu u određenom segmentu morfeme u svim njenim gramatičkim primenama“. Koncept morfoneme posebno je značajan u strukturalnoj analizi jezika koji su sačuvali *sintetički* karakter gramatičke strukture⁹⁹ (kao što su latinski, grčki ili slovenski jezici).

Uz sva svoja interesovanja za pitanja jezičke sinhronije, pražani nikad nisu zanemarivali probleme jezičke dijahronije. Već krajem dvadesetih godina 20. veka insistirali su na neophodnosti ispitivanja uticaja koji svaka glasovna promena ima na druge članove određenog fonološkog sistema. Tako je Jakobson (1929) analizirao razvitak fonološkog sistema ruskog jezika u poređenju sa ostalim slovenskim jezicima i kritički razmatrao Saussureovo stanovište, naglašavajući da ovaj nije bio u stanju da pomiri sistematske karakteristike *jezika (langue)* sa promenama kojima je on (*langue*) izložen tokom vremena i koje se manifestuju u *govoru (parole)*. Saussureova concepcija priznavala je „destruktivan“ efekat takvih promena na strukturu jezika, ali je ipak morala da podrži sistematski karakter *jezika (langue)* kao važeći za sva vremena i sve uslove. Jakobson je pokušao da eliminiše tu unutrašnju kontradikciju svojom teorijom o *terapeutskoj* prirodi velikog broja promena kojima je izložen jezik. Prema njegovom mišljenju često se dešava da jezički sistem odnosno fonološki i gramatički sistemi jezika mogu doći u opasnost da izgu-

---

⁹⁹ Terminom *sintetički* tip jezika (primenjuje se u uporednoj lingvistici), na osnovu strukturnih, a ne dijahronijskih kriterija a prvenstveno na osnovu karakteristike reči, označavaju se jezici čije reči, po pravilu, sadrže više od jedne morfeme i u kojima se sintaksički odnosi uglavnom predstavljaju redom reči.

be „ravnotežu”, odnosno red koji postoji među elementima sistema, i tada je neophodno da se ta ravnoteža povrati. Međutim, ako se opasnost otkloni sa jednog elementa sistema, može se pojaviti neka druga slaba tačka i to zahteva dalje „terapeutske” mere, i tako unedogled. Za tu svoju tezu Jakobson je našao potvrdu u istoriji fonološkog sistema ruskog jezika. On je ipak primetio da se ne mogu sve promene u sistemu objašnjavati terapeutskim principom. Neke mogu biti motivisane i drugim, unutrašnjim potrebama određenog sistema. Posle Drugog svetskog rata Jakobson se nije vraćao na terapeutski princip ali ga nikad nije ni odbacio, a jednom prilikom je, podržavajući specijaliste u kibernetici, izjavio da jezik, kao i svaki drugi sistem koji se oblikuje u društvu težeći da zadrži svoj dinamički ekvilibrum, jasno pokazuje svojstva za samoregulacijom i za upravljanjem samim sobom.

Odjeci praških fonoloških istraživanja i na Zapadu i na Istoku pružaju ubedljive dokaze o plodotvornosti većine njihovih teza. Praška fonologija ne bi trebalo da se smatra završenim poglavljem u istoriji lingvistike. Ona je danas još uvek veoma prisutna tradicija u svetskim lingvističkim istraživanjima.

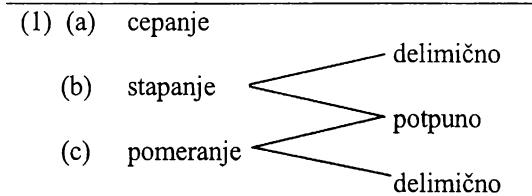
Naziv *funkcionalna fonologija* obično se vezuje za Tubeckog i Prašku fonološku školu, ali i za francuskog lingvistu André Martineta, koji je razvio svoju teoriju funkcionalne fonologije. Ove dve struje funkcionalne fonologije imaju mnogo zajedničkog.

4.2. Fonemsko cepanje i fonemsko stapanje

Za strukturaliste *fonema* je osnovna jedinica opisa i sinhronijske fonološke strukture i fonoloških promena odnosno dijahronijske fonologije. Mladograničari su bili preokupirani sintagmatskim,¹⁰⁰ aspektom, to jest faktorima koji uslovljavaju promenu i „propadanje” pojedinačnih oblika reči, čime je bila zamagljena činjenica da svaka jezička faza ima svoj sopstveni *sistem* fonema i da se novi fonološki sistemi rađaju kao rezultat pojedinačnih prome-

¹⁰⁰ Termin *sintagmatski* jedan je od osnovnih termina u lingvistici, prvobitno uveden u delu švajcarskog lingviste F. de Saussurea. Njime se označavaju sekvencialne osobine govora, shvaćenog kao niska konstituenata, obično (ali ne uvek) u linearnom poretku, odnosno „horizontalan” odnos između jezičkih elemenata koji formiraju linearne sekvence. Odnosi među konstituentima u nekoj konstrukciji (sintagma) najčešće se nazivaju sintagmatskim odnosima. Komplementaran termin – *paradigmatski*, označava „vertikalni” odnos između oblika koji mogu zauzeti isto mesto u nekoj strukturi. Svaka reč u jeziku je u paradigmatskom odnosu sa čitavim nizom mogućih alternativa koje mogu biti međusobno zamenljive.

na. Prema tome, fonološke promene mogu uticati na *inventar*¹⁰¹ fonema, povećavajući ili smanjujući njihov ukupan broj. Osnovna premla prema strukturalističkog sistema za klasifikovanje fonoloških promena jeste ta da svi oblici fonološkog prestrukturiranja počinju sa fonemskim *cepanjem* ili *stapanjem* (u terminologiji američkih strukturalista). To znači da se glasovne promene, čiji je rezultat povećanje ili smanjivanje broja fonema ili zamjenjivanje jednih fonema drugim obično dešavaju *cepanjem* ili *stapanjem*. To se može videti i iz mlađogramatičarskog prikazivanja uslovljenih glasovnih promena, npr. umlaut i palatalizacija predstavljaju slučajevi *fonemskog cepanja*; odnosno neuslovljenih glasovnih promena, tj. *stapanja* fonema,¹⁰² pri čemu može doći i do tzv. *pomeranja glasova* – promene kojom se nekoliko fonema lančano, sistematski zamjenjuje. Stapanja (i pomeranja) glasova mogu biti delimična (kada su uslovljena) ili potpuna (kada su neuslovljena).

Međutim, nemaju sva cepanja fonema i sva fonemska stapanja istovremeni, momentalni uticaj na sistem. Često se dešava da fonemsko cepanje promeni fonemski inventar tek pošto se kasnije dogodi neka promena (fonemsko cepanje). Može se dogoditi, na primer, da se segmenti koji su uslovljavali prvo cepanje i sami promene. Ovaj tip naziva se *sekundarnim cepanjem*, a Jakobson to zove *fonologizacijom* (Jakobson 1990),¹⁰³ a to znači onda kada

¹⁰¹ Terminom *inventar* označava se neuređen popis jedinica koje pripadaju određenom nivou ili oblasti deskripcije u nekom jeziku, npr. popis fonema nekog jezika predstavlja bi „fonemski inventar“ tog jezika.

¹⁰² Termini fonemsko *cepanje* i fonemsko *stapanje* ne pripadaju, naravno, mlađogramatičarskom pojmovnom aparatu up. napomenu 60 i 61.

¹⁰³ Sličnu kategorizaciju fonoloških promena dao je i Jakobson, a ona se povezuje sa Praškom školom strukturalne fonologije. U tom sistemu dve glavne kategorije fonoloških promena su *defonologizacija* i *fonologizacija*, što u grubim crtama odgovara *stapanju* i *cepanju*. Ova dva tipa se razlikuju od *stapanja* i *cepanja* u tome što ona nisu ograničena na sistem fonoloških opozicija. Praška škola fonologije pravi razliku između *fonološkog kontrasta*, sistema distinkтивnih fonoloških opozicija, i *fonološke korelacije*, odnosno sistema veza koje postoji među obeležjima koja karakterišu klase glasova. Tako defonologizacija može ukazivati i na gubitak

*alofonii*¹⁰⁴ postanu foneme, tj. kada se podudare uslovi koji su prvo prouzrokovali njihovu fonetsku diferencijaciju (alofonizacija). Tako se, na primer, u jednoj fazi razvoja engleskog jezika alofon foneme, /n/ ([ŋ]) ispred velarnih ploziva (asimilacijom) razvio u fonemu /ŋ/. Tokom srednjoengleskog perioda zvučni velarni plozivi nestali su u finalnoj poziciji iza nazalnog sonanta. Velarni nazalni alofon foneme /n/ tada je postao posebna fonema, što se potvrđuje i minimalnim parovima, tipa:

(2) sin /sin/ : sing /sinj/

I geneza konsonanta /dž/ u našem jeziku ide preko pozicione varijante foneme /č/. Ovaj glas u položaju ispred zvučnih konsonanata (posle gubljenja poluglasa u slabom položaju) razvio je pozicioni alofon [dž]. Ovaj alofon je dobio status posebne foneme tek kada je, usvajanjem dovoljnog broja leksema iz turskog jezika u čijem je fonemskom sastavu bio suglasnik koji je odgovarao našem alofonu, njegova distribucija prestala da bude poziciono ograničena. Naravno, da u konsonantskom sistemu nije postojalo prazno mesto za ovu fonemu i „potreba” da se ono ispunji i time uspostavi ravnoteža među zvučnim i bezvučnim suglasnicima, i ove reči bile bi glasovno adaptirane u sistem našeg jezika kao što je i bio slučaj sa, takođe neslovenskom, fonemom /f/.¹⁰⁵ Međutim, dok je [č] dobilo zvučni parnjak čime je sistem afrikata postao stabilniji,¹⁰⁶ [h] je ostalo je bez takvog para i izgubilo se iz sistema u većini štokavskih govora. Naravno, jedan od razloga njegovog nestanka ležao je i u relativno slaboj artikulaciji i slaboj čujnosti ovog glasa.

Takozvani test minimalnih parova jedna je od procedura otkrivanja koji se koristi u fonologiji da bi se utvrdilo koji glasovi pripadaju istoj klasi, odnosno fonemi. Dve reči koje se razlikuju u značenju kad im se promeni samo jedan glas predstavljaju „minimalni par”, npr. *pisati* i *disati*, *roba* i *riba*.

kontrasta i/ili gubitak korelacije. Fonologizacija uglavnom odgovara sekundarnom cejanju u sistemu američkih strukturalista.

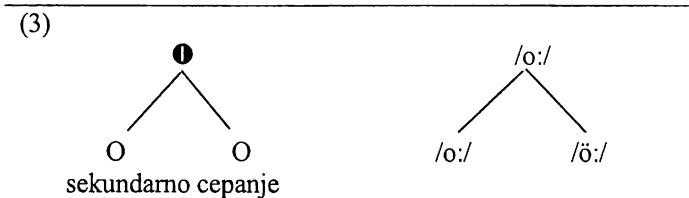
¹⁰⁴ *Alofoni* su konkretni fonetski oblici koji *foneme* dobijaju u zavisnosti od mnogobrojnih činilaca, naročito od njihovog položaja u odnosu na druge glasove u okruženju (komplementarna distribucija).

¹⁰⁵ U štokavskim narodnim govorima konsonant *f* u pozajmljenicama iz romanskih jezika, iz grčkog, nemačkog, turskog, mađarskog i dr. supstituisan je prvo sa /p/, a zatim i sa /v/ kada je ovaj glas izgubio svoj prvobitni bilabijalan izgovor i postao labiodentalan (Ivić, P. 1988: 12).

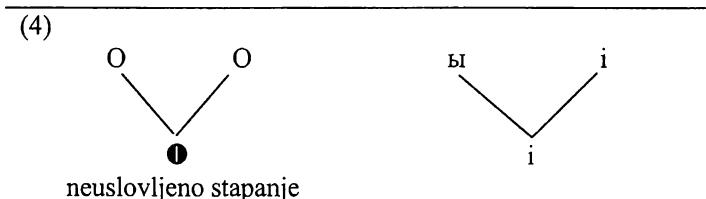
¹⁰⁶ Među afrikatama još je jedino fomena /c/ bez zvučnog parnjaka. Ove konstatacije odnose se na većinu štokavskih govora (up. Ivić, P. 1988: 14-15).

Za lingviste ili izvorne govornike koji utvrđuju tu razliku u značenju kažemo da sprovode „test minimalnih parova”. Grupa reči koje se međusobno razlikuju samo u jednom glasu, npr. *pir*, *čir*, *mir*... ponekad se naziva „minimalni skup”.

Za ilustraciju sekundarnog cepanja fonema obično se prikazuje cepanje zadnjeg vokala /o:/ u /o:/ i /ö:/ u nemačkom preko umlauta odnosno frontiranja (ilustrovano primerima sa pridevima */hoch/* i */schön/*), što se može šematski predstaviti na sledeći način (Bynon 1978:78; prema Hoenigswald 1960: 76; up., takođe, tabelu 4 u poglavlju 3, t. 3.2.1).

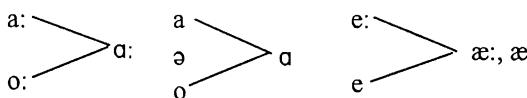
U slučaju *stapanja neutralizacija* (defonologizacija) neke opozicije događa se samo kada se alofoni dveju fonema stope u svim glasovnim okruženjima. Neuslovljeno stapanje uvek rezultira promenom u fonološkom sistemu, a takva promena se smatra ireverzibilnom. Gde je nekad bilo dve (ili više) fonema, posle stapanja postoji samo jedna, a njen dalji razvoj u sistemu ne odaže njeno višestruko poreklo. Kompletan gubitak fonetskih razlika između dve (ili više) fonološki distinktivnih segmenata naziva se još i *apsolutnom neutralizacijom*. Za neuslovljeno stapanje odnosno defonologizaciju (ili apsolutnu neutralizaciju) fonema imamo mnogo primera u istorijskom razvoju vokalskog sistema srpskohrvatskog jezika i ostalih slovenskih jezika. Takav je slučaj i sa stapanjem /y/ sa /i/ u našem jeziku, a šematski prikaz (Bynon 1978: 77 – prema Hoenigswald 1960:76) izgleda ovako:

Mnoge fonološke promene nisu uslovljene glasovnom okolinom već su motivisane nekim drugim faktorima pa i spoljašnjim uticajima, kao što je uticaj supstratskog jezičkog sloja, ili pak unutrašnjim silama nasleđenim u pre-

uređenju paradigmatskih struktura nekog jezika i, kao što je često slučaj, nepoznatim faktorima čije uticaje, zamagljene tokom vremena, nije više moguće otkriti. Mnoge te promene dogodile su se mnogo pre pisanih dokumenata na nekom jeziku, kao što je slučaj sa promenama koje su preuredile konsonantski sistem germanskih jezika, a koje su poznate kao *prvo germansko konsonantsko pomeranje* ili (neko to zove) *prvo germansko pomeranje glasova* (ili Grimmov zakon)¹⁰⁷ i koje su se dogodile pod nepoznatim okolnostima ili, na primer, promene koje su preuredile vokalski sistem praslovenskog jezika (Carlton 1991: 97 i d.):

(5)

(α : = dugi niski zadnji vokal bez distinkтивне labijalizacije; α = kratki ekvivalent vokala α ; $\alpha\acute{e}$, $\alpha\acute{a}$ = dugi i kratki niski prednji vokali)¹⁰⁸

Kao rezultat ovih fonoloških promena, vokalski sistem praslovenskog bio je potpuno preuređen:¹⁰⁹

(6) (a)

stariji sistem

(dugi vokali)

(kratki vokali)

i:

u:

ü

e:

o:

ě

ə

ő

a:

ă

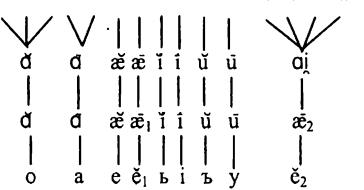
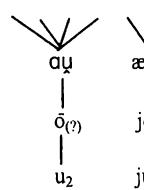
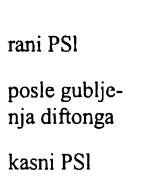
¹⁰⁷ Detaljnije o ovom pomeranju, koje se tiče pravilnosti u odnosu među opstruentima konsonantskih sistema germanskih i drugih indoevropskih jezika, biće reči dalje u tekstu. Uporedi, takođe, napomene 17, 18.

¹⁰⁸ Simboli $\langle\alpha\rangle$, $\langle\alpha\acute{e}\rangle$ Carlton (1991) upotrebljeni su u skladu sa IPA (međunarodnim fonetskim alfabetom) mada u literaturi postoje i drugačija rešenja: za vokal /a/ može se naći i $\langle\circ, \circ a, \alpha\rangle$ ili samo $\langle a \rangle$; umesto /æ/ - $\langle\ddot{a}, \epsilon, \circ e\rangle$ ili $\langle\check{e}\rangle$.

¹⁰⁹ Usled nedostatka adekvatnih fontova kojima bi se kvantitet (i dugi i kratki) vokala predstavio dijakritički iznad jedinstvene vokalske grafeme (što bi bio racionalniji i ekonomičniji prikaz), pribegla sam odvojenom predstavljanju sistema dugih odnosno kratkih vokala.

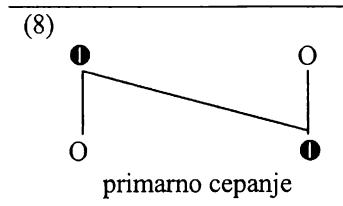
(b)		novi sistem			
		(dugi vokali)		(kratki vokali)	
i:		u:	ī		ū
æ:		o:		ă	ă

Izgleda da su slovenski jezici nasledili sklonost ka fonemskom stapanju još iz praslovenskog. Naime, u ranom praslovenskom (PSI) došlo je do temeljne prefonologizacije praindoeuropskog vokalskog sistema. Paralelno sa stapanjem osnovnih vokala, praslovenski je na sličan način redukovao i broj praindoeuropskih diftonga, tako da razvitak vokalskog sistema ranog praslovenskog izgleda ovako:

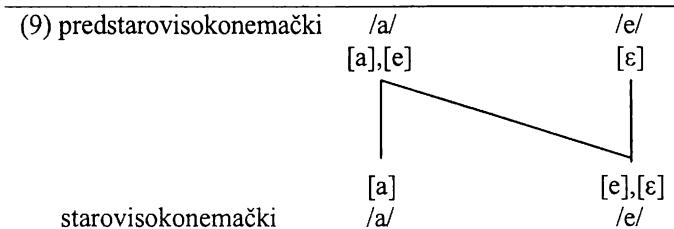
(7)	a ā ã ā ō ē ē ī ī ū ū āł ā āł öł öł ēł ē ēł āu öu öu öu ēu ēu	PIE
		rani PSI
		posle gublje- nja diftonga
		kasni PSI

Zahetv koji se postavlja pred komparativna istraživanja fonemskog inventara, na primer, praidoeuropskog, praslovenskog i srpskohrvatskog fonemskog sistema jeste da se prestrukturirani sistem povrati u svoje ranije stanje, a analiza događanja pokazuje da je takva *fonološka revizija* nužna. Fonološka revizija ukazuje na hipotetičku situaciju koja je dovela do fonološkog prestrukturiranja. Na primer, kao kad bi se u svim onim leksičkim kontekstima gde je kontrast postojao pre stapanja ponovo uvela opozicija posle potpunog stapanja. Većina istoričara jezika ne smatra da je prava fonološka revizija istorijski moguća.

Oba slučaja (i sekundarno cepanje fonema i stapanje fonema) moraju se razlikovati od *primarnog cepanja*, u kojem se alofoni razdvajaju iz jedne foneme i stupaju sa drugom, a da se time nije promenio ukupan inventar fona. Ova se situacija može prikazati kao:

a podesan slučaj za ilustraciju primarnog cepanja je umlaut foneme /a/ u svn. Suprotno varijanti umlauta od /o:/, varijanta umlauta od /a/ nije se razvila u nezavisnu fonemu već se sasvim stopila sa fonemom /e/ (Bynon 1978: 78):

Mada je ova promena ostavila ukupan inventar nepromenjen, ona je promenila *distribuciju* i foneme /a/ i /e/. Pre ove promene /a/ se moglo naći ispred svakog vokala, a /e/ samo ispred slogova u kojima nije vokal /i/.¹¹⁰ Posle ove promene fonema /a/ se ne pojavljuje samo ispred vokala /i/, a fonema /e/ može se pojaviti ispred svakog vokala u susednom slogu. Iste promene prekraju i *frekvenciju i opseg pojavljivanja* fonema /a/ i /e/, a to znači i njihovu distribuciju u leksičkim i gramatičkim jedinicama u celom jeziku.

4.3. Fonološko mesto

Mladogramatičari su fonološke promene posmatrali kao zamenu kompletnih segmenata (fonema ili alofona) drugim kompletним segmentima a fonološki sistem samo kao spisak, inventar fonema. Međutim, *strukturalna lingvistika* motivisanost glasovnih promena vidi izvan čisto fonetskih faktora koje su po-

¹¹⁰ Takvu distribuciju uslovila je promena koja se desila u ranijoj fazi razvoja, u kojoj se fonema /e/, kada je stajala ispred vokala /i/, /i:/ ili /j/ u narednom slogu, stajala sa /i/.

stavili mladogramatičari (i dopunjene ih). Fonološka promena, prema tome, može biti opisana i adekvatnije, postupkom koji dovodi u vezu interne strukture pojedinačnih fonema sa strukturom fonološkog sistema kao celine, to znači u tzv. *fonološkom okviru*,¹¹¹ čime se u analizu uvodi pojam *fonološko mesto* neke foneme (zasnovano na *komponentnoj analizi*¹¹² fonema u snopu distinkтивnih obeležja) koje je, zapravo, takav okvir (Trubetzkoy 1969). Na taj način fonološki sistemi mogu biti reprezentovani ovakvim okvirom, čime je svakoj fonemi dodeljena određena zona unutar ukupnog prostora koji pokriva sistem. Tako, na primer, u petočlanom vokalskom sistemu u kojem je /a/ jedini niski vokal, alosanske realizacije foneme /a/ prostiru se od zadnje do prednje artikulacije dok je u sistemu sa dva niska vokala, /æ/ i /ɑ/, alosanska realizacija foneme /æ/ sigurno u prednjoj, a ona od /ɑ/ u zadnjoj zoni. Specifikacija obeležja foneme /a/ biće drukčija i to na odgovarajući način u odnosu na ona kod /æ/ i /ɑ/. Mada su sva tri vokala niska, obeležje *nizak* jedina je distinktivna karakteristika foneme /a/, dok je /æ/ i *nizak i prednji*, a kod /ɑ/ to je *nizak i zadnji* vokal. Zbog takvih pravilnosti postalo je obično da se vokalski sistem postavlja u obliku trougla ili trapeza. Njegova vertikala predstavlja visinu jezika, a horizontala prednjost-neprednjost ose usne šupljine.

Što se tiče konsonanata, dimenzije fonološkog mesta u njihovom opisu su i brojnije i manje su direktno povezane sa stvarnim mestom. Dok većina vokala može biti adekvatno definisana samo u odnosu na položaj jezika, opis konsonanata uključuje ne samo mesto artikulacije (labijalno, dentalno, itd.), već i način artikulacije (plozivnost, kontinuiranost: friktivi, itd.) i druge protilačke osobine (zvučnost, nazalnost, itd.) (Trubetzkoy 1969: 66, 122 i d.). Naravno, karakteristike kao pojedinačne osobine glasova nisu nikakva novost. Međutim, u strukturalnoj fonologiji analiza obeležja bila je po prvi put sistematski upotrebljena kao deo jedne određene fonološke teorije.¹¹³

¹¹¹ Termin *fonološki okvir* koristi se u nekim modelima gramatičke deskripcije da označi strukturni kontekst unutar koga se može upotrebljavati neka klasa jedinica.

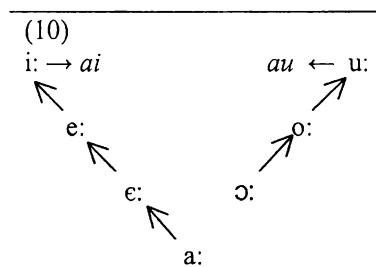
¹¹² Termin *komponentna analiza*, sreće se u svom opštem značenju u lingvistici, naročito u Evropi, i označava svaki pristup koji jezičke jedinice raščlanjuje na komponente, bilo to u fonologiji, gramatici ili semantici. Prema tom shvatanju, fonološka analiza Praške škole je komponentna, kao i analiza morfologije reči i paradigm.

¹¹³ Pošto fonološke promene utiču i na stvaranje i na percepciju govora, i pristup zasnovan na proučavanju artikulacionih osobina, što je dato u okvirima teorije Praške škole, morao je ići paralelno sa onim zasnovanim na akustičkom proučavanju glasova, što je doprinos „američkog ogranka“ Praške škole (Jakobson i Halle

U okviru koncepta fonološkog mesta, *fonološke promene* se posmatraju kao promene u specifikaciji obeležja jedne foneme. Minimalna promena je ona u kojoj se menja jedno obeležje (ili u strukturi samo jednog segmenta ili u nizu segmenata koji su određeni jednim zajedničkim obeležjem ili sa više njih). U oba slučaja teorija distinkтивnih obeležja omogućava da se precizno ili ekonomično formulišu posledice promene na članove sistema odnosno na unutrašnje strukture sistema kao celine. To se posebno odnosi na takozvana *pomeranja glasova*, *lančane promene*, koja imaju uticaj na ceo niz glasova na paralelan način.

4.4. Lančane fonološke promene

Kada jedna glasovna promena u određenom fonološkom sistemu pokreće drugu sličnu promenu, takve promene se nazivaju *lančanim pomeranjima*. U lingvističkoj literaturi o glasovnim promenama jedna od najpoznatijih lančanih promena jeste najznačajnija promena u istoriji vokala u engleskom jeziku, koja se dogodila u srednjoengleskom periodu (u ranoj fazi savremenog engleskog – 16. vek) i predstavlja veoma ekstenzivno prestrukturiranje vokalskog sistema. Ta promena je poznata pod nazivom *veliko vokalsko pomeranje* (ili *veliko pomeranje engleskih vokala*), u kojem su se, bez nekog očiglednog uticaja glasovnog okruženja, svi dugi vokali zatvorili za jedan stepen visine, a visoki vokali /i:/ i /u:/ se diftongizirali. Ovo pomeranje (zatvaranje i diftongizacija visokih vokala) može se ovako šematski prikazati, odnosno rekonstruisati:

U engleskom pravopisu, koji je ostao ekstremno konzervativan (<divine> /di'vein/, <keep> /ki:p/), još uvek se ogleda situacija pre pomeranja dugih

---

1956). Dva sistema (praški i američki) nisu, međutim, uzajamno lako zamenljiva i njihovo povezivanje stvara izvesne probleme.

vokala. Vokalske alternacije kao što su ove u *keep /ki:p/ : kept /kept/, divine /di'vein/ : divinity /di'viniti/*, postaju mnogo transparentnije kada se sagledaju u odnosu na stariji sistem u kojem je jedina opozicija bila dužina vokala.

U svakom svom postupku analize primera, strukturalista interpretira pojedinačne promene kao deo jedinstvene unutrašnje modifikacije fonološkog sistema i traži motivaciju za nizove događaja u strukturi samog sistema. Međutim, čak i unutar tog modela, često su moguće alternativne analize, a predlažu se i nove analize za određene slučajeve. Tako se analize glasovnih pomeranja mogu grupisati u dve velike grupe, u zavisnosti od prirode *unutrašnje motivacije* za koju se podrazumeva da povezuje njihove različite faze ali inicira promene: (1) na one koje su nazvane *potisnolančanim (propulzivnolančane)*, tj. pomeranja koja potiskuju promene, i (2) ako su takva pomeranja motivisana prazninom u sistemu koja „privlači” u sebe drugi segment, tj. pomeranja koja vuku za sobom, povlače za sobom promene i ona se nazivaju *povlačnolančnim promenama („traktorskim”* - Martinet 1952).

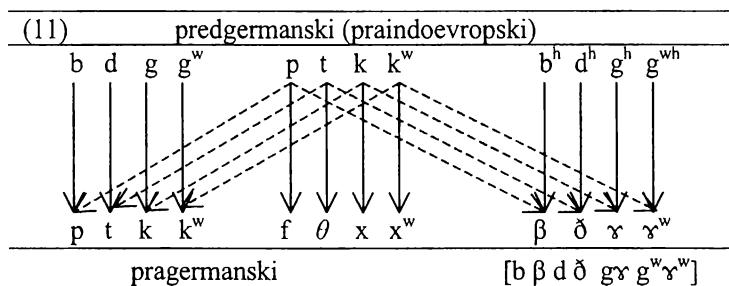
U slučaju engleskog vokalskog pomeranja, *inicijalna* promena bila bi ona koja se dogodila sa visokim vokalima /i:/ i /u:/, a tek pošto su oni prešli u diftonge, mogli su i vokali /e:/ i /o:/ da se zatvore, to jest da se podignu na sada ispraznjena mesta vokala /i:/ i /u:/ . To pomeranje trebalo je da bude praćeno zatvaranjem (dakle podizanjem) vokala /e:/ i /ɔ:/, i najzad vokala /a:/ . Na taj način, u svakom od ova tri slučaja, inicijalna promena rezultirala je pražnjenjem mesta u fonološkom prostoru, a novi materijal bio je tada privučen u ta prazna mesta. Rezultat je u svim sličnim slučajevima bio i prestrukturiranje samog fonološkog prostora i nova distribucija elemenata unutar tog prostora.

Isti razvoj može se prikazati (i to isto tako ubedljivo) i za *propulzivni lanac* promena. U tom slučaju niz događaja ostvaruje se u suprotnom pravcu: inicijalno pomeranje tiče se niskog vokala. Niski vokal vršio je pritisak na srednjoniske vokale, a ovi opet na srednjovisoke vokale, dok nisu najzad visoki vokali, da bi zadržali svoju distinkтивnost (a usled nemogućnosti da odone pritisku koji se na njih vršio), bili istisnuti iz sistema, „izbegli” u novu dimenziju, u diftongizaciju.

Postoje, međutim izvesne kontroverze oko toga da li pored povlačnolančnih pomeranja mogu postojati i ove druge, potisnolančane promene. Osnovna teškoća oko njih i razlog njihove kontroverzne prirode je u sledećem. Povlačnolančane promene imaju potporu u brojnim empirijskim podacima, čak u nizu očiglednih promena. Primeri za potisnolančane promene mnogo teže se nalaze i neki lingvisti čak i negiraju njihovo postojanje jer smatraju da, na primer, ako bi [e] postalo [i] ono tada ne bi moglo „izgurati” [i] jer bi i samo bilo [i]. Drugim rečima, glasovi se mogu stopiti, ali ne može jedan glas „izgurati” drugi glas iz njegovog fonološkog prostora. Ova primedba,

međutim, stoji jedino kad su u pitanju nagli skokovi, ali pošto postoji mnogo dokaza da se vokali pomeraju postepeno, moguće je i da se [e] delimično približava vokalu [i] a da se [i] zauzvrat takođe malo pomeri. (Međutim, teže je objasniti da se takve promene mogu desiti u konsonantskom sistemu te i ne postoje ubedljivi primeri da je do ovakvih pomeranja u tom sistemu i dolazilo; Aitchison 1991: 155-156). Ipak, mada za ove promene nema mnogo empirijskih potvrda,¹¹⁴ pretrpanost sistema koja pokreće, na primer frontiranje vokala /u/ i povlačnolančani razvitak obično su rezultat „potiskivanja“ koje dolazi od novog segmenta (glasa) u zadnjem delu vokalskog sistema. Jedine moguće posledice frontiranja vokala /u/ nisu samo ovakva povlačnolančana pomeranja. U nekim jezicima praznina u sistemu izazvana frontiranjem vokala [u] može biti ispunjena „spolja“. Na primer, u ranom praslovenskom diftonzi *[aʊ] (<*[aʊ/ou]) i *[æʊ] kontrahovali su se u *[ū] (odnosno *[jū]) pošto je staro dugo *[ū] prešlo u [y] (Carlton 1991: 98, 117).

Najpoznatiji slučaj glasovnog pomeranja verovatno je *prvo konsonantsko pomeranje* (Grimmov zakon), fonološka inovacija koja je otceplila predistorijskog pretka germanskih jezika od ostalih indoevropskih jezika. Promene se mogu sumirati sledećim dijagramom (Bynon 1978: 83):

Isprekidane linije pokazuju razvoje koji zavise od konteksta (razvoje u određenoj fonološkoj sredini, tj. u suglasničkim grupama) dok pune linije pokazuju promene koje su se desile u svim ostalim okolnostima (prema Vernerovom zakonu). Tako, na primer, u slučaju dentala, jedini segment čiji je razvitak zavisio od glasovne okoline bio je konsonant /t/, koji (1) ostaje bezvučni ploviv kada je drugi element u opstruentskoj grupi (*"/oktow/ „osam“ > gotsko *ahtau* /'axtau/); (2) postaje zvučan friktiv u intervokalskoj poziciji osim ako

¹¹⁴ Dobar primer potisnolančanih promena među vokalima predstavlja takozvana „veliko pomeranje vokala“ u poznom srednjokineskom, koje je počelo u 8. veku n.e. i postoji čvrsti dokazi da se ono događalo u sekvencama: [ɑ] > [a], [a] > [ia], [ia] > [ie], [ie] > [i], [i] > [ɪ] (Aitchison 1991: 158)

se ne nalazi neposredno iza praindoeuropskog akcenta (tzv. Vernerov zakon: */pə'ter-/ „otac” > gotsko *fadar* /'faðar/¹¹⁵); (3) u svim ostalim slučajevima postao je bezvučni frikativ (*/bhrā:ter-/ „brat” > gotsko *brōþar* /'bro:θtar/.¹¹⁶

Kao i u slučaju pomeranja engleskih vokala, različite faze Grimmovog zakona mogu se objasniti ili kao *propulzivne lančane* promene, dakle kao *potisnolančane* ili kao *povlačnolančane* promene. Sled događaja možda bi se mogao lakše objasniti ako se početno i krajnje stanje prvo pokaže u obliku matrica obeležja. Ograničavajući se samo na ilustrovanje dentalnih nizova, Bynon (1978: 84-5) to prikazuje u vidu matrica:

(12) predgermanski				pragermanski ¹¹⁷			
	d	t	d ^h		t	θ	ð
zvučnost	+	-	+	zvučnost	-	-	+
aspiracija	-	-	+	kontinuiranost	-	+	±

Ako se primeni interpretacija *povlačnolančanih promena*, prvi stepen pomeranja mogla bi biti aspiracija bezvučnog ploziva [t] > [t^h]. To je promena u redundantnom obeležju (što očigledno ne bi moglo uticati na fonološke kontraste unutar sistema): /d/ ≠ /t/ ≠ /d^h/ → /d/ ≠ /t^h/ ≠ /d^h. U drugom koraku - svi aspirovani plozivi, a to znači i prvobitno /d^h/ i novo /t^h/, postali bi friktivni, a odvajalo bi ih obeležje *zvučnost* i *kontinuiranost*: /d/ ≠ /t^h/ ≠ /d^h/ → /d/ ≠ /θ/ ≠ /ð/. Međutim, svi bezvučni friktivi (uključujući i /θ/) postali su zatim zvučni u onoj glasovnoj okolini koja je definisana Vernerovim zakonom i tako u tim položajima izazvali stapanje refleksa predgermanskih /t/ i /d^h/ (up. */pə'ter-/ > gotsko <*fadar*> ['faðar] „otac”). U toj su se fazi friktivi /θ/ i /ð/ zajedno suprotstavljeni jedinom dentalnom plozivu, uključujući stari zvučni ploziv /d/ i one alofone starog bezvučnog ploziva /t/ koji u opstruentskoj konsonantskoj grupi nisu prešli u friktative (rešenje navedeno pod (1)). Zvučni plozivi izgubili su svoju distinkтивnu zvučnost zadržavajući plozivnost kao obeležje koje ih odvaja od friktativa: /d/ ≠ /θ/ ≠ /ð/ → /t/ ≠ /θ/ ≠ /ð ~ d/. Tako su *zvučnost* i *kontinuiranost* postala nova distinkтивna obeležja sistema, a

¹¹⁵ Posle završetka pomeranja, akcenat se u germanskom preneo na prvi slog reči.

¹¹⁶ T.Bynon (1978: 84) smatra da bi ovu tradicionalnu analizu trebalo dopuniti na taj način što će se „normalnom” situacijom (koja nije uslovljena kontekstom) smatrati (2) *fadar*, a ne (3) *brōþar*. Pre nego što se prepostavi da je promenu uslovio akcenat koji neposredno prethodi konsonantu, možda bi trebalo reći da on zapravo „štiti” novonastali friktiv da ne postane zvučan.

¹¹⁷ U matricama su, iz tehničkih razloga, redundantna obeležja predstavljena osenčano, a ne u krugu.

promena koja je na kraju dovela do reorganizacije sistema kao celine i bila je upravo zamena aspiracije kontinuiranošću.

Interpretacija Grimmovog zakona kao *propulzivne lančane promene (potisnolančane promene)* uzima, s druge strane, pritisak kao uslovni faktor promene koji preti stapanjem fonema. Ako se zanemare promene uslovljene glasovnom okolinom, inicijalni impuls bio je gubljenje distinkтивне aspiracije kod zvučnih aspirovanih ploziva (/d^h/ je postalo /d/, itd.). Ta opasnost od stapanja sa odgovarajućim neaspированиm plozivima učinila je da reaguju pomeranjem u pravcu bezvučnih ploziva, a ovi su kasnije, kao odgovor, izbegli stapanje izlazeći izvan sistema ploziva i razvijajući se u frikative. Faze koje bi morale da se dogode istovremeno, bile bi: /d^h/ > /d/ [d, ð], /d/ > /t/, /t/ > /θ/.

Model *potisnolančanih promena* podrazumeva *postepeno* usvajanje ili gubljenje obeležja tako da dolazi do erozije distinkтивnosti foneme ili fonemskog niza. Ovakva interpretacija je, međutim, zasnovana na pretpostavci da pravila koja izražavaju fonološke razlike između dve sukcesivne faze razvoja jezika direktno odražavaju i jezičko ponašanje njihovih govornika. Međutim, ova pretpostavka nije empirijski dokazana i odnos između ponašanja govornika i oblika pravila koje sumira razvoje kroz vekove mnogo je kompleksniji. Umesto pretpostavke *postepenog* fonetskog prelaza između starog i novog izgovora, realističnije bi bilo pretpostaviti simultano prisustvo oba izgovora unutar govorne zajednice, sa mogućnošću da tokom vremena jedan ili drugi bude konačno opšte usvojen. Interpretacija pomoću propulzivnog lanca promena, drugim rečima, ne podrazumeva neophodno da su fonološke promene postepene.

Kod lančanih promena, međutim, najveći problem je otkriti gde one počinju. Šta je njihov „okidač”, odnosno, šta započinje pomeranje? Sve ove analize, zapravo, pokušavaju da promenama nametnu neku vrstu unutrašnje kohezije. One se zasnivaju na pretpostavci da fonološki sistem reaguje na promenu kao strukturalna celina, dakle, na sistematski način, i podrazumeva se da su takve promene, kada se dogode, uslovljene ili ograničene stруктуром fonološkog sistema. Način analize se, međutim, razlikuje u *unutrašnjoj motivaciji* koja se prepostavlja za svaku pojedinačnu etapu neke promene koja, u slučaju modela potisnolančanih promena, ne uzima u obzir samo *strukturu* već i *funkciju* fonološkog sistema.

U analizi koja podrazumeva *povlačnolančana pomeranja* pojedine faze promene dešavaju se sukcesivno, u hronološkim sekvencama. Sva prethodna pomeranja omogućila su svaku narednu fazu pomeranja, ali ona nisu ni njihova obavezna posledica niti je njihov oblik određen prethodnim pomeranjima. Međutim, u analizi *propulzivnog lanca promena (potisnolančanih pomeranja)*, koja se svode na izbegavanje stapanja, pojedinačne faze su obavezno

striktno simultane i potpuno međuzavisne. To je zato što taj model uzima u obzir *funkciju* fonološkog sistema (njegovu ulogu u komunikaciji), a ne samo strukturu. *Funkcionalisti* u stvari tvrde da se promene ne dešavaju nezavisno od potreba komunikacije (Martinet 1952; 1955:54). Zapravo, posmatrano sa stanovišta održavanja (očuvanja) komunikacije između različitih generacija govornika u jednoj jezičkoj zajednici, fonološke promene su potencijalno destruktivne i restrikcije izgledaju neophodne i zato da bi se ograničio stepen promena na pojedinačne glasove tokom određenog perioda i da bi se očuvale fonološke opozicije unutar sistema. Prvi od ovih zahteva jeste zahtev da promene u realizaciji određenih glasova moraju biti dovoljno *male* za govornike koji se služe i starim i novim realizacijama, kako bi oni mogli prepoznati leksičke jedinice. Taj zahtev je očigledan. Zato je obično za promenu da ona napreduje postepeno, u malim koracima, koji svaki put uključuju alternacije samo jednog obeležja, kao što /a/ postaje /æ/ ili /t/ postaje /θ/, a ne da /a/ postane /f/, a /t/ da postane /m/. Drugi zahtev je mnogo kontroverzniji. On zavisi od argumenta da stopljene foneme mogu dovesti do *homonimije* leksičkih i gramatičkih oblika te ga zbog toga treba izbegavati (Martinet 1955: 26). Šanse za stapanja koja se dešavaju trebalo bi dakle da zavise u nekoj meri od *funkcionalnog opterećenja (punjenja)*¹¹⁸ koje ta fonološka opozicija nosi u jeziku kao celini. Ako je ono visoko, tako da opozicija održava razliku među „stotinom najfrekventnijih i najkorisnijih reči” (Martinet 1975:147), stapanje se ne bi dogodilo, a otpor bi bio manji u slučaju opozicije manjeg funkcionalnog opterećenja, gde bi šteta bila minimalna.

Prema Martinetu, koji je pokušao da u koherentnom teorijskom okviru objasni određena svojstva fonoloških promena, fonološkim promenama vladaju dve suprotstavljene sile: (1) zahtevi za komunikacijom, s jedne strane i (2) ljudska inercija, s druge. Dok se prva ogleda u simetričnoj strukturi fonološkog sistema, druga se manifestuje na dva načina: (a) u obliku asimilacionih procesa i opštег „slabljenja” reči, i (b) u obliku određenih fizioloških ograničenja u vezi sa percepcijom i produkcijom govora.¹¹⁹ Ako ova i druga čisto fiziološka ograničenja jesu relevantni faktori u ljudskoj inerciji, fonološka evolucija jezika može se sagledati kao kontinuirani napor da se sačuva stanje ravnoteže između inercije, s jedne strane, i potreba komunikacije, s druge. To je upravo ono što Martinet shvata pod *ekonomijom* (*éco-*

¹¹⁸ *Funkcionalno punjenje* sinhronijski je pojam upotrebljen u Praškoj fonološkoj školi za određivanje kvantitativnih razlika u distribuciji fonoloških opozicija.

¹¹⁹ U ova ograničenja spadaju i zapažanja da ljudsko uho može razlikovati veći broj prednjih vokala nego zadnjih i veći broj oralnih vokala nego nazalnih, i da su alofoni labijalnih, dentalnih i velarnih ploziva fizički sasvim različiti uprkos njihovog funkcionalnog paralelizma (Chomsky, S. C. 1954).

nomie) fonoloških promena. Ova njegova teorija sastoji se i od određenih elemenata spekulacije. Martinet ne tvrdi, međutim, da je takva unutrašnja motivacija jedini uzrok fonoloških promena niti da je jedina funkcija govora u tome da poruka bude nedvosmislena.

4.5. Sinhronijske morfološke alternacije i interna rekonstrukcija

Glasovna promena koja je bila fonološki uslovljena, može se posle manifestovati u obliku *sinhronijskih morfoloških alternacija*. Takve alternacije dobijamo kada je fonološki faktor, koji je prvobitno uslovljavao glasovnu promenu, bio prisutan bar u još jednom članu paradigmе ili derivacionog niza, a odsutan u bar još jednom. Postavlja se pitanje da li se takve alternacije, koje su rezultat prošlih glasovnih promena, mogu *rekonstruisati* samo na osnovu ispitivanja aktuelne morfološke strukture? Rekonstrukcija dijahronijskih fonoloških pravila samo na osnovu sinhronijskih morfoloških alternacija, kao tvorevina strukturalističke lingvistike, poznata je pod terminom *interna rekonstrukcija*.¹²⁰ Dakle, i *komparativna* i *interna rekonstrukcija* počinju od sinhronijskog opisa sistema ili pojedinačnih jezika koji se smatraju srodnim, pri čemu se njihova srodnost pokušava ustanoviti tumačenjem njihovih struktura kao refleksa struktura ranijeg jezičkog sistema iz kojih su one izvedene. Drugi način je da se pode od sinhronijskog opisa nekog jezika čija se struktura tumači kao refleks struktura njegovih sukcesivnih faza koje se pokušavaju ustanoviti. Procedura kojom se služi *komparativna rekonstrukcija* zasnovana je na posmatranju i kategorizaciji razlika koje se beleže u različitim oblicima određene morfeme na način kako se ona pojavljuje u odvojenim ali srodnim jezicima koji se analiziraju.

U *internoj rekonstrukciji*, kao što je to isticano u prethodnom poglavlju o mladogramatičarskim prosedeima jezičke rekonstrukcije, razmatraju se različiti oblici određene morfeme samo u jednom jeziku koji se ispituje.

Paradigma, sa svojim morfološki srodnim ali morfofonološki različitim alternantama, početna je tačka za jednu vrstu interne rekonstrukcije. U proceduralnom smislu, internu rekonstrukciju treba početi od određene morfološke alternacije na osnovu koje se zaključuje koje su ranije fonološke promene bile njen uzrok zajedno sa faktorima koji su je uslovljavali. Kao što komparativni metod podrazumeva da različiti oblici srodnih morfema imaju

---

¹²⁰ Postupak *interne rekonstrukcije* i njen odnos prema komparativnoj rekonstrukciji prikazan je u odeljku o mladogramatičarskom modelu istraživanja jezičkih promena (up. t. 3.5.2).

poreklo u istom praobliku, a da specifične promene u svakom od (srodnih) jezika objašnjavaju postojeće razlike, metod interne rekonstrukcije polazi od pretpostavke da paradigmatska alomorfnost nije izvorna i da se u njoj ogledaju rezultati istorijskog razvitka u obliku jedne ili više uslovljenih glasovnih promena, najčešće onih koje su bile uslovljene fonetskim okruženjem. Istoričar jezika internom analizom ne pokušava samo da rekonstruiše najstariji lik jezičke forme već i posebne procese, odnosno promene koje su dovele do sinhronijskih alternacija.

Primeri koji nam daju podatke o okolnostima pod kojim se može izvesti interna rekonstrukcija veoma su uobičajeni, posebno u jezicima sa razvijenom derivacionom i fleksivnom morfolologijom. U prethodnom poglavlju prikazan je slučaj iz našeg jezika. Međutim, i nemački jezik pruža dovoljno podataka o alternacijama, između zvučnog i bezvučnog konsonanta, na primer u nominativu (i akuzativu) singulara. Tako reč *Bund* [bunt] „savez, liga”, mada se piše sa <d>, izgovara se isto kao i *bunt* „šaren”. Isti je slučaj i sa parovima /ra:t/ <Rad> „savet” i /ra:t/ <Rat> „točak”. Nominativ(-akuzativi) ovih leksema su homofoni, a u kosim padežima (npr. u genitivu) ovih imenica finalno [t] u /bunt/ „savez, liga” i /ra:t/ „točak” alternira sa [d] : [bundes], [radəs]. Tako dok /ra:t/ „savet” ima svuda isti koren, leksema „točak” ima alternaciju, /ra:t/ ~ /ra:d/. To je, u stvari, pravilan obrazac u nemačkom jeziku ako se reči završavaju na opstruent (to jest, na ploziv ili friskativ), što znači da se odgovarajuće paradigmatske alternacije uvek javljaju između bezvučnog i zvučnog finalnog korenskog opstruenta. (Međutim, neke reči ne pokazuju nikakvu alternaciju, na primer /bunt/ „šaren”, ali /bunt/ ~ /bund-/ „liga”, /za:t/ „seme” ali /ba:t/ ~ /ba:d-/ „kupanje”, /šluk/ „gutljaj”, ali /šlu:k/ ~ /šlu:g-/ prošlo vreme od *schlagen* „udariti” itd.).

Mada u nemačkom jeziku u osnovama koje se završavaju na bezvučni konsonant ima mnogo slučajeva i sa alternacijama i bez alternacija u osnovi, nema ni jednog primera sa osnovom na finalni zvučni suglasnik u celoj paradigmi. Ova situacija može se objasniti ako se pogledaju opšta fonološka ograničenja u nemačkom koja zabranjuju pojavljivanje zvučnih opstruennata u finalnoj poziciji reči i na taj način omogućuje da se formuliše pravilo ove alternacije. Tamo gde postoji alternacija, alternanta sa zvučnim opstruentom pojavljuje se ispred inicijalnog konsonanta sufiksa i na kraju reči. Ograničenje te vrste u distribuciji opstruennata ukazuje na delovanje određene glasovne promene u istoriji nekog jezika. Na osnovu takvih podataka, istoričar jezika može pretpostaviti da su u starijoj fazi razvoja nemačkog jezika osnove kao /bund-/ , /ra:d-/ i sl. imale samo jedan fonetski lik – sa zvučnim finalnim konsonantom. Moguće je, dakle, rekonstruisati istorijsku promenu suglasnika /d/ u /t/ u finalnom položaju kao promenu zvuč-

nog opstruenta u bezvučni u toj poziciji. Prema tome, da bi se objasnile synchronijske alternacije, rekonstruisana je takva uslovljena glasovna promena za predistorijski nemački. Slične alternacije postoje i u ruskom jeziku u kojem takođe postoji ograničenje vezano za distribuciju zvučnih opstruennata na apsolutnom kraju reči.

Strukturalisti nude dva pristupa u objašnjavanju ovih alternacija, odnosno opozicija i neutralizacija tih opozicija. U primerima:

(13)	[ra:t]: [radəs] „točak” : „točka”
	[ra:t̩] : [ra:təs] „savet” : „saveta”

prvi, „fonemski” pristup insistira na identifikovanju [t] kao alofona foneme /t/, a njegov odnos sa medijalnim [d] objašnjava kao *morfofonološku alternaciju*. (Hock 1991: 148-150); drugi „arhifonemski” pristup uvodi koncept *arhifoneme*, da bi se ukazalo na segment koji će se predvidljivo pojaviti u poziciji neutralizacije, kao što je slučaj sa finalnim [t] u [ra:t] „točak” (Hock 1991: 148-150). To znači da se, umesto statičkog iznošenja distribucije alomorfova, ova distribucija može formulisati dinamički - kao da su oblici osnove izloženi određenim morfološkim procesima.

Ova dva modela poznata su i kao *jedinica i razmeštaj*¹²¹ i *jedinica i proces*¹²² (Matthews 1991: poglavlje 7). To znači da bismo u opisu tipa *jedinica i proces* za nemačku reč za „točak”, trebalo da uzmemo kao osnovni oblik RA:D jer on dopušta predviđanje oblika /ra:t/ pomoću pravila koje obezvručuje opstruente u finalnom položaju i ispred sufiksa sa inicijalnim konsonantom. Da smo izabrali kao osnovni oblik RA:T, takvo predviđanje ne bi bilo moguće pošto se pojavljuje i /ra:dəs/ i /ra:təs/. Ako se sada prepostavi da su (a) ovo pravilo morfološke alternacije i (b) fonološko pravilo koje ne dozvoljava pojavljivanje zvučnih konsonanata u finalnoj poziciji u rečima, bili sinhronijski refleksi fonološke promene u prošlosti, mogli bismo prepostaviti da se jedna ranija fonema /d/ rascepila u [t] u finalnoj

¹²¹ *Jedinica i razmeštaj* (na engleskom *item and arrangement – IA*), model je deskripcije koji se koristi u morfologiji za analizu reči. U ovom pristupu reči se posmatraju kao linearni sledovi („razmeštaji”) morfa („jedinica”). Problematični slučajevi, u kojima se ovaj pojam sleda ne bi mogao lako primeniti, činili su glavni predmet diskusije u lingvistici četrdesetih i pedesetih godina 20. veka. Glavne alternative ovom načinu postupanja predstavljaju modeli *jedinica i proces i reč i paradigm*.

¹²² *Jedinica i proces* (na engleskom *item and process – IP*), model je deskripcije koji se koristi u morfologiji za analizu reči. U ovom pristupu se odnosi između reči posmatraju kao procesi derivacije.

poziciju u reči i u [d] u drugim položajima; [t] se zatim stopilo sa postojećom fonemom /t/. Ovo primarno fonemsко ceparje potvrđeno je i komparativnim primerima ali i u ranijem načinu pisanja. Tako se u srednjovisokonemačkom pisalo <rat> „točak“ ali <rades> „točka“, <tac> „dan“ ali <tages> „dana“, dok se u starovisokonemačkom pisalo <rad>, <rades>, <tag>, <tages>, što potvrđuje da je takva ortografija bila fonološka, a ne morfolofološka.¹²³ U ovom primeru interna rekonstrukcija starijih oblika bila je prično jednostavna stvar pošto je odsustvo zvučnih opstruenata u finalnom položaju reči deo sinhronijske fonologije savremenog nemačkog jezika. Kao rezultat toga, alternacija zvučnih i bezvučnih opstruenata je automatska, to jest potpuno predviđljiva opštim fonološkim pravilom.¹²⁴

Primeri pokazuju da interna rekonstrukcija često uključuje istraživanja morfolofoloških alternacija unutar paradigmе. Za govornike nekog jezika paradiigma očigledno postoji kao psihološka realnost koja joj omogućuje da funkcioniše kao područje određenih procesa jezičkih promena. Jedan od takvih procesa teži da eliminiše upravo one paradigmatske alternacije koje služe kao primarni podaci interne rekonstrukcije. *Paradigmatsko ujednačavanje* kao tip neproporcionalne analogije upravo je takav istorijski proces kojim se redukuju ili sasvim eliminisu alomorfi pod određenim paradigmatskim uslovima. Dakle, alternacije koje su rezultat fonetskih promena ujednačavanjem se elemenišu ili ujednačuju i uniformno vraćaju u paradiimu. Međutim, usled paradigmatskog ujednačavanja jezička rekonstrukcija metodom interne rekonstrukcije često je ometena ili onemogućena. Tako se može dogoditi da neka glasovna promena ne ostavi direktni trag u sinhro-

¹²³ Savremena nemačka ortografija služi se morfolofološkim obeležavanjem i dosledno piše zvučne konsonante u osnovama koje alterniraju (<Rad>, <Rades> „točak“) i bezvučne konsonante u osnovama koje ne alterniraju (<Rat>, <Rates> „savet“).

¹²⁴ Ovo fonološko ograničenje, međutim, nije *nužno* i nova fonološka promena u istoriji nemačkog jezika. Njena fonetska osnova i automatska priroda mogli su biti integralni deo fonološke strukture jezika i tokom cele njegove istorije jer je ona odraz raširenog govornog fenomena: anticipiranje finalne rečenične pauze ili finalne konstituentske pauze. Drugi primer onoga što se može nazvati „prirodnim“ ograničenjem jeste asimilacija koja se dešava sa finalnim korenskim zvučnim plozivima u latinskom prema bezvučnom inicijalnom konsonantu narednog sufiksa (up. na primer, *captus* „uhvačen“ od *capio* ali *scriptus* „napisan“ od *scribo*). Ovo produktivno morfolofološko pravilo nije rezultat neke inovacijske glasovne promene već *fonotaktičkih ograničenja* koja su činila deo sukcesivnih faza tog jezika čak od praindowropskog i nema razloga da se prepostavlja da su konsonantske grupe koje uključuju segmente koji se razlikuju po zvučnosti postojale u bilo koje vreme u prošlosti (Bynon 1978:92).

nijskoj fonološkoj strukturi nekog jezika. To je slučaj sa primerima koje navodi T. Bynon (1978: 92-3) za ilustraciju *interne rekonstrukcije* u slučaju sa alternacijom /s/ ~ /r/ u latinskom koja se sreće u nominativu *honōs* „čast” i genitivu *honōris*, itd. (alternativni nominativ *honor* rezultat je analogije). Sa izuzetkom nominativa, *honōs* se menja kao *dator* ‘davalac’:

(14)	honōs	dator
genitiv	honōris	datōris
akuzativ	honōrem	datōrem ...

To su dve paralelne paradigme, gde u jednoj /s/ alternira sa /r/, a u drugoj je kroz celu paradigmu /r/. U latinskom jeziku, međutim, ne postoji paradigm u kojima se do kraja nalazi /s/. Ova činjenica određuje izbor oblika osnove: HONO:S ali DATO:R (vokal je skraćen u finalnom slogu), jer se na taj način može izvesti /honor/ iz oblika osnove pomoću pravila koje menja /s/ u /r/ u svim padežima osim nominativa singulara. Međutim, ako je to sinhronijsko pravilo bilo rezultat glasovne promene, faktor koji je uslovjava morao bi biti fonološke prirode, a kako su svi padežni nastavci sa inicijalnim vokalom, onda je pravilno pretpostaviti da je taj uslov za promenu upravo intervokalska pozicija. Iz toga sledi da se fonološka promena /s/ u /r/ može postaviti kao intervokalska: alofon foneme /s/ u medijalnoj poziciji stapa se sa /r/ (takožvani „rotacizam”). Ovu hipotezu potvrđuju komparativni podaci iz drugih indoevropskih jezika kao i direktni podaci iz latinskog (u kojоj je zabeleženo da su *meliōsem* i *lases* bile starije forme oblika *meliōrem* „bolji” i *lares* „kućni bogovi”) ali i činjenica da je davno potvrđeno prezime *Papisius* bilo promenjeno u *Papirius* u četvrtom veku pre naše ere.¹²⁵

¹²⁵ Postoje mnoge reči sa međuvokalskim /s/, na primer *ēsus* „pojeden”, *cāsus* „padnut, koji je pao” itd. Takvo međuvokalsko /s/ nije, međutim, relikt starog /s/ koji je na neki način izbeglo promenu u /r/, već je drukčijeg porekla: *ēsus* je prošli particip od *ēdō* „jesti” i postalo je od *ēd-tus preko *ēssus i mora se pretpostaviti da je redukcija *-ss- u *-s- došla posle promene /s/ u /r/ jer bi, da je bilo drukčije, tj. da se dogodila pre te promene, /s/ koji je postalo od /ss/ takođe prešlo u /r/ (Bynon prema Allen 1965:35 u vezi sa relativnom hronologijom te promene). Pojava intervokalskog /s/ u sinhronijskoj strukturi latinskog ne pruža nikakav direktni sinhronijski dokaz o fonološkom faktoru koji je određivao alternaciju u paradigmama tipa *honos*, *honoris*, a ta činjenica čini internu rekonstrukciju manje ubedljivom nego što je bio slučaj sa primerom iz nemačkog. Latinski primer izneo je, međutim, na videlo drugu stranu interne rekonstrukcije: da oblik *honos* nije preživeo, alternacija bi bila potpuno nivелисана, uopštена, i fonološka promena ne bi se više mogla

Rekonstrukciji glasovne promene više odgovara takozvani „fonemski” pristup. To se može ilustrovati primerima sa palatalizacijom u sanskrtu (Hock 1991: 149-150):

(15) predsanskrtski period	alofonska palatalizovanost	prestanak važenja uslova za palataliz.	polarizacija/promena u palatale
(a) *g ^g ome	*g ^g egoma	*g ^g agāma	džagāma
(b) *gīwo-	*gīwo-	(neprimenljivo)	džīva-

Kao što se vidi iz navedenih primera, palatalizacija je postala nepredvidljiva zbog stapanja (srednjeg) vokala /e/ sa /a//¹²⁶ jer se, kao rezultat takvog stapanja, nepalatalizovani i palatalizovani velarni suglasnici pojavljuju u istom glasovnom kontekstu (pred niskim vokalom). Međutim pred visokim prednjim vokalskim segmentom /i/ i /j/ njihova distribucija ostaje predvidljiva: mogu se pojaviti samo palatalizovani velari. Opozicija između palatalizovanog i nepalatalizovanog velara bila je neutralizovana: primeri pod (a). Jasno je da pozicija pred vokalom /a/ ne može usloviti promenu velara u palatal. Ipak svi palatalizovani velari postali su palatali bez obzira na to da li je njihovo pojavljivanje predvidljivo ili ne: primeri džagāma (preterit od /iči/) i džīva- (/živ/). Dakle, palatalizovani velari u primeru pod (a) i (b) tretiraju se kao članovi iste foneme. Ovaj slučaj ne omogućuje dodeljivanje alofonu [g^j] „arhifonemski status”.

Fenomen fonemskog stapanja ukazuje i na najozbiljnija ograničenja u metodu interne rekonstrukcije jer je za nju neophodno (da bi neka jezička situacija mogla biti vraćena u prvobitno stanje) da u sinhronijskom sistemu postoje bar neki dokazi o promeni. Kao što se vidi iz primera o fonemskom cepanju, taj „povraćaj” u pređašnje stanje, moguć je jer u jeziku postoje paradigmatske alternacije. Međutim, u slučaju sa *potpunim stapanjem*, pri kojem se potpuno gubi fonološka distinkcija, takav ostatak neke promene uglavnom nedostaje. U stvari, u slučajevima kad imamo potpuno fonemsko stapanje, pređašnja situacija se uopšte ne može povratiti internom rekonstrukcijom osim ako jedan od segmenata koji je učestvovao u stapanju nije funkcionalisao kao uslov za promenu koja je prethodila stapanju. To je slučaj sa stapanjem /e/ i /a/ u sanskrtu. Stapanje je neuslovljeno, ali svoje ranije postojanje fonema /e/ potvrđuje time što je izazvala promenu velarnog kon-

vratiti sredstvima interne rekonstrukcije. (Ipak, ona se može u datim primerima rekonstruisati na osnovu etimološke veze prideva *honestus* „častan, pošten” u kojem nalazimo ovaj konsonant.)

¹²⁶ Komparativna lingvistika je inače, poričenjem srodnih jezika, dokazala da je u sanskrtu došlo do stapanja vokala /e/ i /a/.

sonanta. Ali čak i u ovakvim situacijama, interna rekonstrukcija je ograničena na samo na one slučajeve praistorijskog /e/ kada je ono bilo u poziciji iza zadnjonepčanih suglasnika iako se mora pretpostaviti da se ova fonema mogla naći i u drugom fonetskom okruženju. Ti drugi položaji ovog vokala u sanskrtu ne mogu se odrediti internom rekonstrukcijom. Za njihovo utvrđivanje potrebni su komparativni podaci iz drugih (srodnih) jezika, a to se izvodi *komparativnom rekonstrukcijom* (npr. da sanskrtsko *nabhas* „oblak”, naše *nebo*, potiče od praindoevropskog *nebhos).

U mnogim slučajevima, međutim, tačnost *interne rekonstrukcije* može se proveriti njenim poređenjem sa odgovarajućim oblicima koji su potvrđeni u pisanim dokumentima iz ranijih faza razvoja određenog jezika. Tako, na primer, u slučaju sa već poznatim nemačkim [ta:k] : [ta:g-ə] rekonstruisanim kao *[ta:g] : [ta:g-ə] može se potvrditi da je u starovisokonemačkom bio nepromenjen zvučni konsonant u finalnom položaju /tag/ : /tag-a/. Ovakvi i slični slučajevi pružaju veliki kredibilitet metodu interne rekonstrukcije.

Naravno, najpoznatija i najviše slavljena je potvrda metoda interne rekonstrukcije koju je Saussure 1879. godine izveo ali ne na materijalu iz nekog savremenog jezika već na praindoevropskom. Štaviše, kao što je u pretvodnom poglavlju istaknuto, kada je ta rekonstrukcija izvršena, nije se ni slutilo da će ona i empirijski biti potvrđena. Ta empirijska potvrda postala je moguća tek nekih 50 godina kasnije kada je pokazano da je hetitski jezik sačuvao jasne tragove segmenata postuliranih u Saussureovoj hipotezi i da pripada indoevropskoj porodici. Međutim, u vreme kada je Saussure postulirao svoju rekonstrukciju, naišao je na veoma negativnu reakciju tako da su čak i oni koji su upočetku bili za nju počeli da sumnjaju. Nju su, međutim, rado prihvatali oni naučnici koji su pokušavali da utvrde genetsku srodnost između indoevropskih i semitskih jezika. Oni su poistovetili prošireni niz Saussureovih „sonantskih koeficijenata” sa semitskim „laringalima” i, mada je termin *laringali* bio prihvaćen kao naziv za Saussureove sonantske koeficijene, tvrdnju da su semitski i indoevropski jezici genetski povezani većina indoeuropeista i semitista smatra i danas preuranjenom ako ne i dubioznom. Drugi razlog za negativan pristup ovoj Saussureovoj analizi bio je taj što je ona za većinu lingvista bila suviše spekulativna, apstraktna i „algebraška” ili „matematička” da bi bila verodostojna u kontekstu jedne tako eminentno „nematematičke” ljudske aktivnosti, kao što je jezik. Tome je doprinela i činjenica da Saussure nije pružio nikakve egzaktne fonetske specifikacije za svoje rekonstruisane segmente. Takva „fonetski prazna” rekonstrukcija narušavala je princip da rekonstrukcije moraju biti prirodne.

Međutim, pola veka kasnije otkriveno je dovoljno novih podataka koji su omogućili da se potvrdi tačnost Saussureove rekonstrukcije. Pokazalo se da je jezik dokumenata drevnih Hetita (2000 do 1200. g. pre n.e.) indoевropski. A kao što je 1927.g. pokazao Kuryłowicz, hetitski nudi različite refleksje za dva segmenta koja je postulirao Saussure i njegovi naslednici. Tako Saussureovo **terA-*, „preći“ odgovara hetitskom **tarh-*. Ova neočekivana potvrda njegovoj hipotezi bila je najvažniji događaj koji je ulivao potuzdanje u tačnost i vrednost metoda interne rekonstrukcije. Kuryłowiczeva identifikacija hetitskog /h/ sa nekim od „sonatskih koeficijenata“ ili „laringala“ bivala je sve šire prihvatana pa su i udžbenici iz istorijske lingvistike počeli da obraćaju pažnju na internu rekonstrukciju.

4.6. Analoške promene (jezičke promene i gramatički sistem)

Još od mladogramatičara *analogija* se, zajedno sa regularnim fonološkim promenama i jezičkim pozajmljenicama, smatra jednom od triju osnovnih vrsta jezičkih promena, a po značaju, zapravo, čak drugim sredstvom koje kontroliše jezičku evoluciju. Ona je, međutim, najheterogenija i najproblematičnija od svih i još uvek se ne može tačno reći šta sve razni procesi koji se smatraju *analoškim* imaju zajedničko, šta ih uzrokuje i kako se ograničava njihovo dejstvo. Velik broj i velika raznovrsnost jezičkih promena o kojima se raspravlja u istorijskoj lingvistici pripisani su analogiji. Najopštija deficija *analogiju* objašnjava kao tendenciju da one jedinice sistema koje su slične po značenju postanu slične i po obliku i da iza takvog obrasca uređivanja u jeziku stoje dva generalna principa:

- (1) Za svaku jedinicu značenja trebalo bi da stoji jedan oblik. Na primer, u engleskom bi pojam „množine“ ili pojam „preterita“ trebalo da budu izraženi samo sa po jednim nastavkom. To je princip *izomorfizma*.
- (2) Alternacije u oblicima reči trebalo bi da budu sistematske i lako uočljive. Na primer, pravilo za građenje plurala ili prošlog vremena u engleskom trebalo bi da bude lako za onog koji uči jezik. Jezik, dakle, minimizira *nepruzirnost* u sistemu smanjivanjem „neprozirnih“ situacija, a maksimizira *transparentnost* favorizovanjem konstrukcija koje su jasne ili „transparentne“. Prema tome, jezik teži da eliminiše nepotrebnu raznolikost u prilog konstrukcijama koje su jasne i očigledne.

I mada se za analogijom, kao istorijskim objašnjenjem mnogih očiglednih anomalija u sinhronijskim sistemima posezalo često nedovoljno oprezno, u istoriji svakog jezika mogu se naći mnogi slučajevi pravih analogija. U takvim slučajevima prave istorijske analogije, na osnovu prethodno po-

stojećih strukturnih obrazaca u nekom jeziku, uvode se odgovarajući novi obrasci ili se stari zamenjuju drugim već postojećim obrascima u sistemu. Jedna od osnovnih prepostavki razvoja oblika ili morfoloških klasa ide u prilog *uopštavanja produktivnijeg obrasca*. Kao objašnjenje i formalizacija takvog razvoja tradicionalno se primenjuje proporcionalni model koji potiče još iz antike. Slučaj analoškog *proširivanja* postojećih obrazaca nalazimo u promeni staroslovenskih imenica ženskog roda *r-osnove* (Jeffers i Leliste 1979:60-62):

(16)	<i>i-osnova (ž.r.)</i>	<i>C-¹²⁷osnova (ž.r.)</i>
Nsg	kostě	mati
A	kostě	= materī
G	kosti	matere
D	kosti	→ materi
L	kosti	→ materi
I	kostijō	→ materijō
Npl	kosti	→ materi
A	kosti	= materi
G	kostii	materū
D	kostīmū	→ materīmū
L	kostīhū	→ materīhū
I	kostīmi	→ materīmi

(„=” označava identičnost nastavaka kao slučajan rezultat glasovne promene; „→” označava da je došlo do proširivanja (ekstenzije) nastavaka iz *i-osnove* na *C-osnovu*.)

Imenice ženskog roda *r-osnove* menjaju se gotovo na isti način kao i imenice ž.r. *i-osnove*. Međutim, prvo bitno to nije bio slučaj, a alternacija *-i*- *-i-* u paradigm *r-osnove* sugerire da su se nastavci *i-osnove* proširili i na imenice konsonantskih osnova. Ovde treba odgovoriti na dva važna pitanja: (1) zašto su prvo bitni nastavci konsonantskih osnova uopšte zamenjeni, i (2) zašto su se uopšte baš nastavci *i-osnove* proširivali, a ne nastavci neke druge morfološke klase, na primer nastavci *o-osnove*, *jo-osnove* ili *ja-osnove*. Odgovor na prvo pitanje nije jednostavan, ali za ovu analizu dovoljan je argument da je uvođenje nove slogovne strukture u praslovenskom, takođvanog zakona otvorenog sloga, tražilo eliminaciju svih medialnih konsonantskih grupa, uključujući i one koje su bile rezultat jukstapozicije konsonantskog nastavka osnove i početnog konsonanta u sufiksu.

¹²⁷ Latinično slovo C označava konsonantske osnove.

Za nas je ovde zanimljiviji odgovor na drugo pitanje. S obzirom na to da je istorijska analogija proširenje nekog prethodno postojećeg obrasca na novu situaciju, potrebno je ustanoviti taj obrazac. U slučaju imenica *C-osnove* takav obrazac postoji. To je promena koja se dogodila u praslovenskom jeziku. Dok je praindoeuropejski nastavak za akuzativ singulara bio **-m*, u praslovenskom je finalna sekvenca *-im* postala *-i* pravilnom glasovnom promenom. Dakle, akuzativ jednine *i-osnove*: *kostī* pravilan je. Finalno *-m* iza konsonanta u praindoeuropejskom slogotvorno je: **m*, a u praslovenskom ono postaje *i* preko **im*. Otuda je i akuzativ singulara *materī* takođe pravilan. Na taj je način u akuzativu uspostavljena *slučajna* identičnost između imenica ženskog roda *i-osnove* i *r-osnove*. I upravo je taj obrazac (jednakost akuzativa u ženskom rodu) uopšten. U lokativu je proporcionalna analogija išla na način kako je i prikazano u vidu proporcije:

$$(17) \text{ kostī} : \text{ materī} :: \text{kostīhū} : X \\ X \rightarrow \text{materīhū}$$

Može se, međutim, desiti da oblici koji su prvobitno bili morfološki kompleksni sinhronijski budu potpuno nesegmentabilni. Takav je slučaj sa oblicima glagola *biti* u mnogim indoeuropejskim jezicima, uglavnom zato što morfološka vrsta kojoj je u praindoeuropejskom taj glagol pripadao nije preživela kao vrsta u tim jezicima. Uporedimo, na primer, paradigmu prezenta glagola /biti/ u gotskom sa istom paradigmom u praindoeuropejskom jeziku. Prvo i drugo lice plurala pretpeli su prestrukturiranje, ali svi oblici singulara i treće lice plurala direktni su refleksi praindoeuropejskih formi:

(18) praindoeuropejski		gotski
*es-mi	1.sg.	im
*esi < *es-si	2.	is
*es-ti	3.	ist
*s-mes	1.pl.	(sijum)
*s-the	2.	(sijup)
*s-enti	3.	sind

Dok su u praindoeuropejskom i alternacija (*es- ~ *s-) u korenu i nastavci za lica (*-mi, *-si, *-ti, itd.) bili dobro integrисани u glagolski sistem jezika, ni jedna segmentacija gotskih oblika neće ih povezati sa regularnim glagolskim paradigmama u jeziku. Sa izuzetkom drugog i trećeg lica plurala, čiji oblici su prestrukturirani na osnovu modela paradigmne za prošlo vreme,

glagol je jednostavno „iregularan” i svaka sinhronijska analiza potpuno je proizvoljna. U drugim germanskim jezicima paradigmata je prestrukturirana na različite načine. Nigde se, međutim, nije integrisala u sistem regularnih glagola.

Poređenja ove vrste pokazuju da je morfološka reanaliza nužna za fono-lošku rekonstrukciju. Dok fonološka rekonstrukcija može ispitati da li bi dati oblik mogao biti direktni formalni naslednik neke starije forme, odluka da li bi ona trebalo da se interpretira kao takva mora zavisiti od gramatičkih argumenata, to jest od funkcionalne analize. Jer ne sme se zaboraviti da je razvitak morfološkog sistema kroz vreme rezultat stalnog uzajamnog dejstva između fonološke promene i prestrukturiranja na gramatičkom nivou.

4.7. Analoški „zakoni” i „tendencije”

4.7.1. Morfološka reanaliza

Morfološka reanaliza može biti *sintagmatska* i *paradigmatska*. *Sintagmatska reanaliza*, ili presegmentacija, može preraspodeliti segmente ili obeležja osnove na afikse ili obrnuto. Ona može smanjiti alomorfnost, izlučiti nove afikse, premestiti kontraste (paradigmatsko premeštanje) ili integrisati afikse. Integraciju afiksa imamo, na primer, u engleskoj reči grčkog porekla *cannibalistic*. U engleskim afiksima *-ist-ic* sufiks *-ist* je sam po sebi amalgam i u grčkom (od *-iz* sa agentivnim sufiksom *-tēs*), te su i grčki i engleski sufiksi zapravo kompoziti. Stapanje afiksa često je izazvano gubitkom ili semantičkom izolacijom središnje osnove.

U *paradigmatskoj reanalizi* postoji nekoliko tipova: (1) *morfologizacija* – fonološke varijacije su morfološki uslovljene, što je tipično kada pravila koja se za njih vezuju postanu neprozirne; (2) *leksikalizacija* – sintagme srastaju u složenice, a izvedenice postaju proste reči; (3) *gramatikalizacija* – morfeme gube neke ili sve svoje leksičke sadržaje. Na taj način leksičke kategorije kao što su imenice, glagoli, pridevi ili prilozi postaju neleksičke kategorije: pomoćni glagoli, zamenice, članovi, prepozicije, postpozicije i ostale klitike. Semantička kategorija postaje gramatička, a derivacija postaje fleksija. Suprotan pravac promene javlja se retko; (4) Kao poseban tip izdvaja se *prekategorizacija* – osnova jedne morfološke kategorije pripisuje se drugoj morfološkoj kategoriji.

Pored terminoloških i pojmovnih neslaganja oko tipova i prirode analoških procesa, pažnju mnogih istoričara jezika zaokupljalo je i pitanje posto-

je li neke prirodne *tendencije* ili *pravci* analoških promena. Ovim problemima najviše su se i najsveobuhvatnije bavila dvojica poljskih lingvista, Jerzy Kuryłowicz i Witold Mańczak. Kuryłowiczev pristup zasnovan je na njegovom dugogodišnjem istorijskom i komparativnom lingvističkom istraživanju, u čemu on stavlja naglasak na morfologiju, a generalizacije koje izvodi poznate su pod nazivom „zakoni”. Mańczak, međutim, zasniva svoja zapažanja na statističkim istraživanjima analoških promena koje su opisane u udžbenicima istorijskih gramatika različitih evropskih jezika. Neka njegova zapažanja zasnovana su na veoma velikom korpusu podataka dok su, opet, podaci za druga sasvim ograničeni. On akcenat stavlja više na fonološku prirodu reči i morfema i njihovu dužinu, a njegove generalizacije poznate su pod nazivom „tendencije”.

Kuryłowicz je pokušao da razreši probleme u vezi sa *proporcionalnom analogijom* na dva načina. (1) Predložio je da se analoške proporcije prošire na taj način što će se dozvoliti da se njihovi uslovi postave mnogo apstraktnije, a to su (a) oslobođanje reči od „redundantnih” morfema; (b) ukladanje posledica automatskih fonoloških pravila i (c) dozvoljavanje da uslovi (za proporcionalnu analogiju) budu kategorije a ne određene reči.¹²⁸ To se može prikazati na sledeći način. Prvo, latinske *a-osnove* zamenjuju *-ās* u Gsg sa *-ī* iz *-ō* osnova: ž.r. *bonās* > *bonaī (<*bonae*) prema m.r. *bonī* „dobar”. Proporcija „*bonus : bonī = bona : X*” pogrešna je. Oslobođanje reči od „redundantnog” nastavka *-us* u Nsg m.r. daje ispravan oblik *bon- : bon + ī = bona : *bonaī*. Drugo, u klasičnom grčkom glagoli *-nū* osnove dobijali su konjunktiv pomoću dugih *-ō/-ē-* analogijom prema konjunktivima tematskih glagola: 3.sg. *rhēgnūētai* od indikativa *rhēgnutai*, „kidati” prema konjunktivu *lūētai* od indikativa *lūetai*. Proporcionalan odnos: „*lūētai : lūētai = rhēgnutai : X*” daje jedino *rhēgnūtai. Ako prepostavimo da su tematski konjunktivi bili reanalizirani na taj način kao da sadrže tematski vokal /e/ kontrahovan sa konjunktivnom morfemom /ē/ (*lūētai* = /lū + e + ē + tai/), onda dobijamo *rhēgnūētai* pomoću proporcije iz podležnih oblika: *lū + e + tai : lū + e + ē + tai = rhēg + nu + tai : rhēg + nu + ē + tai*.

Drugo, Kuryłowicz je predložio da se delovanje proporcionalne analogije ograniči pomoću šest „zakona analogije” koji treba da upravljaju primenom analogije i usmeravaju njen tok.

¹²⁸ Slični predlozi potiču i od drugih lingvista, npr. da proporcionalna analogija može delovati na nivou distinkтивnih obeležja (Garey 1959) i da u isto vreme može delovati nekoliko proporcionalnih analogija u jedinstvenoj analoškoj promeni (Leed 1970).

4.7.2. Kuryłowiczevi „zakoni” analogije

„Zakonima” analogije Kuryłowicz nije nameravao da predskazuje kada će se dogoditi analoška promena već šta će se desiti kada postoji analogija. Kao i većina tradicionalnih¹²⁹ lingvista istoričara jezika, on je bio potpuno svestan činjenice da je to najviše što se može učiniti i da je nemoguće predvideti kada će se ili kada se mora dogoditi promena. Neki od njegovih „zakona”, u komentaru Hocka (1991: 210-237) glase:

Prvi „zakon”: Postoji tendencija da dvostruki, bipartitni *markeri*¹³⁰ zamene *izofunkcionalne morfeme*¹³¹ koje imaju samo jedan od tih elemenata. Dakle, prost marker je zamenjen složenim markerom.

Kao ilustracija onog šta se pod ovim „zakonom” podrazumeva, poslužiće primer iz starovisokonemačkog u kojem je postojalo nekoliko deklinacionih tipova imenica muškog roda:

---

(19)	gast	: gest-i	„gost”
	boum	: boum-a	„drvo”

Kroz delovanje regularne glasovne promene u savremenom nemačkom jeziku očekivalo bi se:

---

(20)	Gast	: Gt-e	[gast]	: [gest]
	Baum	: Baum-e*	[baum]	: [baum]

Uместo toga savremeni visokonemački uopšto je obrazac *Gast : Gt-e*, a ne *Baum : Baum-e*.

Dakle:

---

(21)	Gast	: Gt-e
	Baum	: Bum-e

---

¹²⁹ Kao i mnogi drugi evropski lingvisti prve polovine 20. veka, i Jerzy Kuryłowicz (1895-1978) nije izrazito pripadao nijednoj školi i izrastao je na učenju tradicionalne lingvistike, ali je usvojio osnovne tekovine strukturalističkog metoda (Ivić 1990: 97).

¹³⁰ *Marker* ili *označivač* – termin koji se upotrebljava da označi one komponente leksičke jedinice koje su u datom jeziku sistematske.

¹³¹ Termim *izofunkcionalne morfeme* označava morfeme sa jednakom funkcijom, jednakofunkcionalne morfeme.

Prvi primer ima *bipartitni* ili *kompleksni* pluralski marker [-ə] sa alternacijom vokala u korenu ili umlaut, a drugi primer ima jednostavan, prost marker koji se sastoji samo od nastavka [-ə]. Kao što se vidi iz ovih primera, nije se uopšto prost marker već onaj koji je bipartitni. Sličan razvitak može se naći svuda.

Međutim, naredni primer iz engleskog jezika pokazuje sasvim drukčiju opštu tendenciju - uopštavanje prostih markera na račun kompleksnih, kao što je slučaj sa prostim komparativnim markerom /-er/ bez prethodne vokalske alternacije u korenu:

(22)	sengl.	wearm : wearm-ra
	lang	: leng-ra
	neng.	warm : warm-er
(očekivano stanje)	long	: leng-er*
	neng.	warm : warm-er
(posvedočeno)	long	: long-er

U nemačkom jeziku postoje slični slučajevi (uopštavanja jednostavnijeg markera: u 1.l.sg prezenta zamenjen je stari bipartitni marker glagola tipa „dati“ jednostavnijim markerom, stvorenim analogijom prema obrascu glagola tipa „ići, voziti“, a bipartitni markeri su ostali tamo gde su i u paradigmi ovih glagola postojali bipartitni markeri – u 2. i 3.l.sg) što pokazuje da se u istom jeziku jednom može a drugi put ne mora „poštovati“ Kuryłowiczev prvi „zakon“.

Drugi „zakon“: Analogija sledi pravac od *osnovnog oblika*¹³² → *izvedenom obliku*¹³³, gde je odnos između osnovnog i izvedenog oblika uslovjen širinom *sfere njihove upotrebe*. Osnovni oblik, za koji se prepostavlja da će se proširiti analogijom, ovako se određuje:

- (a) To je najšire zastupljen oblik: nemarkirana morfološka kategorija kao što je 3. l. sg, prezent, indikativ, nominativ, muški rod.
- (b) To je strukturalno najviše diferencirana forma, iz koje su ostali oblici lako predvidljivi (osnovni alomorf ili morfema).

Ovi principi eliminisu najveću slabost proporcija, njihovu reverzibilnost. Tako je, na primer, odnos "bona : bonās = bonus : X" nemoguć jer je muški rod nemarkiran.

¹³² Termin *osnovni oblik* (ili – bazični oblik, bazična forma) u apstraktnijem pristupu gramatici označava svaku apstraktну jedinicu uspostavljenu kako bi se nekom nizu oblika omogućilo da budu međusobno povezani.

¹³³ Termin *izведен ili deriviran oblik* u istorijskoj lingvistici označava poreklo ili istorijski razvoj nekog jezičkog oblika ili jezika. Za glasove, reči i strukture kaže se da su „izvedeni“ (derivirani) iz odgovarajućih oblika u ranijoj fazi jezika.

U svom prvom delu ovaj zakon je samo ponavljanje uslova koje mora zadovoljiti proporcionalna analogija da bi se mogla nazvati četveročlanom i da bi sam zakon bio sistematičan. Ovim zakonom se proširuje odnos „synchronijske derivacije“ između „osnovne“ i „derivirane“ forme na druge leksičke jedinice i tako se stvara novi oblik. Navedeni primeri za Kuryłowiczev prvi „zakon“ (prvi – koji se slaže sa prvim „zakonom“ i drugi – koji se ne slaže), povezuju se ovom delu drugog „zakona“. Mada se mnoge proporcionalne analoške promene vladaju po ovom zakonu, on je neprimenljiv u slučajevima sa analoškim ujednačavanjem. Tako, na primer, blisko srodni jezici, ako se pođe od Vernerovog zakona ujednačavanja, mogu ići u savim suprotnim pravcima, što pokazuje da ne postoji predvidljiv pravac promene:

(23) seng.	cēozan, cēas, curon, (ge)coren :	neng.	choose, chose, chosen
svn.	kiosan, kōs, kurun, (gi)koran :	nvn.	küren, kor, gekoren

Suprotno onom što „propisuje“ drugi „zakon“, nemački jezik preneo je alternantu /t/ iz „deriviranog“ oblika za prošlo vreme u „osnovni“ oblik prezenta. Iz ovoga sledi da je primena Kuryłowiczevog drugog „zakona“ ograničena samo na određene analoške formacije. (Najprominentnija među njima je proporcionalna analogija.)

Drugi uslov ovog „zakona“ – „sfera upotrebe“, blizak je shvatanjima starijih istoričara jezika da je od datog skupa oblika ili morfoloških klasa „bazična“ ona koja ima širu sferu upotrebe. To znači da „sfera upotrebe“ objašnjava činjenicu da je verovatnije da će produktivni obrasci, jer imaju brojnije članstvo, pre biti uopšteni nego neproduktivni. Međutim, postoje pojedinačni primeri koji pokazuju razvoje u suprotnom pravcu, kao što je, na primer, englesko *dive* : *dived* → *dive* : *dove*. To pokazuje da su Kuryłowiczevi „zakoni“ pre tendencije nego pravila bez izuzetaka.

Mora se bliže odrediti i tvrdnja da su „reči iz osnovnog rečničkog fonda otpornije“ na analoške promene od drugih reči. Ako se pogleda situacija u mnogim jezicima, određene reči su „osnovnije“ ili nužnije za čovekovu komunikaciju i preživljavanje od drugih reči. Takav jedan bazični rečnik sadrži „funkcionalne reči“ kao *i*, *ili*, *ali*, zamenice *ja*, *ti*, *ovo*,¹³⁴ glagole i imenice koje se odnose na osnovne aktivnosti ili fenomene u prirodi, npr. *jesti*, *spavati*, *činiti*; *sunce*, *mesec*, *kiša*. Otpornost na promene ne znači i potpuni imunitet na analogiju. Postoje naravno slučajevi gde su na osnovni rečnik

¹³⁴ Zamenice su, na primer, u romanskim jezicima i u engleskom bolje sačuvale padežnu distinkciju i pokazale veću otpornost od imenica koje su izgubile padežne nastavke.

delovali analoški procesi koji su potekli iz manje bazičnog rečničkog fonda. Na primer, u latinskom posebni zamenički oblici genitiva i dativa jednine na /-ius/, /-i/ često su zamenjeni odgovarajućim imenskim formama. Znači da je i otpornost na promene samo tendencija. Čak je i običnije da bazični rečnik doživi svoj sopstveni poseban razvitak, a da to ne utiče na ostale leksičke jedinice.

U imeničkom sistemu *nominativ* se smatra bazičnim i dijahronijske posledice njegove bazičnosti mogu se videti, na primer, u činjenici da je u latinskom, kao i u našem jeziku, nominativ bio stožer za transfer iz jedne imeničke deklinacije u drugu, a ne neki drugi padež. Tako je jednakost formi nominativa singulara u paradigmama kao što su latinska *o-osnova* i *konsonantska osnova*, odnosno slovenske stare **o-/jo-/ū-/ī-osnove* muškog roda (do čega je, u slučaju razvoja tih osnova u našem jeziku, došlo posle stapanja i kasnije gubljenja poluglasnika) doveđa do neobavezognog prelaska u *konsonantsku* odnosno *o-osnovu* u latinskom jeziku i doslednog transfera u *o-/jo-osnovu* u našem jeziku. Činjenica da je stožerni padež bio nominativ *jednine*, a ne množine, posledica je jedne drugačije hijerarhije „bazičnosti“ koja takođe, u jezicima koji razlikuju broj, funkcioniše kao osnova za analogičke formacije. To je bazičnost *singulare*.

U glagolskom sistemu, koji je primarno zasnovan na distinkciji kategorije vremena, *prezent* ima tendenciju da bude bazičan oblik za analogiju. I to može biti povezano sa onim što pruža „sfera upotrebe“ jer opšti iskazi obično imaju oblik prezenta. Posledice činjenice da je prezent bazičan oblik u dijahroniji mogu se videti iz primera u američkim dijalektima engleskog koji nisu dobili status standardnih formi:

---

(24)	sing	:	sang	:	sung
	bring	:	X = brang	:	Y = brung

---

ili u našem primeru sa glagolom /stajati/ čiji je dijalekatski oblik infinitiva /stojati/ uopšten prema prezantu:

---

(25)	brojim	:	brojati
	stojim	:	X = stojati

Međutim, suprotan razvitak, osim kad je slučaj sa najproduktivnijim derivacionim procesima, nije potvrđen.

Od glagolskih kategorija, pored prezenta, koji je bazični oblik, još se i *indikativ* smatra bazičnijim od imperativa, *aktiv* od pasiva, a oblici *trećeg lica* od ostalih lica. Ovo poslednje može čuditi jer, na primer, u grčkom i

latinskom prvo lice singulara uzimano je kao navođeni oblik za glagole (a postoji i stereotipno mišljenje o ljudskoj rasi kao egocentričnoj pa tako i o prvom licu singulara kao o najosnovnijem obliku). Međutim, što se tiče aktuelne upotrebe, oblici trećeg lica upotrebljavaju se znatno frekventnije od ostalih oblika glagolske paradigmе, a neki iskazi se mogu dati samo u trećem licu jednine: *Pada sneg, Grmi, Boli me glava* i sl. mada izgleda da ne postoje takvi iskazi koji se mogu upotrebiti jedino u prvom licu singulara. Da bi se objasnile ove i paralelne promene u drugim jezicima, princip je da od tri gramatička lica - govornik, primalac (poruke) i lice ili stvar o kojoj se govori – poslednje, takozvano treće lice jeste ono koje se mora uzeti u obzir kao semantički nemarkirani član grupe, lice koje nije ni govornik ni adresat. A ono je, smatra se, zbog odsustva markiranosti na funkcionalnom nivou često bilo reinterpretirano kao nemarkirano i na formalnom nivou i na taj način dovelo je do formiranja osnove za novu paradigmу.

Ta bazičnost *trećeg lica*, posebno ako je još i udružena sa „singularom“ kao bazičnom kategorijom broja, uticala je isto tako na dijahronijske razvoje oblika. Tu je najizrazitiji i najbolje dokumentovan primer, u kojem treće lice singulara služi kao stožer za analošku promenu, slučaj sa glagolom /biti/ u poljskom jeziku gde su sva lica ovog glagola (osim 3.l.pl) bila preoblikovana upravo na osnovu oblika 3.l.sg. Mi ovde imamo primer rekonstrukcije paradigmе na osnovu *funkcionalne* reinterpretacije oblika, obnavljanje veze između nasleđenih formi i osnovne gorovne situacije (govornik, primalac poruke i predmet). Ovo je vrsta eksplanatarnog (objašnjivačkog) principa koji je potreban da bi se objasnila ta komponenta morfološke promene koja se ne može pripisati fonološkoj promeni. Ipak, ovakav razvitak može tek samo neodređeno biti motivisan četvoročlanom analoškom proporcijom:

(26)	staroslovenski	staropoljski	savremeni poljski
1.l.sg.	jes-mř	jeś-m	jest-em
2.	jes-i	jeś	jest-eś
3.	jes-tū	jes-t	= jest
1.l.pl.	jes-mř	jes-my	jest-eśmy
2.	jes-te	jeś-cie	jest-eście
3.	s-qtū	są	= są

Ako se staropoljsko *jest* reinterpretira kao da ima nastavak -ø, model:

(27) 3.l.sg	da-ø	jest-ø	1.l.pl	da-my	Z = jest-(c)my*
1.	da-m	X = jest-(e)m ^(*)	2.	da-cie	Σ = jest-(e)cie/jeście*
2.	da-sz	Y = jest-(e)sz*			

može sugerisati da su ostali oblici složeni od forme *jest* plus određeni nastavci za lice. Međutim, nastavci koje bi takav model proizveo razlikuju se od onih koji postoje u jeziku. Ti su oblici, zapravo, identični sa enklitičkim oblicima glagola /biti/:

(28)	1.l.sg	-em	1.l.pl	-ešmy
	2.	-eš	2.	-ešcie
	3.	-ø	3.	-ø

Način na koji su se enklitički oblici „prikačili” obliku trećeg lica jednine može se možda objasniti kao kombinacija slaganja i sažimanja uz delovanje četvoročlane analogije. I u tom procesu je gore prikazana analogija možda igrala određenu ulogu.

Ipak, dok su podaci koji pokazuju da treće lice služi kao stožer u analoškim promenama prilično tanki, postoje čvrsti dokazi da treće lice odoleva analoškom razvoju. Tako u poljskom jeziku oblici za treće lice i singulara i plurala ostaju nepromjenjeni. Slično tome i ranije, predslovensko ujednačavanje korenske alternante u singularu *es->jes- nije obuhvatilo treće lice plurala:

(29) praindoevropski		praslovenski
es-mi	1.l.sg.	jes-mř
esi	2.	jes-i
es-ti	3.	jes-tř
s-me/os	1.l.pl.	jes-mř
s-te	2.	jes-te
s-e/onti	3.	s-qtř

U našem jeziku, naravno,¹³⁵ 3. lice plurala nije odolelo analogiji ali je izazvalo, kao stožerna forma, stvaranje novih oblika glagolskih enklitika, gde je opet 3. lice singulara ostalo nepromjenjeno.

Ostale Kuryłowiczeve zakone samo navodim bez detaljnijeg razmatranja:

Treći „zakon”: Struktura koja se sastoji od osnovnog i podređenog člana stvara temelj (tj. služi kao stožer) za bazični član koji je izolovan ali izofunkcionalan.

¹³⁵ Uporedi t. 3.3.1. Analoško ujednačavanje u poglavljiju 3. Mladogramatičari i istorija jezika.

Četvrti „zakon”: Kada neki oblik pretrpi izmenu kao posledicu morfološke [= analoške] promene, nova forma preuzima njegove primarne („osnovne”) funkcije, a stari oblik ostaje samo u sekundarnoj („izvedenoj”) funkciji. Ovaj se „zakon” tiče samo onih slučajeva kada posle analoške promene i stari i novi oblik nastave da koegzistiraju.

Peti „zakon”: Da bi ponovo uspostavio distinkciju od centralnog značaja, jezik odustaje od distinkcije koja ima marginalniji značaj.

Šesti „zakon”: Prvi i drugi član proporcije mogu pripadati prвobitno različitim sistemima: jedan može pripadati prestižnom dijalektu, a drugi dijalektu koji ga podražava.

Od svih Kuryłowiczevih zakona najbolje se drži *četvrti*: Kada kao posledica morfološke (analoške) promene neki oblik pretrpi diferencijaciju, novi oblik preuzima njegovu primarnu (*osnovnu*) funkciju, a stari oblik ostaje samo u sekundarnoj (*deriviranoj*) funkciji. Ovaj „zakon” pruža siguran putokaz za istorijska lingvistička istraživanja. On se odnosi na pitanja šta se dešava ako posle analoške promene i stari i novi oblik nastave da koegzistiraju. Njime se sumira tradicionalno mišljenje da se takvi dubleti obično sekundarno diferenciraju tako što novi oblik preuzima osnovno i produktivno značenje i funkciju, a stari oblik preživljava u sekundarnom, neproduktivnom ili marginalnom kontekstu (na primer, stari oblik Lsg. *dne* u nazivima verskih praznika).

Kuryłowiczeva teorija analogiju eksplisitno povezuje sa gramatičkom strukturom zamenjujući „asocijativne veze” mladogramatičара morfološkim kategorijama i jezičkim odnosima i morfološkom analizom članova proporcije.

4.7.3. Mańczakove „tendencije” analogije

Witold Mańczak predložio je devet hipoteza koje se odnose na prirodan pravac ili na tendenciju analoških promena. Te hipoteze su nastale kao odgovor na Kuryłowiczeve „zakone” analogije. Ovde ih sve nabrajam:

Prva „tendencija” analoških promena: Ako izuzmemmo paradigmske oblike, duge reči se mnogo češće preoblikuju po modelu kraćih reči nego obrnuto.

Druga „tendencija”: Korenska alternacija mnogo se češće ukida nego što se uspostavlja.

Treća „tendencija”: Izuzev slučajeva gde postoji jedna reč sa $\emptyset$ -sufiksom a druga sa jasno označenim sufiksom, duži fleksivni oblici mnogo češće se preoblikuju prema modelu kraćih oblika nego obrnuto.

Čevtra „tendencija”: Nulti nastavci češće se zamenjuju punim nastavcima nego obrnuto.

Peta „tendencija”: Jednosložni nastavci češće se zamenjuju višesložnim nego obrnuto.

Šesta „tendencija”: Oblici indikativa mnogo češće prouzrokuju preoblikovanje drugih glagolskih načina nego obrnuto.

Sedma „tendencija”: Oblici prezenta mnogo češće utiču na preoblikovanje ostalih glagolskih vremena nego obrnuto.

Osma „tendencija”: Ako postoji razlika u promeni između imenica sa geografskim nazivima i zajedničkih imenica, koji su inače slični, obično *mesni padeži* predstavljaju arhaične oblike dok su inovacije u drugim padežima mnogo običnije.

Deveta „tendencija”: Ako paradigmatski oblik toponima pretrpi neku analogiju promenu pod uticajem nekog drugog oblika iste paradigmе, početna tačka za promenu mnogo češće leži u *mesnim padežima* nego u onim koji to nisu (up. Hock 1991:229-234).

Kuryłowiczev drugi, četvrti i šesti „zakon” prilično su čvrsti. Treći je neproziran i mada je trebalo da pokrije slučajeve sa analoškim ujednačavanjem, njegova formulacija ne može da objasni mnogo takvih slučajeva. I prvi „zakon” zapada u teškoće kod slučajeva ujednačavanja. Većina Mańczakovih „hipoteza” slaže se u biti sa Kuryłowiczevim drugim „zakonom”. Njegova druga „tendencija” (težnja ka eliminaciji morfonoloških korenskih alternacija) predstavlja značajnu i snažnu suprotnost Kuryłowiczevom prvom „zakonu”, a Mańczak tvrdi da ona opovrgava taj Kuryłowiczev „zakon”, što se, smatra Hock, teško može prihvati.

Odgovarajuće vrednovanje ova dva suprotne mišljenja pokazuje da su oba autora ukazala na značajne i jednako vredne opšte tendencije analoških promena. S jedne strane, postoji tendencija ka očiglednjem obeležavanju, ka razjašnjavanju ili maksimalizaciji morfoloških kontrasta. S druge strane, postoji rivalska tendencija ka simplifikaciji i regularizaciji fonoloških vidova morfologije, tj. morfonoloških alternacija. Za ove dve suprotstavljene tendencije može se objasniti da potiču iz onog što se zove *jezički polaritet*, činjenice da jezik ima dvojni aspekt, jedna strana tiče se značenja a druga – fonološke forme. To proizlazi iz činjenice da je svrha jezika da prenese značenje pomoću fonološke forme.

Kojigod da je od ova dva stanovišta ispravniji, mora se priznati da postoje dve suprotne ali jednakovredne tendencije kod analoških promena. I mada ovo zapažanje ne mora biti od posebne pomoći kao direktiva za istorijsku lingvističku analizu, ono doprinosi našem razumevanju prirode jezičkih promena.

Analoške promene se mogu, međutim, i drukčije tretirati. Može se potpuno eliminisati proporcija kao motiv i model te se analoški proces može smatrati *optimalizacijom gramatičke strukture*. Ovakav pristup predviđa da analošku promenu može usmeravati struktura jezika kao celina. Na primer, pošto su u engleskom po pravilu svi prefiksi izvedeni, analogija „izlučuje“ nove fleksivne sufikse, kao što je pluralsko *-en* u *ox + en* - ili *-n* iz prediktivne posesivne zamenice tipa *my : mine* proširuje na dijalekatsko *your : your : yours* i *his – hisn*. Međutim, ona nije proizvela „fleksivne“ prefikse jer obrazac *I [ai]*, *my [mai]* nije analiziran kao prefiksacija u genitivu (*m- + I*); pa se analoški oblici za *you* tipa **myou* ili za *it* tipa **mit* ne mogu ni zamisliti kao mogući. A takva analiza bi narušila i posebna ograničenja u engleskom koja zahtevaju da prefiksi budu sloganovi.

Optimalizacija stvara i mnoge „neproporcionalne“ analoške promene: (1) *adaptaciju* – tip jezičke promene koji podseća na analošku promenu ali bez modela; (2) *kontaminaciju* ili stvaranje *hibridnih* formi; (3) *ujednačavanje*, koje je „neproporcionalno“ jer ne zahteva paradigmatski model bez alternacije i koje predstavlja gubitak alomorfa ili pojednostavljenje pravila strukturalne promene - ono uključuje *delimično ujednačavanje* koje se posebno odupire proporcionalnoj analogiji; (4) *fonološka analogija*, uopštavanje čisto fonotaktičkih pravila rasporeda (bez ikakve asocijativne ili morfološke povezanosti koja bi oformila proporciju) jeste generalizacija fonoloških pravila.

4.8. Ograničenja strukturalnog metoda primjenjenog na dijahroniju

Semantičkim razlikovanjem između morfeme i morfa, s jedne strane, i fone, afofona i morfoneme, s druge, strukturalisti su mogli da ekspliciraju razlike između sukcesivnih jezičkih faz na način na koji to ranije nije bilo moguće. To što su dijahronijska istraživanje bila u velikoj meri koncentrisana na fonološke i morfološke nivoe, usmeravalo je pažnju i lingvista koji su se bavili sinhronijskim proučavanjima. Nedostatak adekvatne sintaksičke teorije, a to je kritika koja se često čula na račun strukturalizma, kao i gotovo potpuno zanemarivanje semantike, imalo je jasne reperkusije na dijahroniju. Moguće je da bi adekvatnija sintaksička teorija možda pružila bolja objašnjenja morfoloških promena, dajući teorijski okvir unutar kojeg bi bile smeštene funkcije gramatičkih kategorija, ali je strukturalistička sintaksička teorija bila suviše ograničena u svom opsegu za jedan takav poduhvat. U oblasti semantike, jedini posebni doprinos strukturalizma na dijahronijskoj ravni bila su određena istraživanja na leksičkim promenama koja su, preko uvođenja pojma

semantičkih polja, bila u mogućnosti da pokažu sistemsku nezavisnost leksičkih promena koje utiču na jedinice unutar jednog istog semantičkog polja.

Strukturalistička teorija je, međutim, pokrenula i izvesna pitanja i probleme. Posebno je insistiranje na nezavisnosti struktura unutar jezika (fonološke od morfološke, na primer) imalo uticaj na to što je proces promena postao nekako „misteriozan”. Jer, ako je svaki element nezavisan od svakog drugog elementa u sistemu, kako je onda uopšte moguća neka promena? I na kojoj osnovi identifikovati određene glasove i oblike različitih sistema kao da su „dijahronijski” isti? Ovom je dodat i metodološki problem, zahtev da svaki korak u strukturalističkoj analizi, da bi bio *naučni*, mora biti eksplisitno iznesen i opravдан i potvrđen činjenicama koje se mogu proveriti. Drugim rečima, nije krajnja analiza ono što mora biti opravданo već otkrivanje postupaka koji su do nje doveli. Metodološki problemi koji su ovim zahtevom iskrslji postali su možda još očigledniji u pokušajima koji su činjeni da se uspostavi rigorozna procedura u jezičkoj rekonstrukciji.

4.9. Kratak rezime strukturalističkih principa jezičkih promena

Pošto su foneme (strukturalni) entiteti od kojih su sačinjeni sinhronijski fonološki sistemi, za strukturaliste je proučavanje glasovnih promena značilo proučavanje fonoloških promena. Promena u jeziku lingvistički je relevantna, smatrali su strukturalisti, samo ako utiče na strukturu jezika.

Tradicionalna istorijska *fonologija* posmatrala je fonetske promene izolovano ne uzimajući u obzir celinu sistema u kojem se dešavaju te modifikacije. Takva metodologija bila je u skladu sa vodećim svetskim shvatanjima tog vremena: mladogramatičarskim empirizmom koji je gledao na jezički sistem kao na mehanički zbir njegovih delova (*Und-Verbindung*), a ne kao na formalno jedinstvo (*Gestalteinheit*). Prihvatanjem principa da se svaka promena mora posmatrati u njenom odnosu prema sistemu u kojem se dešava, strukturalisti, u prvom redu Jakobson, ustanovili su nekoliko vrsta fonoloških promena (stapanje, cepanje, pomeranje fonema), i svaku od njih potvrdili i odabranim primerima koje su zatim i pažljivo objašnjavali. Takav pristup tražio je da se na jezik gleda kao na fenomen u kojem su *sinhronija* i *dijahronija* u međusobnoj vezi. Naravno, glavna pažnja fonologa bila je prvenstveno usmerena na osnovne pojmove nove discipline, na *fone*me i njihovu distribuciju i međusobne odnose.

Strukturalistička fonologija suprotstavlja integracioni metod mladogramatičarskom izolacionizmu: svaka fonološka činjenica tretira se kao deo celine koja je povezana sa drugim delovima viših nivoa. Prema tome, prvi

princip istorijske fonologije glasi: *svaka promena mora se tretirati kao funkcija sistema u kojem se dešava*. To znači da se fonološke promene mogu razumeti jedino ako objasnimo njihovu ulogu u okviru određenog jezičkog sistema.

Ako prepostavimo da se fonološka promena dogodila, trebalo bi utvrditi (a) da li se nešto promenilo u fonološkom sistemu; (b) da li su određene fonološke razlike izgubljene (ako jesu – koje); (c) da li su uvedene nove fonološke distinkcije, i koje; (d) a ako je inventar fonoloških opozicija ostao nepromenjen, da li je struktura pojedinačnih opozicija transformisana, to jest, da li je mesto određene opozicije promenjeno u odnosu na druge opozicije ili je promenjena njena distinktivna sposobnost? Pre i posle određene fonološke promene u datom sistemu mora biti ispitana svaka fonološka jedinica u svom recipročnom odnosu prema svim drugim jedinicama tog sistema.

Glasovna promena ne mora obavezno da dovede do fonološke promene. Ona može samo povećati broj i raznolikost kombinatoričnih varijanti fonema (alofonsko cepanje) ili, obrnuto, uopštiti jednu od kombinatoričnih varijanti: dve varijante se stapaju u jednu (alofonsko stapanje).

Međutim, kad se u fonološkom sistemu dešava neka fonetska promena, ona se može ostvariti i kao fonološka promena ili kao snop fonoloških promena. U takvima slučajevima razlikuju se dve kategorije promena: (1) (a) potpuno stapanje fonema (defonologizacija odnosno potpuno gušenje fonološke distinkcije), ili (b) fonemsko cepanje, stvaranje fonološke distinkcije (fonologizacija); (2) pomeranje – transformacija fonoloških razlika u heterogene fonološke distinkcije sa drukčijim odnosom prema fonološkom sistemu nego što je bio slučaj sa ranijim distinkcijama pre promene (prefonologizacija). Ova promena u sistemu dešava se kada promena izaziva reorganizaciju u starom sistemu korelacija a da pri tom ne smanjuje niti povećava broj distinkтивnih opozicija.

Strukturalisti su, dakle, smatrali da se fonološke promene mogu objasniti samo pomoću jednog integrativnog metoda gde će se ispitivati i objasniti koje su fonološke razlike doživele modifikaciju, koje razlike su ostale nepromenjene i na koji način se promenilo funkcionalno opterećenje tih razlika i kako su one iskorisćene u sistemu.

I dok se glasovne promene mogu objasniti čisto fonetskim ili fonološkim uslovima i terminima, druge promene koje utiču na fonetsku strukturu reči uslovljene su i nefonetskim odnosno nefonološkim faktorima, među kojima *analogija* igra najvažniju ulogu. Uz fonološke promene ona istupa kao važan faktor razvitka i funkcionisanja jezika, dozvoljavajući govornicima jednog jezika da lako prelaze sa korpusa njima poznatih oblika na kreiranje novih. Ona se pojavljuje na svim nivoima jezičkog sistema.

Strukturalistički opis obuhvata podatke koji se odnose na dve jezičke situacije: na period pre i period posle promena. Čim se problem ovako postavi, prelazi se iz domena *dijahronije* u domen *sinhronije*. Promena može biti predmet sinhronijskog istraživanja na isti način kao i invarijabilni jezički elementi. Bilo bi pogrešno statičnost i sinhroniju posmatrati kao sinonime. Stanovište o statičnosti u jeziku samo je naučna fikcija, postupak koji nam pomaže u analizi, a ne pravo stanje pošto je percepcija kretanja, promena već prisutna u sinhronijskom aspektu. Spajanje statičnosti i dinamičnosti jedan je od najosnovnijih dijalektičkih paradoksa koji određuje duh jezika. Jezički razvitak ne može se zamisliti bez ove antinomije.

5. Generativna gramatika i istorija jezika

Da bi se razumeli principi i učenja generativaca u vezi sa promenama u jeziku, neophodno je prvo razmotriti osnovne principe generativne gramatike i generativne fonologije.

Istorijska lingvistika je od svojih početaka pretrpela mnoge promene koje su dovele do revizija i modifikacija u njenoj teoriji i praksi. Rani period bio je uglavnom okrenut komparativnoj morfologiji. Lagani trend ka „emancipaciji“ fonologije kulminirao je sa mladogramatičarima u njihovom proučavanju glasovnih promena za koje su oni tvrdili da su apsolutno pravilne. Tvrđnjom da analoški procesi deluju ne samo u istorijskom periodu razvoja nekog jezika, već da se mogu ustanoviti i za doistorijski, mladogramatičarski prosede doveo je do dubokih promena u istorijskoj lingvistici i veoma značajno doprineo našem razumevanju promena u jeziku. Novi koncepti o jeziku i promenama u njemu, koje su uveli strukturalisti, obezbeđivali su dalji razvitak istorijske lingvistike, pre svega fonologije. Dok su američki strukturalisti, sledeći Bloomfielda, ostali uglavnom zadovoljni mladogramatičarskim pristupom modifikovanim i obogaćenim jedino pojmom *fona* i *fonološki kontrast*,¹³⁶ evropska „grana“ strukturalista davala je sve bogatije doprinose istorijskim lingvističkim proučavanjima. Evropski strukturalisti u svoja istraživanja uključuju pojam *neutralizacije kontrasta*,¹³⁷ koji su uveli Trubecki i Jakobson, zatim, tu je Martinetov „funkcionalizam“ (sa pojmom „lančanih pomeranja glasova“), kao i ideje Trubeckog i Jakobsona o fenomenu jezičke konvergencije, stapanja oblika koji su u ranijoj fazi jezika bili kontrastni.

---

¹³⁶ Pojam *fonološki kontrast* (*fonološka opozicija*) uveli su strukturalisti i označava *razliku* između jedinica, koja služi za diferenciranje značenja. Te se razlike nazivaju još distinkтивним, funkcionalnim ili relevantnim. Princip *kontrasta* inače smatra se bazičnim za lingvističku analizu i može se ilustrovati u vezi sa pojmovima foneme, distinkтивnih obeležja, morfema, tj. minimalnih kontrastivnih jedinica na nekom nivou analize.

¹³⁷ Pojam *neutralizacije kontrasta* (*neutralizacije opozicije*) označava gubitak distinkcije između dveju fonema u određenoj glasovnoj okolini. Na primer, u ruskom jeziku ili u nemačkom, kao što smo videli u prethodnom poglavljiju, zvučni op strumenti ne pojavljuju se na kraju reči i na taj način je opozicija koja postoji između parova zvučnih i bezvučnih konsonanata, neutralizovana u finalnoj poziciji.

5.1. Osnovni principi generativne gramatike

U drugoj polovini 20. veka na polju lingvističke nauke desile su se mnoge i velike promene. Posle Drugog svetskog rata američka strukturalna lingvistika uputila se ka svojoj generativnoj fazi. *Generativizam* je ponovo u lingvistiku uveo pojam „sinhronijskog pravila“. A za nas je još važnije to što je *generativna gramatika* proširila svoje proučavanje *pravila* koja vladaju u jeziku i na istorijske probleme, i time uputila značajne izazove istorijskoj lingvistici i pružila joj mogućnost da se znatno teorijski i metodološki obogati. Najočigledniji rezultat takvog novog pristupa istoriji jezika nalazimo u snažnom oživljavanju istraživanja istorijske sintakse. Međutim, od generativnog pristupa imale su izuzetnu korist i oblasti *fonoloških* i *analoških promena*.

Termin *generativan* potiče iz matematike, a u lingvistiku ga je uveo Noam Chomsky u svojoj knjizi *Syntactic Structures* (*Sintakšičke strukture* 1957) da označi sposobnost gramatike da definiše skup gramatičnih rečenica u nekom jeziku. Idealna *generativna gramatika* generisće sve i jedino gramatične rečenice nekog jezika. Generativna gramatika (GG) shvata se kao skup eksplicitnih formalnih *pravila* (prepisnih pravila) koja dodeljuju strukturne opise na jezičke niske i identifikuju takve niske kao pravilno formirane gramatične rečenice. Alternativan termin je *transformaciono-generativna gramatika*. U GG *pravilo* je termin za formalno izrečenu korespondenciju među jezičkim elementima ili strukturama, a *generativna pravila* nastoje i da predskažu činjenice iznoseći hipoteze koje će važiti za dati jezik u celini i koje odražavaju *kompetenciju*¹³⁸ izvornog govornika.¹³⁹

Transformaciona gramatika nastala je sredinom pedesetih godina 20. veka i inauguirana je pomenutom knjigom N. Chomskog, *Syntactic Structure*. Naredne dve decenije ona je postala dominantna paradigma u sintakšičkoj teoriji i sintakšičkom opisu i jedna od najuticajnijih (sintakšičkih) teorija dva desetog stoljeća. *Transformacije*, formalna lingvistička operacija koja omo-

---

¹³⁸ Termin *kompetencija* u generativnoj gramatici označava znanje jezika, sistem pravila kojim je pojedinac ovlađao tako da je u stanju da proizvede i razume neograničen broj rečenica i da otkrije gramatičke greške i dvomislenosti.

¹³⁹ Termin *izvorni govornik* označava osobu kojoj je određeni jezik maternji (upotrebljava se i izraz „prvi jezik“). Budući da je tim jezikom ovlađao na prirođan način u detinjstvu, podrazumeva se da će o njemu imati najpouzdanije intuicije i da se stoga možemo pouzdati u njegove sudove o načinu kako se jezik upotrebljava.

gućava da se uspostavi veza između dva nivoa struktturnog predstavljanja, iz kojih se razvila ova teorija, razradili su tokom pedesetih godina 20. veka Zellig Harris i Noam Chomsky. Transformaciono pravilo (*T-pravilo, transformacija ili transform*) sastoji se od sleda (sekvence) simbola koji se prepisuju u obliku drugog sleda po određenim konvencijama. Osnovna ideja ovog koncepta transformacija bilo je hvatanje sistematskih veza između različitih sintaksičkih *predstava*.¹⁴⁰

Ono što su *Sintaksičke strukture* zastupale u vezi sa samom prirodom jezičke aktivnosti bilo je toliko drukčije od stanovišta ortodoksne deskriptivne lingvistike da se može smatrati revolucionarnim. U prvom poglavlju knjige tvrdi se da je gramatika *autonomni*¹⁴¹ sistem, nezavisan od semantike i od proučavanja svakodnevne upotrebe jezika. Gramatika se formalizuje kao *sistem pravila* koja generišu neograničen niz (*gramatičnih*)¹⁴² rečenica. Chomsky je, dakle, odbacio upotrebu korpusa jezičkih podataka, čime se služila dotadašnja lingvistika, i predložio da se, umesto da se empirijska adekvatnost gramatike ocenjuje po tome da li ona objašnjava neki ograničeni korpus posmatranih podataka, ona vrednuje po tome da li može generisati neograničeni broj gramatičnih rečenica. Takva gramatika se i zove *generativnom* jer je sposobna za „generisanje“ svih pravilno obrazovanih rečenica i nijedne nepravilne, a ključne karakteristike ove teorije iskazane su formalizovanim jezikom matematike i logike. *Generativna gramatika* nekog jezika predstavlja, dakle, *skup pravila* koja definišu neograničen broj

¹⁴⁰ *Predstava* ili *reprezentacija* termin je koji, posebno u generativnoj lingvistici, označava odnos korespondencije između sukcesivnih nivoa analize u generisanju neke rečenice. Jezički podaci se *predstavljaju* kao konfiguracije elemenata na određenom nivou (tako se govori o semantičkoj, fonološkoj, dubinskostruktурnoj, sistematsko-fonetskoj itd. *predstavi* ili *reprezentaciji* rečenice), a *pravila* određene gramatike pripisuju strukturne opise tim predstavama.

¹⁴¹ Stanovište da je sintaksička komponenta nezavisna, autonomna od semantike, odnosno da faktori koji određuju gramatičnost rečenice funkcionišu bez veze s onima koji određuju značenje rečenice eksplicitano je u takozvanoj *standardnoj teoriji* (*Aspects of the Theory of Syntax*), uporedi dalje.

¹⁴² *Gramatičnost* je termin kojim se u lingvistici označava saobraženost rečenice (ili njenog dela) pravilima koja su određena specifičnim gramatikama nekog jezika. U generativnoj gramatiki polazi se od stanovišta da se gramatika uspostavlja prevashodno zato da bi se povukla granica između gramatičnih (ili *dobro oblikovanih*) i negramatičnih rečenica (a neizvesni slučajevi se potom istražuju i odlučuje se da li se mogu uključiti u gramatiku bez uvođenja novih modifikacija). Pod *dobrom oblikovanosću* ne podrazumeva se značenje ili prihvatljivost rečenica, jer i besmislene rečenice mogu (prema Chomskom) biti dobro oblikovane, a dobro oblikovane rečenice mogu biti i neprihvatljive (iz npr. stilskih razloga).

rečenica tog jezika i svaku od njih povezuje sa odgovarajućim gramatičkim opisom.

Prema Chomskom, predmet lingvističke analize mora biti otkrivanje onoga što je *univerzalno i pravilno* u čovekovoj urođenoj sposobnosti da razume i proizvede nove „gramatične” rečenice mada ih nikada pre toga nije čuo. On je kritikovao škole tradicionalne i strukturalne lingvistike da su bile „taksonomske”,¹⁴³ odnosno da su samo označavale i nabrajale fonetske, gramatičke i druge jedinice zanemarujući procese ljudskog govora koji su mu podležni. Ovako definisana gramatika mora objasniti sve rečenice koje se mogu u nekom jeziku formirati i koje *jezička intuicija*¹⁴⁴ izvornog govornika proceni „korektnim”. Gramatičnost rečenica se, dakle, određuje intuitivnim procenama koje izvorni govornici imaju o svom jeziku. Tim procenama odlučuje se: (1) da li je neka *niska*¹⁴⁵ reči, posebno nova niska reči, pravilno obrazovana rečenica ili ne; (2) da su određene rečenice dvo-smislene odnosno da jedna ista rečenica može imati više od jedne interpretacije; (3) da međusobno različite rečenice mogu jedna drugu parafrazirati, odnosno da različite rečenice mogu, u određenom smislu, imati identične interpretacije; (4) da određeni tipovi rečenica (potvrđne rečenice i negacije, izjavne i upitne itd.) mogu biti sistematski povezane jedna sa drugom i sl. Ovakve ocene, tvrdilo se, sačinjavaju ono što govornici *znaju* o svom jeziku i, pored objašnjavanja pravilnosti rečenica određenog jezika, gramatika bi trebalo da *objasni* i to znanje.

Kao što je već rečeno, Chomsky je predložio da bi gramatiku trebalo posmatrati kao autonomni sistem, nezavisan od semantičkog ili fonološkog sistema mada povezan sa njima. Štaviše, on je smatrao da bi sama sintaksa trebalo da se sastoji od izvesnog broja različitih ali povezanih *nivoa*, od ko-

¹⁴³ Termin *taksonomski* prevashodno se odnosi na biosistematičku, a u lingvistici na one pristupe jezičkoj analizi i opisu koji se uglavnom ili isključivo bave klasifikacijom; up. napomenu 85.

¹⁴⁴ *Jezička intuicija* je termin kojim se označava sud izvornog govornika o vlastitom jeziku, naročito kada se zaključuje da li je neka rečenica prihvativija ili ne, i kako su rečenice međusobno povezane. Ponekad se naziva *nesvesno znanje* ili osećaj za jezik. Intuicije izvornih govornika uvek su presudan vid dokaza u lingvističkoj analizi, ali im se daje poseban teorijski status u generativnoj gramatici, a Chomsky ih u svojim kasnijim delima posmatra kao deo *podataka* koje gramatika treba da objasni. Važno je razlikovati intuiciju lingviste od intuicije izvornog govornika (posebno kad lingvista proučava vlastiti jezik) jer su intuicije lingviste u vezi sa tačnošću njegove analize sasvim drukčije prirode od intuicije nelingviste, čije se intuicije tiču istovetnosti, različitosti i povezanosti značenja.

¹⁴⁵ Termin *niska* (engl. string) posebno u GG označava linearni sled elemenata određene dužine i sastava.

jih je svaki određen različitim tipovima *pravila* i da svaki nosi određeni deo tereta deskripcije. Dva najvažnija su *komponenta frazne strukture* i *transformaciona komponenta*.¹⁴⁶ Prihvatanjem pojma rečenice kao osnovne jedinice, odnosi među delovima rečenične strukture opisuju se u vidu apstraktnih iskaza koji se nazivaju *pravilima frazne strukture* (PFS) i *transformacionim pravilima* (TP).¹⁴⁷ PFS najsobstvenija su pravila u GG koja pripadaju skupu *prepisnih pravila*¹⁴⁸ i predstavljaju, zapravo, niz sintakških prepisnih instrukcija. PFS generišu niske i pripisuju im strukturu. Svako pravilo je u obliku *ekspanzivnog* pravila sa samo jednim simbolom levo od strelice, npr. $S \rightarrow NP + VP$, što znači da rečenica ima strukturu od imenske sintagme (imenske fraze - NP) + glagolska sintagma (glagolska fraza - VP). Znači, komponenta frazne strukture sastoji se od niza pravila *frazne strukture* koji formalizuju neke od tradicionalnih shvatanja analize *komponentske strukture*.¹⁴⁹ Svako pravilo je instrukcija za prepisivanje simbola levo od strelice kao jednog ili više simbola desno od strelice. To se može, neformalno rečeno, protumačiti, dakle analizirati kao „struktura levo od strelice ima svoj konstituent/svoje konstituente koji su određeni desno od strelice”.

¹⁴⁶ Ovim terminima označavaju se dva (od tri) glavna odeljka koji čine organizaciju generativne gramatike u *Sintakškim strukturama* N. Chomskog. *Komponenta frazne strukture* generiše skup podležnih niski, a *transformaciona komponenta* deluje na te niske na razne *fakultativne* i *obavezne* načine, uvodeći semantičke promene (treći je *morfosonemska komponenta* – koja pretvara svaku sintakšku nisku u nisku fonoloških jedinica).

¹⁴⁷ Termin *transformaciono pravilo* označava pravilo u transformaciono-generativnoj gramatici koje postavlja proceduru za pretvaranje jednog gramatičkog obrasca u drugi. Takvo jedno pravilo može promeniti jedan tip rečenice u drugi, izbrisati ili dodati elemente, promeniti redosled elemenata ili zameniti jedan element drugim. TP operiše na *izlazu* (autputu), tj. na rečenici (kao krajnjoj niski pravila frazne strukture) koja se dobija posle primene nekog pravila ili grupe pravila.

¹⁴⁸ Termin *prepisno pravilo* označava vrstu pravila u generativnoj gramatici i tipično je za pravila frazne strukture. Prepisno pravilo ima oblik $X \rightarrow Y$ [,Prepiši X kao Y"] koji pokazuje da se jedan član strukture, levo od strelice, zamenjuje ili proširuje drugim, onim desno od strelice. U generativnoj gramatici, prepisna pravila ponekad nazivaju „pravilima ekspanzije” zbog toga što se jedan simbol „proširuje” u nisku simbola koji prestavljuju njegovu *konstituentsku* strukturu (npr. $VP \rightarrow V + P$).

¹⁴⁹ Termin *komponentna analiza* sreće se u svom opštem značenju u lingvistici, naročito u Evropi, i označava svaki pristup koji jezičke jedinice raščlanjuje na komponente, bilo to u fonologiji, gramatici ili semantici. Prema tom shvatanju, fonološka analiza Praške škole je komponentna kao i analiza morfologije reči i paradigmne.

Izvođenje iz ove gramatike može se predstaviti i na drugi način, pomoću *drveta (stabla)*.¹⁵⁰

Pravila frazne strukture opisuju osnovne strukture određenog jezika dok se komplikovanije strukture opisuju kao transformacije bazičnih struktura pomoću *transformacionih pravila*. Strukture generisane pravilima frazne strukture nazivaju se *podležnim (dubinskim) strukturama*.¹⁵¹

Transformaciona komponenta sastoji se od pravila koja imaju različite funkcije. Na primer: (1) pravila koja međusobno povezuju određene rečenične tipove, kao što je povezivanje aktivnih rečenica sa njihovim odgovarajućim pasivnim korelatima; (2) skup pravila koja objašnjavaju morfološke operacije različitih vrsta, kao što je kongruencija subjekta i predikata; (3) i najzad, ona pravila koja generišu kompleksne rečenice. Transformaciono pravilo jeste pravilo koje *planira*, preslikava jedno drvo sintaksičke analize u drugo. Ako se pravila frazne strukture mogu zamisliti kao instrukcije, uputstva kako da se načine određene strukture, onda se i za transformaciona pravila može zamisliti da su ona uputstva kako da se jedna struktura promeni u drugu.

Pravilo koje uzima jednu strukturu kao *input (ulaz)*, a kao *autput (output – izlaz)*¹⁵² pojavljuju se druge strukture, mora zahtevati dva dela: *strukturnu analizu*, koja specifikuje input, strukturu na koju se primenjuje pravilo i *strukturnu promenu*, koja specifikuje kakva će struktura biti autput. Dupla strelica ($\Rightarrow$) upotrebljava se da označi transformaciona pravila (pre nego pravila frazne strukture). Struktura koja se pojavljuje posle delovanja svih transformacija poznata je kao *sintaksička površinska struktura*. Ona će zatim morati da prođe kroz *morofonemsku i fonološku* komponentu da bi primila svoj krajnji fonološki (odnosno fonetski) oblik. Prema tome, u okviru

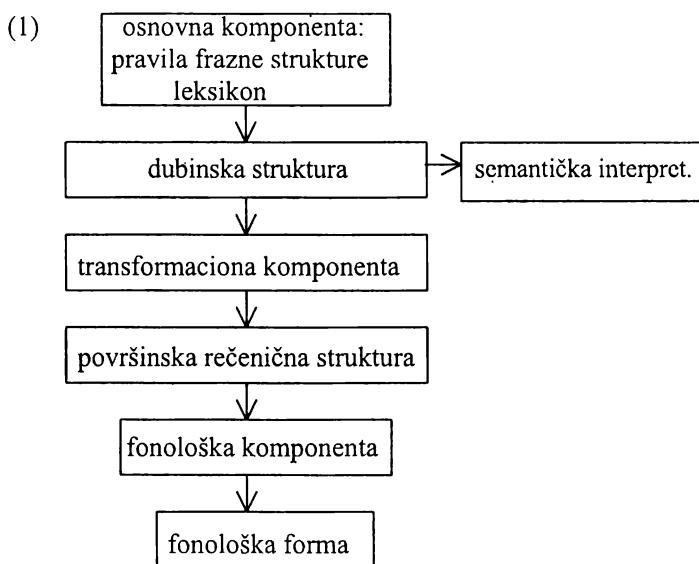
¹⁵⁰ Generativno drvo ili stablo je dvodimenzionalni dijagram koji se u generativnoj gramatici upotrebljava kao praktično sredstvo za prikazivanje unutrašnje hijerarhijske strukture rečenica generisanih pomoću nekog skupa pravila.

¹⁵¹ Terminom *podležan* u lingvistici se označava jedan apstraktan nivo reprezentacije (predstavljanja) pri objašnjavanju pravilnosti empirijskih podataka nekog jezika. Pojam podležnih oblika ima centralno mesto u generativnoj gramatici, gde se u derivaciji rečenice razlikuje nekoliko faza podležne strukture. U *standardnoj teoriji* (uporedi dalje u tekstu) upotrebljava se termin *dubinska struktura* kao specifična koncepcija *podležne strukture* iz koje se transformacionim pravilima izvode *površinske strukture*, koje su krajnja faza u sintaksičkom predstavljanju rečenice. Površinska struktura je polazna tačka za *fonološku komponentu* gramatike i ona najbliže odgovara strukturi rečenice koju artikulišemo i čujemo.

¹⁵² Opšte značenje termina *input* i *autput* u generativnoj gramatici odnosi se na polaznu strukturu (input) na koju se primenjuje neko pravilo i rezultirajuću strukturu (autput) koja se dobija posle primene nekog pravila ili grupe pravila.

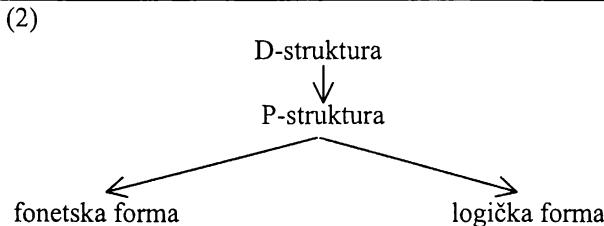
ovog modela sve rečenice imaju bar dva nivoa opisa: *podležnu strukturu*, stvorenu pomoću pravila frazne strukture i *površinsku strukturu*, kao rezultat delovanja transformacija.

Prvobitan model generativne gramatike Noama Chomskog doživeo je brojne modifikacije. Mnoge od njih inkorporirane su u njegovu poznatu knjigu *Aspects of the Theory of Syntax* (1965) (*Vidovi teorije sintakse*). Kada se pojavila, odmah je postala izuzetno značajan sintakški model, paradigma i osnova za brojne udžbenike tako da je postala poznata kao *standardna teorija*. Kao i ona pre nje, i ova teorija je *modularna* (= sa odvojenim delovima, komponentama). Njene komponente su: *osnovna komponenta* (sa pravilima frazne strukture i leksikonom), *dubinska struktura* iz koje se izvodi *semantička interpretacija*; *transformaciona komponenta*; *površinska rečenična struktura*; *fonološka komponenta* i *fonološka forma* (odnosno fonetska forma), što se može ovako prikazati:

Pošto je i ova teorija zapala u neke formalne, tehničke i suštinske probleme, sam Chomsky je u knjizi *Lectures on Government and Binding* (1981) (*Predavanja o upravljanju i vezivanju*) predočio razne izmene. Ta izmenjena teorija bila je još više modularna nego prethodne verzije. Nivoi strukture

koje ona priznaje donekle su slični strukturama u standardnoj teoriji (opisanoj u *Vidovima teorije sintakse*), mada je odnos među nivoima drukčiji:

Glavna razlika je u *logičkoj formi*, komponenti gramatike koja se bavi semantičkom interpretacijom koja izlazi iz površinske strukture, a ne iz dubinske strukture, kao što je bio ranije slučaj.

5.2. Transformaciono-generativni model i istorijska lingvistika

Transformaciono-generativni (TG) model jezičke analize danas je središte teorijskog preispitivanja u *istorijskoj lingvistici* u svetu. U okviru standarde teorije transformaciono-generativne gramatike razmatraju se dva osnovna pitanja: (1) predstavljanje fonoloških promena u okviru *neautonomne fonologije* (fonologije čija pravila uzimaju u obzir strukturu na gramatičkom nivou) i (2) predstavljanje sintakških promena koje se tiču *dubinskih struktura i transformacionih pravila*. U poređenju sa tradicionalnim, taksonomskim pristupom, u ovakovom TG modelu relevantna su sledeća svojstva:

(1) Adekvatni lingvistički opis nekog jezika mora uzeti u obzir jezičku *kreativnost*,¹⁵³ činjenicu da su izvorni govornici sposobni da proizvedu i shvate rečenice koje nikad ranije nisu bili čuli. To znači da lingvista treba da sačini model „znanja“ jezika izvornog govornika (njegove *kompetencije*) koji je u osnovi podležan njegovom stvarnom jezičkom autputu, njegovoj *performansi*.¹⁵⁴

¹⁵³ Termin *kreativnost* u TGG označava sposobnost korisnika jezika (pre svega izvornih govornika) da proizvode i razumeju neograničen broj rečenica od kojih većinu nikad nisu čuli niti izgovorili pre toga, odnosno produktivnost kao svojstvo jezika da na osnovu konačnog skupa glasova ili struktura proizvede potencijalno beskonačan broj rečenica.

¹⁵⁴ Termin *performansa* u TG gramatici označava jezik kao skup specifičnih iskaza koje proizvodi izvorni govornik i koji se mogu naći u nekom korpusu. Iskazi

(2) TG gramatika sastoji se u osnovi od 3 komponente: *sintakse, fonologije i semantike*. Od njih tri, sintaksička komponenta je centralna jer je samo ona *generativna*. Ostale dve su *interpretativne*,¹⁵⁵ one deluju na strukture koje su prethodno generisane pomoću sintakse.

(3) Sintaksička komponenta generiše sintaksičku strukturu u dve faze. Prvo – pravilima *frazne strukture i leksikona*,¹⁵⁶ koji zajedno čine osnovu sintaksičke komponente, generišu njenu dubinsku strukturu odnosno svoju konstituentsku strukturu (logički subjekat itd.) u obliku u kojem se rečenica semantički interpretira. Drugo – *transformaciona pravila* (TP) pretvaraju podležnu strukturu u površinsku strukturu koja je, posle primene TP, najbliža aproksimacija govornoj formi rečenice. Osnovna tvrdnja transformacionista jeste da su dubinska struktura (DS) i površinska struktura (PS) neke rečenice potpuno *različite* i da su potrebna TP da bi se te dve strukture povezale. Kada izlazi iz sintaksičke komponente, rečenica se predstavlja kao niska *formativa*.¹⁵⁷ Oni uključuju leksičke elemente u svoju rečničku

u performansi sadrže i obeležja irelevantna za apstraktni sistem pravila, kao što su oklevanje ili nedovršene strukture i sl., što se mora odbaciti pri sastavljanju gramatike nekog jezika koja se bavi procesima konstrukcije rečenica. Prema Chomskom, tradicionalna lingvistika bila je preokupirana performansom u korpusu umesto kompetencijom koja leži u njegovoj osnovi; up. napomenu 194.

¹⁵⁵ Terminom *interpretativan* u generativnoj gramatici označava se jedan tip odnosa među nivoima *reprezentacije* (predstave) i vezuje se za tzv. standardnu teoriju GG gde su interpretativna semantička pravila, koja povezuju sintaksičku dubinsku strukturu sa semantičkom komponentom, i fonološka pravila, koja povezuju sintaksičke površinske strukture sa fonološkom komponentom. Ona zapravo „interpretiraju“ „izlazni“ materijal sintaksičkih struktura dodeljujući im jednu (semantičku) ili drugu (fonološku) reprezentaciju (predstavu) koja je osnova iz koje se izvode značenje i izgovor rečenice.

¹⁵⁶ Termin *leksikon* u generativnoj gramatici označava *komponentu* koja sadrži sve informacije o strukturalnim osobinama leksičkih jedinica u određenom jeziku, tj. njihovu specifikaciju u semantičkom, sintaksičkom i fonološkom pogledu i u standardnoj teoriji ove osobine su formalizovane kao obeležja i notiraju se u uglastim zagradama te, na primer, klase reči obuhvataju imenicu [+N], glagol [+V] i sl.

¹⁵⁷ *Formativ* je zbirni termin za vezane morfeme koje služe ili za obrazovanje osnove ili kao derivacioni ili fleksivni nastavci. U TG gramatičkom modelu formativi su formalno odredivi, neraščlanjivi gramatički elementi koji ulaze u konstrukciju većih jezičkih jedinica (reči i rečenica) i koristi se kao alternativa terminu *morfema*, za *terminalne* (završne) elemente u površinskostruktурној predstavi rečenice. Razlikuje se nekoliko vrsta formativa, što zavisi od njihove uloge u rečeničnoj strukturi: *fleksivni formativi* (= fleksivni nastavci), *leksički formativi* (= oblici koji omogućuju da se jedna leksička jedinica izvodi iz druge). Termin *terminalan element* u GG oznaka je za određena svojstva krajnjeg proizvoda sintaksičke kompo-

formu (ili podležnu reprezentaciju) i gramatičke elemente, kao što su, na primer, plural, prošlo vreme i sl.

(4) Fonološka pravila zatim deriviraju iz podležnih oblika *alternante*, koji odgovaraju glasovnoj okolini, i kombinuju ih i tako nastaje *fonetska reprezentacija* rečenice (fonološka pravila uključuju i *morfofonematičku*¹⁵⁸ i *fonotaktiku*¹⁵⁹ taksonomske gramatike jer ne postoji odvojena morfološka komponenta).

(5) Semantičkim pravilima daje se semantičko „čitanje“ rečenice tako što se kombinuje interpretacija konstituenata dubinske strukture i strukture leksičkih elemenata.

(6) U *standardnoj teoriji* neka fonološka i transformaciona pravila su uređena *ekstrasistemski*¹⁶⁰ – njihov *redosled (poredak)*¹⁶¹ je distinktivan i mora biti posebno specifikovan.

---

nente neke gramatike. Terminalni elementi (ili terminalni simboli) jesu jedinice koje se koriste u sintaksičkom predstavljanju rečenice pošto su primenjena sva pravila (morfeme, formativi, obeležja). Niska sastavljena od terminalnih elemenata, krajnja niska koja je proizvod neke gramatike frazne strukture naziva se *terminalnom niskom*. Elementi koji čine terminalnu nisku zovu se *formativima*. Na terminalne niske deluju transformaciona pravila.

¹⁵⁸ *Morfofonematička* ili *morfofonologija* je grana lingvistike koja se bavi analizom i klasifikacijom fonoloških činilaca koji utiču na pojavu morfema, odnosno gramatičkih činilaca koji utiču na pojavu fonema. Prvi termin je bliži američkoj lingvističkoj tradiciji a drugi (morfofonologija) evropskoj.

¹⁵⁹ Termin *fonotaktika* fonološki je termin koji označava specifičnu distribuciju (ili „taktičko ponašanje“) glasova ili fonema u nekom jeziku. U našem jeziku ne mogu se ostvariti određene suglasničke grupe niti se neke od njih mogu javiti u svim pozicijama u reči: u inicijalnom položaju, na primer, ne mogu se naći grupe sonant i frikativ i sl. Takve restrikcije ili *sekvencialne zapreke* mogu se formulisati u vidu *fonotaktičkih pravila*.

¹⁶⁰ Termin *ekstrasistemski* u generativnoj gramatici odnosi se na vrstu zapreke, restrikcije nametnute redosledu pravila: to je onaj redosled u kome je sled pravila motivisan isključivo uzimanjem u obzir činjenica jezika, a ne logičkim razmatranjima – specifično uređenje od kojeg se zahteva da obezbedi da se generišu samo gramatične rečenice; uporedi napomenu 191.

¹⁶¹ Termin *redosled (poredak)* u lingvistici označava skup odnosa koji čine neki linearни niz, sled jezičkih jedinica ili su mu podležni. Shvatanje da postoji apstraktно podležno „uređenje“ elemenata iz kojeg se može izvesti više površinskih rasporeda (jer ne mora nužno postojati korespondencija jedan-prema-jedan između dva nivoa analize, površinskog sleda i podležnog reda) fundamentalno je otkriće TG gramatike. U TG gramatici termin *redosled (uređenje) pravila* upotrebljava se za primenu pravila gramatike po datom redu i to je suštinski princip koji sprečava generisanje neprihvatljivih *niski* i omogućuje jednostavnije analize.

Transformaciona gramatika ne bavi se primarno autputom već pravilima koja proizvode taj autput. To znači da ako se *jezik menja*, to je *rezultat promene u gramatici, u skupu pravila* kojima raspolaže govornik, što nije nov pristup, ali ga treba istaći jer su se strukturalisti radije bavili oblicima nego pravilima.

5.3. Generativna fonologija

Generativna fonologija (GF) je fonološka teorija, ili teorije, u okviru generativne gramatike. Nastala je kasnih pedesetih godina 20. veka prvo bitno u radovima N. Chomskog i M. Hallea kao reakcija na, do tada u lingvistici dominantnu, strukturalističku fonologiju.¹⁶² Razvijala se tokom šezdesetih i dospela je svoj takozvani *standardni oblik* (poznat kao SPE) u knjizi *The Sound Pattern of English (Glasovni sistem engleskog jezika)* Chomskog i Hallea iz 1968. godine.

SPE model predstavlja temelj i polazište savremene fonologije. Veći deo radova tokom sedamdesetih godina nastalih iz SPE modela bili su razrada teorijskog okvira zacrtanog u ovom modelu ili reakcije na taj okvir, ali i pokušaji da se prevaziđu teškoće ovog modela, a krajem sedamdesetih ova teorija se razbila u brojne konkurentne modele. Post-SPE fonološke teorije preispitivale su i pokušale da prevaziđu (suviše) apstraktan vid fonologije u SPE modelu. Tako je u *prirodnoj generativnoj fonologiji*¹⁶³ („natural gene-

¹⁶² Strukturalizam je, međutim, imao znatan uticaj na generativnu gramatiku, a posebno na fonologiju. To se osobito odnosi na Prašku školu, što nije iznenađujuće, jer nijedna strukturalistička škola nije fonološku teoriju razvila do tolike sofistiranosti kao što su je razradili pražani. Štaviše, vodeći član Praške škole, Roman Jakobson, bio je učitelj Morrisa Hallea, drugog po značaju generativca posle N. Chomskog, koji je bio i glavni arhitekt generativne fonologije. Od pražana su generativci usvojili privrženost traganju za jezičkim univerzalijama i posezanju za objašnjenjima koja nisu samo čiste deskripcije predmeta analize. Međutim, oni su od pražana prihvatali i koncept *distinkтивних obeležja* (DO), koja predstavljaju samu srž generativne fonološke teorije.

¹⁶³ Teorija *prirodne fonologije* stoji na stanovištu da fonologija polazi od strukture i mogućnosti čovekovog glasovnog i perceptualnog sistema. Prirodni fono loški procesi odgovor su na teškoće koje se sreću u proizvodnji i percepciji govora. Smatra se da analiza mora imati „fonetskog smisla” da bi igrala bilo kakvu ulogu u objašnjavanju govornikovog ponašanja, što znači da se moraju uzimati u obzir faktori kao što je relativna lakoća artikulacije. Pojam prirodnosti je razrađen da bi mogao uzeti u obzir relativnu prirodnost *segmenata* (na osnovu konvencije *obeleženo-*

rative phonology") proveravana apstraktnost podležnih reprezentacija u SPE modelu (Theo Vennemann i Joan Bybee Hooper) ili se pokušavalo shvatiti zašto su neki fonološki procesi običniji od drugih ili „prirodniji“ od drugih (*prirodna fonologija* Davida Stampea). Mada ovakve „revisionističke“ teorije GF nisu bile šire prihvaćene u svim pojedinostima, čini se da više nije bilo ni povratka ekstremnoj apstraktnosti analize SPE modela. Osamdesete godine donele su veći konsenzus u stavovima među fonolozima, posebno sa razvojem takozvane *nelinearne fonologije*,¹⁶⁴ kao što su *autosegmentalna fonologija*¹⁶⁵ i *metrička fonologija* (koje uključuju u analizu i fomene kao što su *ton* i *naglasak*).¹⁶⁶ Razvitak teorije poznate kao leksička fonologija¹⁶⁷ dopunio je saznanja o organizaciji i interakciji fonoloških pravila, posebno osvetljavanjem njihovih odnosa u morfologiji i principskim eliminisanjem raznolikih *graničnih simbola*¹⁶⁸ u SPE modelu.

Generativna fonologija (GF) bliža je strukturalističkoj morfofonologiji nego strukturalističkoj fonologiji, jer negira bilo kakav teorijski status strukturalističkom pojmu *fonema* i ne priznaje da je fonološki nivo reprezentacije takvih fonema od lingvističkog značaja. Za GF u fonologiji su lingvistički značajni jedino nivoi morfofonemske i fonetske reprezentacije.

Strukturalisti su se bavili otkrivanjem fonemskog sistema jezika, utvrđivanjem međusobnog odnosa fonema u tom sistemu i razrađivali su eksplicitne postupke koji omogućuju to otkrivanje ili eliminisanje (odnosno svede na minimum) subjektivnost u ocenjivanju. Prema strukturalističkom modelu analize, lingvista (a to znači i bilo koji učesnik u komunikaciji) kada se suoči sa nepoznatim jezikom, koji percepira kao kontinuirani niz glasova

---

sti), glasovnih sistema (izračunava se relativna složenost njihovih jedinica), *fonoloških pravila* (polazi se od tendencije po kojoj su neki fonološki procesi češći i fonetski verovatniji od ostalih) i sl.

¹⁶⁴ U fonologiji *linearnosti* vlada princip da fonemske sekvene predstavljaju sekvene fonova u konsekutivnom sledu tako da ako se fonema /A/ javlja levo od foneme /B/ znači i da se fon predstavljen fonemom /A/ pojavljuje ispred fona predstavljenog fonemom /B/. Generativci su kritikovali ovaj princip taksonomske fonematičke; up. napomenu 176.

¹⁶⁵ U *autosegmentnom* modelu smatra se da se fonologija sastoji od nekoliko „redova“, a svaki red sastoji se od linearog razmeštaja segmenata (dok se segmentni pristup posmatra kao skup predstava koje se sastoje od linearog razmeštaja segmenata i granica koje zavise od morfoloških i sintaksičkih kriterija).

¹⁶⁶ U modelu *metričke fonologije* segmenti su poređani po fonološkoj hijerarhiji, uz upotrebu pojmoveva kao što su segment, slog, stopa i reč.

¹⁶⁷ *Leksička fonologija* predstavlja pristup u kome se neka od fonoloških pravila prenose u *leksikon* i povezuju s morfološkom komponentom.

¹⁶⁸ O pojmu *granični simboli* uporedi dalje, kao i napomenu 174, 175.

(fonetskih podataka), raščlanjuje taj niz na segmente i određuje im fonemski identitet. Takav, na *foneme* segmentiran, niz predstavlja *input* (ulazni materijal) za dalju analizu. Od strukturaliste se zahtevalo da „pretvaranje“ glasovne supstance u foneme mora biti izvedeno na osnovu informacija koje su prisutne u fonetskom signalu. Pokazalo se, međutim, da takvo shvatanje fonološke strukture nije adekvatno za potpun opis glasovnog sistema nekog jezika, jer svaki jezik ima još neka obeležja koja se takvim opisom ne mogu obuhvatiti te je, na primer, da bi se opisale *fonološke alternacije*¹⁶⁹ u oblicima morfema, bilo potrebno ustanoviti još jedan nivo jezičke reprezentacije: *morfofonemsku* reprezentaciju. (Morfofonema, međutim, kao osnovna jedinica morfofonemske reprezentacije, u strukturalističkoj teoriji nije posmatrana kao stvarna jedinica već kao pomoćno sredstvo opisa, konvencionalna fikcija koju su lingvisti izmislili da bi ekonomisali deskripcijom.) Strukturalisti su, polazeći od Bloomfielda i Trubekog, smatrali da opis glasovne strukture nekog jezika mora uključiti tri nivoa reprezentacije: morfofonemski, fonemski i fonetski. Ova tri nivoa međusobno su povezana pomoću dva skupa tvrdnji od kojih jedan određuje vezu između morfofonemske i fonemskog, a drugi između fonemskog i fonetskog nivoa. Ta dva skupa tvrdnji smatrana su potpuno različitim i odvojenim, a potpuno različitim i međusobno nezavisnim smatrane su i morfofoneme, foneme i fonovi (fonetski segmenti) kao osnovne jedinice tih nivoa.

Fonolozi su, međutim, ubrzo shvatili da u nekim jezicima postoje slučajevi kada se neka veoma važna *uopštavanja*¹⁷⁰ o fonološkoj strukturi mogu mnogo bolje izvesti ako se morfofonemska i fonetska predstava povezuju direktno, bez posredovanja fonemske reprezentacije. To je najbolje argumentovao Halle u svojoj knjizi iz 1959: *The Sound Pattern of Russian (Glasovni sistem ruskog jezika)*, pokazujući da fonemsку predstavu treba odbaciti jer se preko nje gube neke bitne generalizacije o fonološkoj strukturi jezika.

Generativna fonologija, za razliku od strukturalističke, smatra da fonologija nije *autonomni*¹⁷¹ nivo jezičkog opisa i da fonološki opis zavisi od in-

¹⁶⁹ Termin *alternacija* znači postojanje dveju ili više varijanti u paradigmatskim odnosima (alternacija oblika) ili predstavljanje jedne foneme sa više alofona. U morfološkoj morfemske alternante, alomorf) i mogu biti *fonološki uslovljeni* (mogu se predvideti iz fonološkog konteksta – morfofonemske alternante) ili *gramatički uslovljene alternante*, gde njihovo javljanje zavisi isključivo od konkretnih morfema, jer njihova pojava nije uslovljena neposrednom fonološkom okolinom.

¹⁷⁰ *Uopštavanja* (generalizacije) su svojstvo onih lingvističkih analiza i formulacija u opisu koje se mogu primeniti na relativno širok dijapazon podataka u jeziku, ali koje se izražavaju relativno apstraktno; up. napomenu 186.

¹⁷¹ U fonologiji termin *autonoman* označava pojam foneme kada se ne upućuje na njene odnose sa strukturom reči i autonomna fonema kontrastira morfofonemi

formacija iz drugih, viših jezičkih nivoa. U strukturalističkoj fonologiji fonološki opis je autonoman i u njemu su informacije, koje se nalaze u fonetskom signalu, jedine koje se mogu koristiti u pretvaranju fonetske u fonemsku reprezentaciju i nije dozvoljeno korišćenje informacija sa viših nivoa. Suprotno tome, generativna fonologija smatra se delom integrisane teorije jezika i samo je jedna od komponenti gramatike sa specifičnom ulogom u jezičkom opisu kao celini. Bitna karakteristika GF jeste da su u njoj morfofonemska i fonetska reprezentacija povezane skupom fonoloških *pravila*, a ne skupom tvrdnji, i taj skup pravila eksplisitno određuje šta je u glasovnom sistemu nekog jezika predvidljivo, a šta nije. Morfofonemska reprezentacija automatski se preslikava na fonetsku predstavu primenom fonoloških pravila što znači, zapravo, da fonološka pravila generišu fonetsku reprezentaciju.

Značajna karakteristika GF je i njen *mentalistički*¹⁷² karakter: lingvistička teorija posmatra se kao parcijalna hipoteza (teorija) o ljudskom umu, o njegovoj organizaciji i delovanju. Takva teorija je *eksplanatorna*¹⁷³ i njen je cilj da eksplisitno predstavi znanje koje poseduje normalno ljudsko biće koje je usvojilo neki prirodni jezik. Prema tome, i fonološka teorija je, kao deo tog integrisanog sistema, zapravo hipoteza o znanju koje govornik i slušalac imaju o glasovnoj strukturi jezika.

SPE fonološki model prihvatio je okvir „standardne teorije“ generativne gramatike Chomskog (prema već spominjanoj knjizi *Aspects of the Theory of Syntax* iz 1965) u kojoj centralna sintaksička komponenta objašnjava apstraktne *dubinske* strukture koje su podležne, ishodišne značenju i koje su povezane sa *površinskim* strukturama pomoću transformacija (transforma-

ili sistematskoj fonemi u generativnoj fonologiji (u kojoj se u analizu uvode i drugi činioци osim strogog fonemskog, jer generativna fonologija nije autonoma); up. nap. 195.

¹⁷² *Mentalizam* je pravac u lingvistici koji zastupa stanovište da su mentalna stanja i procesi nezavisni od svojih manifestacija u ponašanju (suprotno biheviorizmu - zastupao ga je Bloomfield, koji se smatra „antimentalistom“ - shvatanju da ponašanje otkriva psihologiju čoveka te da je za lingvistička ispitivanja najpodesnija zvukovna, fizička strana jezika) i da mogu poslužiti kao objašnjenje tog ponašanja. Mentalizam se ogleda u shvatanjima N.Chomskog u vezi sa jezičkom kompetencijom i urođenim znanjem bar nekih od univerzalnih principa ljudskog jezika, kao i u Chomkovim opštim pogledima na odnos između jezika i umu.

¹⁷³ Termin *eksplanatoran* (*objašnjivački*) takođe potiče iz generativne linjistike i odnosi se na nivo (uspešnosti) učinka u pisanju gramatika pri čemu se smatra da se eksplanatorna adekvatnost opisa postiže uspostavljanjem načelnog osnova za utvrđivanje relativne prednosti alternativnih gramatika od kojih sve objašnjavaju kompetenciju izvornog govornika te su, prema tome, deskriptivno adekvatne. Relativna *jednostavnost* je jedan od kriterijuma za formalizaciju pojma eksplanatornost.

cionalih pravila). U okviru tog modela, uloga *fonološke komponente* jeste da *protumači* (interpretira), prevede takve površinske strukture tako što im dodjeljuje odgovarajući izgovor i na taj način objašnjava govornikovu kompetenciju u toj oblasti. *Fonološka komponenta* je *skup pravila* koji svakoj sintakšičkoj strukturi pridružuje *zvukovnu realizaciju* (idealni izgovor). Unutar te komponente javljaju se fonološka i različita druga pravila. Fonološka pravila su ta koja svakom izrazu pridružuju odgovarajući izgovor. Ona se primenjuju na nizove *morfema* i *graničnih simbola*.¹⁷⁴ A granični simboli označavaju granicu sloga (koja se obično označava znakom „\$”), granicu morfema (obično se označava znakom „+”), granicu reči, koja može biti jaka ili „dvostruka granica reči” (i obično se obeležava sa „##”) i slaba ili „jednostruka granica reči” (obično se obeležava sa „#”).¹⁷⁵ To znači da pridruživanje odgovarajućeg izgovora nekom izrazu zavisi od izgovora manjih jedinica izraza od kojih je on sastavljen i od načina na koji su te jedinice kombinovane. Ako prepostavimo da su strukture na koje se primenjuju fonološka pravila prikazane kao sekvence morfema grupisanih u reči, a ove dalje u veće konstituente (sintagme, fraze), i da su granice svih tih komponenti označene posebnim graničnim simbolima, možemo reći da fonološka pravila, prilikom dodeljivanja izgovora sekvenci morfema, moraju voditi računa i o rasporedu graničnih simbola (granica reči, sintagme, rečenice), a ne samo o izgovoru pojedinih morfema. Te fonološke granice obično su hijerarhijski *linearno*¹⁷⁶ ustrojene po jačini, a glavna funkcija graničnih simbola je da odrede domen primene pravila, tj. njegov rang. Svako fonološko pravilo ima određenu granicu kao svoj rang i svaka pojava granice tog ili višeg ranga blokira primenu tog pravila preko te granice. Tako, na primer, ako na osnovu morfološke analize prepostavimo da su glagoli sastavljeni od *korena*, *glagolskog sufiksa*, *nastavka*, a da se između korena i sufiksa može dodati *jedan interfiks* ili *više interfiksa* odnosno ispred korena – *jedan*

¹⁷⁴ *Granični simboli* ili *granični označivači* simboli su u TG kojima se označavaju granice između strukturnih jedinica (npr. između elemenata niske - pomoću „+”, ili granice niski – pomoću „#”); up. i napomenu 168.

¹⁷⁵ U generativnoj fonologiji moguće je i nešto drukčiji sistem upotrebe graničnih simbola, pa se umesto „#” za takozvanu „slabu granicu reči” sreće simbol „=”, a umesto dva simbola „##” za takozvanu „jaku granicu” ili „dvostruku granicu reči” upotrebljava se samo jedan simbol „#”.

¹⁷⁶ U lingvistici terminom *linearan* opisuje se karakteristično predstavljanje jezika kao jednodimenzionog sleda elemenata ili pravila pošto postoji pretpostavka da se pravila mogu urediti po određenoj sekvenci i da se tog reda možemo striktno držati pri derivaciji a da se ne naruši opštost, kao i da linearno uređenje omogućava da se formulišu procesi koji se inače ne bi mogli izraziti s potpunom opštotošću; up. napomenu 164.

prefiks ili više prefiksa, morfološka struktura glagola može se, uz upotrebu graničnih simbola, predstaviti kao:

$$(3) \ #po = kaz + iv + a + ti\#$$

Svaka morfema predstavljena je mrežom, *matricom*¹⁷⁷ u kojoj stupci označavaju segmente, a redovi fonetska obeležja. U polju gde se ukrštaju stupci i redovi označava se da li taj segment ima [+] ili nema [-] to obeležje. Fonološka pravila su takođe izražena u terminima fonetskih obeležja (a predstava u terminima fonetskih obeležja zove se *fonetskom matricom*), odnosno pravila se ne primenjuju na pojedine segmente već na grupe segmenata koje imaju odgovarajuća obeležja. Znači, pravila fonološke komponente deluju na matrice sa potpuno specifikovanim obeležjima koja kontrolisu i *fonetske i podležne* predstave. Svako pravilo menja u nekoj matrici (kad se ona pojavljuje u određenoj okolini) određenje jednog ili više obeležja i to samo onih koja su eksplicitno spomenuta u njihovom strukturnom opisu (ostala ostaju nepromjenjena). Sva pravila imaju sledeći oblik:

$$(4) \ A \rightarrow B / C \_\_ D$$

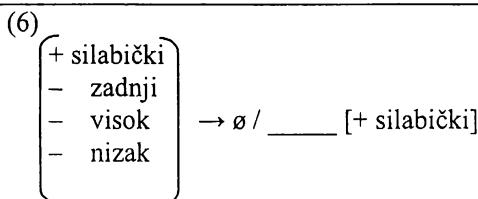
gde je „ $\rightarrow$ ” dvostrana relacija koju treba čitati „prepiši kao, odnosno zameniti sa”, „A” predstavlja skup segmenata na koje se pravilo primenjuje (takođe strukturalni opis pravila), znači „A” je matrica obeležja segmenata na koje se primenjuje pravilo, tj. koje se menja, a „B” označava strukturu promenu koju pravilo vrši na tim segmentima, odnosno „B” je rezultativna matrica. „C $\_\_$ D” predstavljaju (fonološku) okolinu koja uslovljava promenu prikazanu pomoću „ $A \rightarrow B$ ”, odnosno „C” i „D” predstavljaju glasovno okruženje, a „ $\_\_$ ” je pozicija segmenata o kojem je reč. (Ima i drugih načina prikazivanja pravila, npr. kao CAD $\rightarrow$ CBD.) Velika slova zamenjuju matrice (snopove), obeležja koja definišu skupove segmenata i predstavljaju zapravo metateorijske varijable (promenljive). Kao ilustracija za prikazivanje pravila fonološke komponente poslužiće primer iz glagolskog sistema hrvatske redakcije staroslovenskog (prema Mihaljević 1991: 92).

¹⁷⁷ Matematički termin (*matrica*) koji je preuzeala lingvistika i označava pravougaonu mrežu elemenata, obično simbola, sastavljenu od redova i kolona, koja se upotrebljava u svim granama lingvistike kao pomoćno sredstvo za deskripciju ili analizu. Tako se u fonologiji DO obično prikazuju u okviru matrice u kojoj segmenti čine kolone a obeležja redove. Polja matrice ispunjavaju se oznakama +, - ili 0 u zavisnosti od toga da li se neko obeležje javlja ili ne, ili je njegovo prisustvo redundantno.

Kod glagola koji grade prezent tematskim vokalom /e/, ovaj vokal se javlja u svim licima prezenta osim 1.sg i 3.pl. Na primer:

(5) 1.l.sg.	2.l.sg	3.l.sg.	1.l.pl.	2.l.pl.	3.l.pl.
miluju	miluješi	milujut	milujem	milujete	milujut
zovu	zoveši	zovet	zovem	zovete	zovut
čuju	čuješi	čujet	čujem	čujete	čujut

Prvo lice jedinine i treće lice množine su, međutim, i jedini oblici čiji nastavci počinju vokalom, što je verovatno i razlog odsustva tematskog vokala /e/. Na osnovu toga može se zaključiti da je i kod ova dva lica u podležnoj reprezentaciji prisutan vokal osnove /e/, ali da je u toku derivacije sinkopiran sledećim pravilom:

Ako se ovo pravilo redukovanja tematskog vokala ne prepostavi kao sastavni deo gramatike hrvatske (i srpske) redakcije staroslovenskog, onda je morfološko pravilo o građenju prezenta manje opšte jer se mora posebno navoditi da se ova dva lice grade bez tematskog vokala, a u isto vreme se gubi izvida da je razlog njegovog odsustva upravo činjenica što nastavci u tim oblicima počinju samoglasnikom. Međutim, sa ovim prepostavljenim pravilom kao sastavnim delom gramatike ovih redakcija, svi oblici prezenta grade se na isti način. Znači, pravilo je generalnije i u njemu je upisana i činjenica da je razlog odsustva tematskog vokala /e/ obeležje [+ silabički] u njegovom neposrednom okruženju.

Inputi (ulazi) u komponentu fonoloških pravila koji su izraženi obeležjima nazivaju se *podležnim* ili *fonološkim* reprezentacijama. Skup fonoloških pravila preslikava fonološke reprezentacije na fonetske predstave, koje su takođe predstavljene fonetskim obeležjima. Fonetska predstava je konkretna, ona opisuje izgovor direktno – dok je fonološka reprezentacija apstraktna, postulirana i ima svoju interpretaciju samo unutar sistema određenog jezika kao posledica fonoloških pravila tog jezika. Prema tome, fonološka komponenta može se posmatrati kao skup pravila koji preslikava fonološke

reprezentacije na fonetske reprezentacije. Redosled pravila u tom skupu nije proizvoljan. Pravila fonološke komponente su *uređena* i primenjuju se u sekvencama na niske formativa sve dok se ne dostigne reprezentacija u terminima *univerzalnog fonetskog alfabetra*,¹⁷⁸ a simboli tog alfabetra određeni su kao niz fonetskih obeležja. Dakle, autput fonološke komponente može se opet smatrati matricom u kojoj kolone predstavljaju fonove, a redovi fonetska obeležja univerzalnog sistema. Klasifikatorna distinkтивna obeležja po svojoj definiciji su *binarna*.¹⁷⁹ U standardnoj teoriji ova pravila su linearno poređana u niz, što znači da su tako uređena kao da se primenjuju fiksiranim redosledom. Svako pravilo može biti primenjeno samo jednom u toku jedne derivacije.

Prema tome, podležne strukture koje konstituišu input fonološkim pravilima predstavljene su kao niska *formativa* (morfema). Fonološka pravila konvertuju, pretvaraju takve strukture u fonetske predstave izražene u obliku univerzalnog skupa fonetskih obeležja. Pošto bi leksička predstava trebalo da sadrži samo informacije koje se ne mogu predvideti, ona dobija oblik matrica bez redundantnih obeležja u kojima nisu specifikovana predviđljiva (dakle redundantna) obeležja. Znači da nam je pored fonoloških pravila, potreban i *leksikon*, spisak onih obeležja formativa, uključujući fonološke osobine, koji se ne mogu izvesti pomoću nekog pravila. Pošto su formativi izloženi raznim fonološkim procesima u specifičnim okruženjima, njihova leksička reprezentacija mora biti u najopštijoj formi iz koje mogu biti izvedene pojedinačne realizacije.¹⁸⁰ Ona će, dakle, biti morfonemska.

Na primer, dve nemačke reči (o kojima smo raspravljali u odeljku o strukturalizmu) <Rad>¹⁸¹ i <Rat>, koje imaju isti izgovor [ra:t], imaće raz-

¹⁷⁸ *Univerzalni fonetski alfabet* deo je univerzalne fonetske teorije. Pored stroga određenog skupa obeležja, takva teorija trebalo bi da sadrži opšte zakone koji se tiču mogućih kombinacija i kontrasta (Chomsky 1970: 66).

¹⁷⁹ *Binarno obeležje* osobina je koja se može upotrebiti za klasifikovanje jezičkih jedinica na osnovu dveju uzajamno isključivih mogućnosti. Ona u fonologiji čine glavni organizacioni princip (fonološke) teorije distinkтивnih obeležja u kojoj se opozicija označava znacima [+ i [-] u uglastim zagradama.

¹⁸⁰ Pošto i redundantna obeležja mogu biti potrebna za delovanje fonoloških pravila, te se osobine moraju umetati pomoću niza konvencija kao što su *pravila redundancije* ili *pravila (uslovii) morfemske strukture*, koja na indirekstan način izražavaju ograničenja na tipove segmenata i morfemskih struktura određenog jezika. Ta pravila se primenjuju pre odgovarajućih fonoloških pravila i imaju zajednički naziv: *pravila ponovnog regulisanja*.

¹⁸¹ U ovom tekstu oštrim ugaonim zagradama <> prikazuje se grafematski lik leksema, uglastim [ ] se daju fonetske predstave, a kosim // zagradama podležne predstave, tj. sistematske foneme i ova konvencija obeležavanja zagrada nema veze sa upotrebotom zagrada u opisu generativnih pravila; up. napomenu 188.

ličite leksičke reprezentacije pošto ostali oblici ovih reči, kao što je, na primer, <Rades> [ra:dəs] i <Rates> [ra:təs] imaju različit izgovor. U slučaju <Rad> može se dati leksička predstava sa finalnim /d/, pošto se [t] može izvesti iz opštег pravila (obezvučavanja finalnog opstruenta).

S obzirom na to da se segmenti leksičkih reprezentacija mogu porediti sa morfonemama, Halle (1959, 1962) i Chomsky (1970) su, kao što je već rečeno, pokazali da ne postoji potreba da se uspostavi neki međunivo, koji bi odgovarao fonemi, između takvih (lexičkih) predstava i fonetske reprezentacije. Chomsky (1970: 68-69) napominje da se na određenom stupnju primene pravila fonološke komponente eliminišu svi gramatički formativi (osim *junktura* – fonetskih graničnih obeležja kojima se razgraničuju gramatičke jedinice: morfeme, reči ili klauze) i dobija se reprezentacija samo u obliku klasifikatornih matrica i junktura. Takva predstava u vidu segmenata i junktura, sa deriviranom konstituentskom strukturom niske još uvek obeležava nivo *sistematskih fonema*, gde *sistematski* označava da je izbor elemenata na tom nivou određen svojstvima i sintaksičke i fonološke komponente. Fonetska predstava (predstava u terminima *fonova*), koja čini autput fonološkoj komponenti zove se *sistematska fonetika*. Iz toga sledi da ne postoji neki drugi značajan nivo reprezentacije koji se može izdvojiti u fonološkoj komponenti, jer su inputi fonološke komponente najniži nivo sintaksičke predstave u kojoj su segmenti klasifikovani kao fonetske karakteristike.

U našem jeziku, na primer, postoje parovi zvučnih i bezvučnih opstruentskih fonema: ploziva, afrikata i frikativa, i bezvučni opstruenti pravilno se zamjenjuju zvučnim kada se iza njih nađe zvučni opstruent. Tako imamo iskaze tipa: [rok je prošao] ali [rog bi prošao]. Isto pravilo primenjuje se i na /h/: [strah je] ali [stray ga je], mada [γ] nije fonemska različito od [h] već predstavlja samo (pozicioni) alofon¹⁸² od /h/. Ovo pravilo¹⁸³ predstavlja jedan isti proces, ali da bi inkorporiralo fonemska nivo, moralno bi se razbiti na dva, pošto bi ono trebalo da se primeni i za izvođenje, deriviranje fonema i za deriviranje alofona. Otuda u modelu generativne fonologije nema mesta za *foneme*. Fonemske transkripcije su, prema Chomskom i Halleu, samo „uređene fonetske predstave”, dok „komplementarna distribucija”, fundamentalni kriterijum fonemske analize, „nema nikakav teorijski značaj” (Chomsky 1970: 93).

¹⁸² U terminologiji taksonomske lingvistike, ova dva alofona nalaze se u *komplementarnoj distribuciji*.

¹⁸³ Pretvaranje bezvučnog opstruenta u zvučni u položaju ispred zvučnog opstruenta.

Generativna fonologija, razvijena u SPE modelu, raspolaže vrlo moćnom formalnom aparaturom za opis fonoloških promena. Njena glavna karakteristika je *eksplicitnost*,¹⁸⁴ precizna formulacija pravila, i *jednostavnost*.¹⁸⁵ Broj simbola upotrebljenih u pravilu obrnuto je srazmeran generalnosti pravila: što je broj simbola u nekom pravilu manji, veća je opštost pravila, a dostignut je veći stepen lingvistički značajnih generalizacija (i obrnuto). Dakle, pojam jednostavnosti tesno je povezan s pojmom *lingvistički relevantna uopštavanja*.¹⁸⁶ Da bi lingvistički opis dostigao lingvistički značajne generalizacije, mora zadovoljiti tri uslova. (1) *Opservaciona adekvatnost*¹⁸⁷ nužan je ali ne i dovoljan uslov, a znači da opis mora biti u skladu sa podacima koje opisuje. (2) *Mogućnost stapanja (spajanja) pravila* – pojednostavljivanje gramatike povezivanjem raznih sličnih pravila u jedno (u shemu pravila). (3) *Nezavisna motivisanost pravila* je uslov koji ukazuje na to da je neko pravilo nezavisno motivisano ako se, pored toga što je ono upotrebljivo za opis nekog aspekta zbog kojeg je i uvedeno, može upotrebiti i za opis nekog drugog aspekta.

U SPE modelu razlikuju se *elementarna* pravila i *scheme*. Elementarna pravila su *jednostavna kontekstualno uslovljena* pravila tipa: A → B / C
— D i ona ne sadrže nikakvu dodatnu *notaciju*,¹⁸⁸ a prema SPE modelu

¹⁸⁴ *Eksplicitna* deskripcija karakteristika je formulacije i primarni cilj generativne analize jer se sve osobine nekog pravila i uslovi pod kojima ono dejstvuje u potpunosti i precizno specifikuju.

¹⁸⁵ Relativna *jednostavnost* jedan je od kriterijuma za formalizaciju pojma eksplanatornosti generativne gramatike; up. napomenu 173.

¹⁸⁶ Cilj lingviste je da vrši takva uopštavanja o svojim podacima (sa što manje ograda, npr. u vezi sa izuzecima ili kontekstualnim ograničenjima), koja za izvorne govornike imaju značenje, da su od značaja za jezik; up. napomeu 170.

¹⁸⁷ *Adekvatnost* je termin iz lingvističke teorije koji se upotrebljava kao element u ocenjivanju koliko je uspešno napisana gramatika. *Opservaciona adekvatnost* uz, *deskriptivnu* i *eksplanatornu*, predstavlja nivo ostvarenja uspešnosti gramatičkog opisa u generativnoj gramatici. Dok opservaciona adekvatnost objašnjava primarne (jezičke) podatke (korpus), tj. input za opis, *deskriptivna* adekvatnost brine se o tome da pruži korektno objašnjenje jezičke intuicije izvornog govornika i predstavlja autput, a lingvistička teorija koja teži da pruži *eksplanatornu* adekvatnost bavi se unutrašnjom strukturu teorije, tj. teži da pruži načelnu osnovu za izbor deskriptivne adekvatnosti gramatike svakog jezika, koja će biti nezavisna od bilo kog određenog jezika; up. napomenu 173 i 185.

¹⁸⁸ *Notacija* u terminologiji generativne gramatike označava skup simbola kojima se predstavlja određeni metod lingvističke analize (npr. notacija frazne strukture), a neka konvencija koja se uvodi u analizu radi lakše formulacije pravila često se naziva *notacionim sredstvom*, što je, na primer, upotreba zagrada. U SPE mode-

fonološke se promene izvode pomoću takvih pravila. *Sheme pravila* su sredstvo pomoću kojeg se specifikuje skup pravila, a da se ona ne moraju pojedinačno navoditi. Dobijene su stapanjem više elementarnih pravila uz pomoć više notacijskih konvencija i u SPE modelu se pretpostavlja da postoji jedinstven način (*algoritam*)¹⁸⁹ za raščlanjavanje svake sheme na sastavna pravila koji u isto vreme određuje i *poredak*, *redosled* među tim pravilima.¹⁹⁰ Poredak pravila u TG može biti *ekstrasistemski* (tj. spoljašnji, eksplisitni) – posebno nametnut gramatici, tj. utvrđuje se za svaki jezik posebno¹⁹¹ i *intrasisemtski* (unutrašnji, implicitni) – određen načinom na koji su pravila formulisana, dakle diktiran je oblikom samih pravila.¹⁹² U SPE modelu pretpostavlja se da su sva pravila (osim elementarnih u shemama koja imaju specijalni implicitni poredak), eksplisitno linearno uređena (kao sekvene: P[rvilo]1, P2, P3... Pn).

Jedan od najvećih problema SPE modela, koji su neke druge generativne fonološke teorije pokušale da reše, jeste problem *apstraktnosti*. SPE model ponudio je novi i često veoma razložan način opisivanja fonoloških fenomena i bio je primenjivan na različite jezike. Ali postalo je jasno da neograničena primena navedenih principa može dovesti do preterano apstraktnih fonoloških predstava i nedovoljno motivisanih pravila. Apstraktnost podležnih reprezentacija, koje se mogu bezgranično razlikovati od površin-

---

lu upotrebljavaju se sledeće zgrade: (1) *oble* () u kojima se daje fakultativni materijal koji može, ali i ne mora, biti između segmenta koji je pogoden promenom i segmenta koji uslovjava promenu; (2) *oštре ugaone* <> kojima se izražava zavisnost među nesusednim delovima u pravilu i prvo se primenjuje ono pravilo koje uključuje materijal zatvoren u te zgrade, a tek onda drugo, kraće pravilo; (3) *vitičaste* {} koriste se onda kada se isti proces odvija u dva ili više različitih (glasovnih) okruženja; up. napomenu 181.

¹⁸⁹ *Algoritam* je termin koji je u analitičke formulacije generativne gramatike stigao iz kibernetike i odnosi se na proceduru predviđenu da bi se izvela neka komplikovana operacija razbijanjem na prostije operacije prema tačno određenom redosledu.

¹⁹⁰ Isto se tako prepostavljalo i da, prilikom stapanja elementarnih pravila u sheme, postoji uniformni formalni postupak.

¹⁹¹ *Ekstrasistemskim* redosledom pravila u generativnoj gramatici zahteva se da se obezbedi generisanje samo gramatičnih rečenica, što znači da je sled pravila motivisan isključivo uzimanjem u obzir činjenica jezika a ne logičkim razmatranjima, tj. razlozima formalne doslednosti; up. napomenu 160.

¹⁹² *Intrasisemtsko* uređenje pravila uslovljeno je formalnim ili logičkim svojstvom sistema što znači da se, na primer, pravilo (B) ne može primeniti kad se ne primeni pravilo (A), jer ono snabdeva pravilo (B) osobinama koje su potrebne za delovanje.

skih struktura i koja omogućava da se sve može derivirati iz svega (jer GF ne postavlja nikakva ograničenja za apstraktne podležne predstave), ugrožava eksplanatornu moć ove teorije, pošto ona prestaje biti empirijska teorija i pretvara se u igru simbolima. Da bi ovaj model generativne fonologije bio empirijski i eksplanatoran, potrebno je ograničiti pojavu apstraktnih segmenta u podležnim predstavama. Problem apstraktnosti izazvao je, tokom sedamdesetih godina 20. veka, radikalnu polarizaciju mišljenja i stavova među generativcima tako da i danas postoje teorije sa oprečnim pristupima ovom problemu, o čemu je ranije bilo reči u vezi sa post-SPE modelima GF.

5.3.1. Generativna fonologija i glasovne promene

Promene u jeziku glavna su preokupacija istorijske lingvistike, a istoričari jezika pokušavaju da determinišu šta je to kod promena što određuje istoriju nekog jezika i istovremeno doprinosi našem razumevanju sinhronijskih struktura jezičkog sistema. Iсториjsка lingvistika ne zaustavlja se, međutim, na objašnjavanju činjenica u jezičkim promenama. Lingvistika, kao nauka, bavi se objašnjavanjem lingvističkih fenomena, a istorijska lingvistika mora tragati za objašnjenjima fenomena jezičkih promena. Glasovne promene predstavljaju činjenice u jezičkoj istoriji. Ali problemi kojima se bave istoričari jezika tiču se i pitanja koja to unutrašnja motivacija pokreće promene u glasovnom sistemu koji predstavnici nekog jezika upotrebljavaju iz generacije u generaciju? Koji su mehanizmi preko kojih se promene ostvaruju? Zašto se neka promena događa u određenom trenutku u istoriji nekog jezika, i sl.? Nažalost, još uvek nema univerzalno prihvaćenih objašnjenja za probleme koje ova pitanja pokreću. Za objašnjenjima glasovnih promena ili različitih vidova glasovnih promena odavno se traga, a u poslednjih pola veka mnogo toga je i osvetljeno.

Glasovne promene mogu se posmatrati kao čisto fonetske promene: kako se menjao način artikulacije određenih segmenta ili grupe segmenta tokom istorije jednog jezika. Današnja fonologija zna da su fonetski segmenti, koje govornici nekog jezika izgovaraju u usmenoj jezičkoj aktivnosti, organizovani kao dobro strukturiran sistem. Izgled tog *fonološkog sistema* određen je (1) načinom na koji različita fonetska obeležja funkcionišu u ustanovljavanju distinkтивnih opozicija i (2) skupom *pravila* koja povezuju fonetski različite ali morfološki jedinstvene oblike. Fonetske promene igrat-

ju očigledno glavnu ulogu u fonološkom *prestrukturiranju*,¹⁹³ a na strukturu jezičkog sistema značajan uticaj imaju promene i u drugim delovima gramatike jednog jezika. Dakle, kao što smo videli iz prethodnih poglavlja, glasovne promene su mladogramatičari definisali kao promene koje su u potpunosti uslovljene fonetskim faktorima, a strukturalisti sa obe strane Atlantika predočili su da se posledice glasovnih promena protežu preko fonetske strukture i utiču na fonološku strukturu jezika, a da, recipročno tome, i fonološka struktura može uticati na pravac glasovnih promena.

I generativci su, kao i evropski strukturalisti, tragali za objašnjenjima promena u jeziku proučavanjem njegove *unutrašnje* strukture. Rani generativci nisu smatrali da glasovne promene same po sebi predstavljaju poseban tip jezičkih promena već da su one samo jedna manifestacija *promene gramatike* nekog jezika. Promena gramatike odražava se kao *alternacija* u podležnoj reprezentaciji oblika u jeziku i/ili kao promena u *sistemu pravila* koja povezuju podležne (semantičke) strukture sa površinskim (fonetskim) strukturama. Pre pojave generativne fonologije glasovne promene objašnjavane su, na primer, čovekovom potrebotom za lakšom artikulacijom, odnosno smatralo se da im je osnova u jezičkoj *performansi*¹⁹⁴ dok su generativci tvrdili da promena mora uticati na unutarnji, apstraktan sistem i da stoga površinska struktura, tj. fonetski faktori ne igraju u tome neku posebnu ulogu.

Generativci su značajno doprineli osvetljavanju uloge koju ima proces usvajanja jezika u promenama u jeziku. Isticali su da inovacije u gramatici odraslih mogu imati za posledicu da se deca, koja usvajaju jezik, suočavaju sa jezičkim podacima za koje se može konstruisati jednostavnija gramatika od gramatike njihovih roditelja. Mechanizam koji usvajanje jezika povezuje sa promenama u jeziku su i *manjkavosti u učenju, usvajanju jezika*. Ovom hipotezom se tvrdi da može biti da deca ne nauče sve detalje gramatike od svojih odraslih. Neka veoma ograničena pravila mogu se uopštiti ili se ne mora naučiti neko teško pravilo. Ovakav tok usvajanja jezika vodi, naravno, u promene u jeziku. Odavno je primećeno i da su oblici koji se stvaraju u prirodnom procesu usvajanja fleksivne morfologije (od strane dece) neve-

---

¹⁹³ *Prestrukturiranje* je naziv za jednu vrstu leksičkog pravila (u novijoj generativnoj gramatici) koji omogućuje da se neki sled (sintaksičkih kategorija) analizira kao zasebna jedinica.

¹⁹⁴ Termin *performansa* – u lingvistici (posebno u generativnom modelu) označava jezik kao skup posebnih iskaza koje proizvode izvorni govornici i koji sadrže i obeležja irelevantna za apstraktni sistem pravila, na primer – oklevanja, nedovršene strukture izazvane raznim psihološkim ili socijalnim teškoćama koje deluju na govornika; up. napomenu 154.

rovatno slični formama koje su proizvod morfonoloških ili analoških promena.

Osnovna karakteristika *generativne fonologije* jeste da ona nije *autonomna* jer uključuje morfonologiju taksonomske (strukturalne) gramatičke. Njeni fonološki segmenti predstavljeni su kao matrice distinkтивnih obeležja (DO) koja ne predstavljaju minimalnu fonološku opoziciju u nekom jeziku, kao što je slučaj sa DO strukturalne lingvistike, već ona konstituišu „univerzalni fonetski okvir” u kojem su sve fonetske distinkcije relevantne za svaki jezik i od kojih svaki jezik upotrebljava samo izvestan odabran broj. Ta obeležja mogu imati *apsolutne vrednosti* (+/-) ili relativne (manje/više). Pretvaranje podležne reprezentacije u površinske oblike dešava se pomoću fonoloških pravila koja deluju na apsolutne vrednosti *sistematskih fonema*¹⁹⁵ (menjajući „+” u „–”, „–” u „+”, itd.).

Razlika koju GF pravi između podležnih (ili *sistematskih* fonemske) predstava i površinskih (ili sistematskih fonetskih) predstava možemo prikazati pomoću već poznatog primera iz nemačkog jezika: <Rad> „točak” koji je homofon sa <Rat> „savet”. U Nsg. obe lekseme imaju sistematsku fonetsku formu [ra:t], a u drugim oblicima njihove paradigmе, ove reči se razlikuju ['ra:dəs] : ['ra:təs] i sl. Ali, ako se leksema „točak” predstavi u podležnoj strukturi kao /ra:d/, njegova površinska fonetska forma je predviđljiva zahvaljujući *sinhronijskom fonološkom pravilu* koje obezvučuje zvučne opstruente u finalnom položaju. Ovo pravilo predstavljeno kroz formulu glasi:

$$(7) \quad [+ \text{opstruent}] \rightarrow [-\text{zvučan}]/\_\#$$

¹⁹⁵ Pošto GF ne priznaje fonemi autonoman status, jer i sama (generativna) fonologija nije autonomna, ona pomoću jedinstvenog podležnog oblika objašnjava fonološke varijacije koje uspostavljaju vezu među gramatičkim strukturama (npr. rečima). Pošto često među njima postoji neka vrsta pravilnog odnosa, Chomsky i Halle dokazuju da korenska morfema u svakom od varijantnih parova može dobiti jedinstvenu podležnu predstavu i da se, zajedno sa pravilima koja povezuju takve varijacije s površinskim alternantama, može objasniti svest izvornog govornika o „sistematskim” odnosima koji postoje između gramatike i fonologije. Takva pravila ujedno odražavaju glasovne promene do kojih je došlo u istoriji nekog jezika. Jedinice u ovim predstavama nazivaju se *sistematskim fonemama*, čime se one razlikuju od „autonomnih” fonema u tradicionalnoj fonemskoj fonologiji, koje nisu povezane sa gramatičkom strukturom. Dakle, autonomna fonema kontrastira morfonemi, ili sistematskoj fonemi u GF, koja u analizu uvodi i druge činioce pored strogo fonemske; up. napomenu 171.

U ovoj formuli input koji se podvrgava pravilu (opstruent) nalazi se levo od strelice, a output (obezvučen opstruent) desno. Strelica znači „zamenjeno sa”; „ ” koja dolazi iza „/” (kose crte) označava mesto, poziciju u glasovnoj okolini u kojoj operiše pravilo, a to je ovde – ispred apsolutnog kraja reči, tj. ispred granice reči koja se obeležava znakom „#” koji fungira kao granični simbol. A <Rad> „savet”, naravno, predstavljen je kao /ra:t/.

Dakle, kao rezultat istorijskog procesa obezučavanja opstruenata pred granicom reči (ili sloga), oblici kao <Rad> „točak” i <Rat> „savet” više se ne razlikuju u savremenom nemačkom. Oba se izgovaraju kao [ra:t]. Međutim, uprkos tome što ovde postoji fonetska identičnost, izvorni govornici nemačkog jezika odbijaju da priznaju da se ove dve forme isto izgovaraju i insistiraju na tome da se prva reč završava na [-d], a druga na [-t]. Naravno, ovde se nameće osnovno pitanje – šta je u osnovi takve njihove reakcije. I upravo je to ona vrsta pitanja na koje *generativna fonologija* pokušava da odgovori. Svrha generativne fonologije (i generativne gramatike kao celine) jeste da prikaže (podsvesno) *znanje* koje izvorni govornik ima o gramatici svog jezika. To znanje dozvoljava govornicima ne samo da tvrde da je ono što je fonetski identično - gramatički različito (i obrnuto), već i da donose *odluke* o tome da li su određeni iskazi pravilni i, što je možda još važnije, da uče da govore (ili da usvajaju) svoj sopstveni maternji jezik. Sa stanovišta generativne gramatike, to *gramatičko znanje* prikazuje se kao *sistem pravila* koja povezuju različite formacije jedne sa drugim i koja na kraju *preslikavaju* značenje na *fonetsku strukturu*. Ovakvo stanovište zajedničko je danas predstavnicima svih škola generativne gramatike. Ono u čemu se te škole razlikuju tiče se mnogo određenijih problema kao što su pitanja koja su to dozvoljena pravila, kako objasnjavati morfološke u odnosu na fonološke generalizacije ili kako ih predstavljati, itd.

Nije teško otkriti na čemu se zasniva tvrdnja izvornih govornika savremenog nemačkog jezika da su [ra:t] „točak” i [ra:t] „savet” zaista različiti (da se prvi oblik završava na [d], a drugi na [t]). Dok su u nominativu jednine ove reči identične, u genitivu singulara i nominativu plurala razlikuju se u finalnom suglasniku korena (jedan koren se završava na [d], a drugi na [t]). Kad izvorni govornici tvrde da [ra:t] „točak” (u Nsg.) ima finalno [-d], oni zapravo tvrde da je taj oblik identičan sa oblikom [ra:d-] koji se pojavljuje u formama kao [ra:d-əs] (dakle, Gsg. i Npl.). Uprkos njihovoj fonetskoj različitosti, [ra:t] i [ra:d-] dele isto značenje te su, prema tome, i „iste reči” (ili različite realizacije „iste reči”). Ono što generativna fonologija pokušava da učini jeste da „uhvati” tu „istost” prepostavljajući jedinstvenu *podležnu formu* /ra:d/ za reč „točak” i tvrdeći da se ta forma na *površinskoj*

strukturi realizuje kao [ra:d] i kao [ra:t].¹⁹⁶ Da bi se objasnila realizacija finalnog /d/ kao [t] i činjenica da se svi opstruenti u finalnom položaju u rečima realizuju bezvučno, generativna fonologija priziva (sinhronijsko) *pravilo* (koje smo već navodili):

$$(8) \quad [+ \text{opstruent}] \rightarrow [-\text{zvučan}] / \quad \#$$

Primena ovog pravila ilustrovana je sinhronijskom *derivacijom*:

(9)	/ra:d#/	/ra:d-əs/	/ra:t#/	/ra:təs/
finalno obezvučavanje	ra:t	-	ra:t	-
površinska struktura:	[ra:t]	[ra:dəs]	[ra:t]	[ra:təs]

Neki lingvisti su iskazali ozbiljnu rezervisanost u vezi sa pojmom „sinhronijsko pravilo”. I zato je potrebno navesti bar neki čvrst dokaz koji ide u prilog potvrde postojanja pravila, tj. da izvorni govornici u svojoj gramatici vrše *uopštavanja* a ne samo puko memorisanje činjenica i oblika. Na primer, opšte je poznata činjenica da na ranom stadijumu usvajanja engleskog kao prvog jezika deca nemaju problema sa morfologijom „nepravilnih” glagola kao što su *go* „ići”: *went* (preterit), *sleep* „spavati” : *slept* (preterit). Međutim, u nešto kasnijoj fazi izgleda da deca odjednom kao da „nisu naučila” sve ono što su dotle znala i počinju da upotrebljavaju oblike kao *go-ed* i *sleeped*. Šta se zapravo desilo? Deца су просто у том stadijumu učenja svog jezika shvatila da postoji *opšte pravilo* za građenje formi za prošlo vreme i jednostavno su dodali dentalni suglasnik-sufiks [-d]/[-t]/[-id] na koren glagola. To pokazuje da deca tada mogu slobodno da stvaraju prošlo vreme od glagola koje nisu mogla ranije čuti, kao što su glagoli *disobey* „biti neposlušan” ili *trust* „verovati”. Ono što ona, međutim, još nisu shvatila jeste da je to pravilo ograničeno i da se ne primenjuje na određene „nepravilne” glagole, koji se moraju ili memorisati (*go* : *went*) ili podrazumevati iz nekih ograničenijih, *minornih pravila* (*sleep* : *slept*). Zapravo, deca još nisu naučila da određeni oblici moraju biti *obeleženi u leksikonu*, jer ne podležu pravilu i/ili ne podležu nekom drukčijem, minornom pravilu. Taj zadatak (učenja da su određene forme obeležene u leksikonu) savladaju se kasnije i na veoma stepen način (Hock 1991: 249-250).

Ono što je ovde bitno jeste da deca očigledno prave progresiju od čistog memorisanja prema formulisanju pravila. Za to postoji, naravno, dobar ra-

¹⁹⁶ U Npl. ova reč glasi [rə:t], što znači da se pojavljuju čak 3 alomorfa istog korena, ali za objašnjavanje ovog lika potrebno je drugo pravilo.

zlog, jer kad bi deca nastavila mučan posao memorisanja svakog glagola i njegovog oblika za prošlo vreme, morala bi provesti veliki deo svog detinjstva (i više od toga) samo na tom zadatku. Time bi im se, opet, otvorio tek samo jedan mali deo njihovog jezika, a postoje i drugi zadaci koje treba savladati: oblikovanje plurala, derivaciona morfologija, sintaksa i čitav univerzum značenja - semantika (da se ne spominju druge nebrojive nejezičke veštine...). Formulacija pravila pomaže da se redukuje ovaj teret memorisanja i da se zadatak usvajanja prvog jezika učini savladivim.¹⁹⁷

Radi uopštavanja i ekonomičnosti opisa, GF se služi modifikacijom koncepta Praške škole o obeleženosti (markiranosti). Prema toj teoriji, fono-loški segmenti mogu se odrediti ne samo kao da imaju [+] ili nemaju [-] neko obeležje, već i kao „markirani” odnosno „nemarkirani” određenim obeležjem. Svrha tome je da osigura da ono što su opštije kombinacije obeležja budu predstavljene kao strukturno jednostavnije pa tako i „prirodnije”, a da ređe kombinacije budu predstavljene kao „manje prirodne”: npr. zadnji vokali u većini jezika sveta su labijalizovani, a prednji su nelabijalizovani. Prema tome, i jedne i druge bi trebalo smatrati „normalnim”, nemarkiranim, tj. labijalizacija ne treba da bude eksplicitno određena u matricama obeležja (u tabelama DO), koja su na taj način uprošćena. Znači, obeležje labijalizovanosti biće tako predviđljivo na osnovu +/- vrednosti obeležja „zadnjosti”. Međutim, jezici kod kojih postoji opozicija labijalizovanih i nelabijalizovanih prednjih i zadnjih vokala, zahtevaće za svoje segmente specifikaciju oba obeležja, i „zadnjosti” i „labijalizovanosti”, te su i obeležja tih vokala složenija, a situacija u pogledu labijalizovanosti je *markirana*.

---

¹⁹⁷ Značaj koji se pridaje formulaciji pravila nije novost u lingvistici. Na primer, jedan od vodećih mladogramatičara tvrdio je da je "tek samo nekoliko rečenica koje mi izgovaramo memorisano; većina se stvara u trenutku ... [na osnovu] pravila [koja] su podsvesno apstrahovana iz obrazaca [koje smo čuli]". A još veoma dawno, u 2. veku pre n.e., jedan od sanskrtskih gramatičara sledećom parabolom je ilustrovaо korisnost pravila i potrebu za njihovim postojanjem: „Bog Indra, vrhovni bog i beskrajno sposobniji od ljudi, pitao je boga Br̥haspati, učitelja bogova i beskrajno moćnijeg od učitelja-smrtnika, da ga nauči sanskrtu. Bog Br̥haspati, po-kušavajući da mu udovolji, počeo je nabrajati oblike iz sanskrta. Ali i pored nadljudskih sposobnosti i napora ova dva boga, Br̥haspati nije mogao da obavi svoj zadatak čak ni za hiljadu božanskih godina (koje su mnogo duže od hiljadu ljudskih godina).” Za nas, jadne smrtnike, koji imamo ograničene i sposobnosti i vreme, takav pristup sigurno ne bi imao uspeha. I zbog toga nam je potrebna gramatika da formuliše pravila i generalizacije kako bi se memorisanje pojedinačnih oblika učilo nepotrebnim (Hock 1991: 251).

Najveći deo pravilnih promena, koje su uslovljene glasovnom okolinom, čine procesi *asimilacije, slabljenja i gubljenja* fonetskih segmenata. Proces *asimilacije* može se pokazati i kroz razvoj oblika same te reči. Ona vodi poteklo od latinskog *assimilare* „izjednačiti”, što je deriviran oblik od prefiksa /ad-/ i korena ili osnove /simil-/simul-/ što znači „sličan” i glagolskog sufiksa /-are/. U reči *assimilare* finalno /-d/ iz prefiksa *asimilovano* je, odnosno postalo je slično po izgovoru inicijalnom /s-/ iz /simil-/:

$$(10) \quad d > s / \underline{\quad} s$$

U *assimilare* proces asimilacije bio je potpun učinivši „asimilovani” segment identičnim po izgovoru sa narednim /s/. Takav se razvitak i naziva *potpunom* asimilacijom. Kao rezultat ovog procesa stvoreni su dupli ili *geminirani* suglasnici [ss] koji se izgovoraju kao jedno produženo [s].¹⁹⁸

Asimilacija može biti *delimična* - kad menja samo deo iz niza obeležja datog segmenta, što ilustrujemo primerom iz sanskrta (prema Hock 1991: 62):

(11) (a)	yu-ŋ-g-	+	-dhi :	yungdhi	„ti upregnji”
	yu-ŋ-g-	+	-tha :	yungktha	„vi upregnite”
	ri-ŋ-k-	+	-dhi :	riŋgdhi	„ti ostavi”
	ri-ŋ-k-	+	-tha :	riŋktha	„vi ostavite”

i primerom iz latinskog, za drugi tip promene:

(11) (b)	in- + primere	:	imprimere „utisnuti, napraviti utisak”
	+ tendere	:	intendere „nameravati”
	+ congruere	:	[in]kongruere „biti nepodesan”

a takve glasovne promene u generativnoj tradiciji formulišu se kao:

(12) (a)	[+ ploziv] > [α zvučni] / <u> </u> [+ ploziv, α zvučni]
(b)	N > [α mesto] / <u> </u> [+ ploziv, α mesto]

Kao što se vidi na osnovu primera, asimilacijom plozivnih suglasnika prema narednom plozivnom menja se samo njihova zvučnost, a asimilacija nazala prema narednom plozivu ograničena je na njihovo mesto artikulaci-

¹⁹⁸ U mnogim jezicima, u kojima je došlo do degeminacije u posebnom glasovnom procesu, a ova se reč i dalje tradicionalno piše sa dva <ss>, izgovara se samo jedno [s].

je. Inače, ovi segmenti su zadržali svoj prvobitni identitet. Prva formulacija (a) može se proširiti na sve opstruente i na taj način se pokriva promena obeležja zvučnosti u automatskoj glasovnoj promeni koja deluje, na primer, u našem jeziku:

$$(13) \quad [+ \text{opstruent}] > [\alpha \text{ zvučan}] / \underline{\quad} [+ \text{opstruent}, \alpha \text{ zvučan}]$$

U svim ovim formulacijama uvedena je nova notacijska konvencija, takozvana notacija *variable grčkog slova*.¹⁹⁹ Ova konvencija veoma je korisna za formulaciju mnogih procesa asimilacije, a upotrebljava se i u notaciji drugih promena. Tako simbol „ α ” primjenjen u formulaciji asimilacije po zvučnosti treba razumjeti da on ukazuje na to da autput promene ima istu vrednost obeležja („+“ ili „–“) kao i okruženje koje uslovjava promenu. U formulaciji pod (b) ova notacija se proširuje na mesto artikulacije koje se, kao uslovjavajuće okruženje, ne može iskazati samo sa „+“ ili „–“ već treba da se tumači kao da ukazuje na to da autput promene ima isto obeležje za mesto (artikulacije) kao što je slučaj i sa okruženjem koje uslovjava tu promenu. Ovakvom formulacijom (b) ilustruje se, naravno, i takozvana asimilacija (nazala) po mjestu tvorbe i u našem jeziku (primeri tipa [zelembać], [stambeni]; [jedamput], [stramputica] i sl.).

Navedene promene pripadaju tipu *anticipatorne asimilacije*: segment koji se ranije izgovara „anticipira“ delom ili potpuno izgovor narednog segmenta. Obrnut proces, u kojem izgovor segmenta „ustrajava“ i u domenu narednog segmenta, zove se „perseverantna“ (od latinskog *persévérō* = ustajati, nastaviti) ili „ustrajavajuća“ asimilacija. Mnogi lingvisti, međutim, upotrebljavaju termine *progresivna* (za anticipatornu) i *regresivna* asimilacija (za „ustrajavajuću“), dok se drugi ne slažu oko toga šta bi trebalo zvati „progresivnom“, a šta „regresivnom“ promenom. Neki, na primer, promene pragermanskog *wulnō > * wullō > wull (u staroengleskom) „vuna“ isto i *fulnaz > *fullaz > full „pun“; ili sanskrtsko ātman- > atpan- „sam“ (u srednjoindoiranskom – dijalekatski oblik) smatraju „regresivnim“, jer se segment koji se asimiluje „vraća“ na izgovor prethodnog segmenta; drugi ih nazivaju „progresivnim“ pošto podsticaj za asimilaciju „ide napred“, od prvog ka drugom segmentu. Termini „anticipatorna“ i „perseverantna“ sma-

¹⁹⁹ Ovakva transkripciona konvencija u generativnoj gramatici, koja omogućava da se formulacija pravila pojednostavi uvođenjem *variable*, naziva se *alfa-notacijom*. U GF ona se koristi u onim slučajevima kada postoji uzajamna predviđljivost među skupovima obeležja te se ne moraju praviti posebne formulacije za uslove javljanja svakog obeležja. U ovakovom pristupu fonologiji mogu se uesti i neka proširenja konvencije upotrebom i drugih varijabli.

traju se boljim jer ne pobuđuju dvostruku mislenost. Mada su oba procesa sasvim obični u jezicima, anticipatorna asimilacija se sreće mnogo češće. Uz ova dva tipa asimilacijskih procesa, postoji *uzajamna, recipročna asimilacija* ili *koalescentna* (kada oba segmenta postaju međusobno slična), zatim – *kontaktna* (kada su oba segmenta međusobno u neposrednom kontaktu), a moguća je i *distantna (daljinska)* asimilacija, koja je mnogo običnija i sasvim pravilna kod vokala.

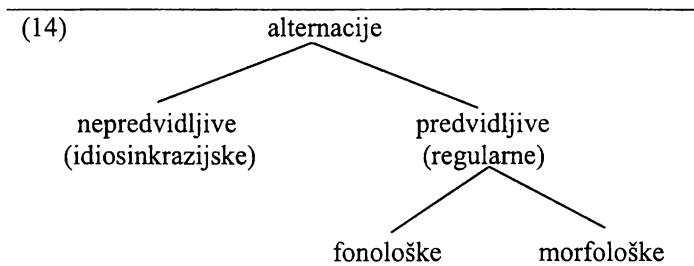
Odbacivanje autonomne fonologije dozvoljava transformacionoj gramatici da tvrdi da se fonološke promene u dijahroniji, suprotno tradicionalnom shvatanju, mogu desiti u svakom okruženju bez obzira na to da li je ono *fonološko* („fonetsko“ u terminologiji generativne gramatike) ili *gramatičko, morfološko* (površinsko sintaksičko). Generativci kritikuju stanovište tradicionalne lingvistike: (1) da je njena autonomna fonologija bila samo prividno nezavisna od gramatičke strukture; (2) da je termin „analogija“ upotrebljavan veoma pogrešno, upućujući na slučajevе savršeno pravilnih fonoloških promena u kojima deo okruženja koji uslovjava promenu obuhvata površinsku konstituentsku strukturu. Uloga gramatičkog okruženja kao faktora koji uslovjava fonološku promenu ima veći značaj u TG gramatici.

5.3.2. Fonološke alternacije.

Pošto su generativci posebno zaokupljeni sinhronijskim pravilima gramatike, njihova rasprava o jezičkim promenama usmerena je uglavnom na one procese u jeziku koji su povezani sa stvaranjem ili sa gubljenjem *alternacija*, a zadatok fonologa je da opiše alternacije koje se pojavljuju u jeziku. Malo pažnje posvećivano je drugim vrstama promena koje menjaju fonološki sistem i fonološku strukturu. Generativna fonologija opisuje alternacije tako što pretpostavlja da je jedna od alternanata zapravo podležna, a sve ostale alternante iste morfeme izvodi iz te podležne forme pomoću za tu svrhu uvedenih pravila.

Treba razlikovati dve vrste alternacija: (1) alternacije koje se pojavljuju u izdvojenim, pojedinačnim morfemama, a čiji se izraz (fonetski lik) ne može predvideti na osnovu njihove glasovne okoline = *nepredvidljive (idiосинkratske)* alternacije, i tada sve alternante moraju biti popisane u leksikonu; (2) alternacije koje se pojavljuju u većem broju morfema i iz čije se okoline može predvideti oblik, izgovor alternante koja se pojavljuje u toj okolini = *predvidljive (regularne)*. Predvidljive alternacije dele se na *mor-*

fološke i *fonološke*, u zavisnosti od toga da li su uzrokovane morfološkim ili fonološkim činiocima.

Fonologiji (u užem smislu) pripadaju samo *fonološke alternacije* i osnovni zadatak fonološke analize nekog jezika jeste da opiše fonološki uslovljene alternacije koje se u tom jeziku pojavljuju. Morfološke alternacije opisuju se morfološkim pravilima. Ponekad je, međutim, teško odrediti da li je neka alternacija morfološka ili fonološka. U nekim slučajevima moguća su alternativna rešenja od kojih jedno opisuje neku alternaciju morfološkim, a drugo fonološkim pravilima. Tek poređenjem, vrednovanjem i proverom tih rešenja može se utvrditi da li se neka alternacija može smatrati fonološkom ili morfološkom. Često se dešava i da su neke alternacije, koje su uslovljene fonetskim parametrima ograničene samo na određene morfološke kategorije. Takve alternacije opisuju se u fonologiji, ali se primena pravila koja ih opisuju mora ograničiti samo na određenu morfološku kategoriju.

Postupak fonološke analize alternacija koji je uobičajen u generativnoj fonologiji (a čiji je cilj razlučivanje nepredvidljivih od predvidljivih alternacija i predstavljanje ovih drugih u terminima fonoloških pravila) može se raščlaniti u nekoliko sukcesivnih postupaka. Prvo se sprovodi preliminarna *morfološka* analiza podataka. Pomoću nje otkrivaju se različite *alternante* iste morfeme. Ova analiza uključuje segmentiranje delova jezičkog izraza (reči ili sintagmi) na sastavne delove (korene, osnove, sufikse itd.). Pošto su (preliminarnom morfološkom analizom) izdvojene sve različite alternante morfeme, one se svrstavaju u grupe, a zatim se ispituje da li postoji neki *obrazac alternacije*, odnosno da li je alternacija određene morfeme paralelna alternaciji kod nekih drugih morfema ili nije. Ako jeste, onda se traže *principi* na kojima alternacija počiva i to tako što se nastoji odrediti glasovni sklop u podacima, ispitivanjem distribucije pojedinih glasova ili grupa usko povezanih glasova, pošto su u alternacije obično uključene *prirodne*

*klase*²⁰⁰ segmenata (a i okruženja u kojima se one javljaju uglavnom se mogu izraziti kao prirodna klasa). Kada se utvrdi da neki glas (ili grupa glasova) alternira s nekim drugim glasom (ili grupom glasova), tada se pristupa *izboru podležne reprezentacije* za tu alternaciju i *formiraju se pravila* koja, polazeći od podležne predstave, proizvode pravilan fonetski oblik.

Dva su najvažnija kriterija kojima se rukovode generativni fonolozi za izbor podležne reprezentacije: *fonološka predvidljivost* i *prirodnost (plauzibilnost, verovatnost) pravila*. Prilikom izbora postupaka za izbor podležne reprezentacije mogući su različiti postupci. Međutim, generativna fonologija nije operacionalistička teorija u kojoj bi valjanost i naučnu relevantnost rezultata garantovala stroga primena određenog skupa postupaka. Na protiv, da bi se došlo do valjanog rezultata ne moraju se slediti svi koraci analize niti, ako se oni slede, nužno dolazi do validnog rezultata. Često odluka na jednom koraku analize može usloviti odluku ili biti uslovljena odlukom na drugom koraku analize. Metodologija i postupci istraživanja nisu sami po sebi garancija naučnosti i validnosti rezultata. Oni su, istuču generativci, samo pomoćno sredstvo da bi se bacilo novo svetlo na objekat istraživanja: jezik i promene u njemu.

Objašnjenje *fonoloških promena* u modelu generativne gramatike proizvod je, naravno, određenog teorijskog stanovišta. Generativna škola gramatiku shvata kao sistem kojim upravljaju pravila. Fonološki sistem sastoji se kako od skupa podležnih predstava koje sjedinjuju sve idiosinkrajske informacije koje se tiču svakog jezičkog oblika, tako i od skupa površinskih reprezentacija deriviranih iz podležnih oblika pomoću *pravila* gramatike koja su formalna sredstva kojima se služe govornici u donošenju *generalizacija* o svom jeziku. Kao što je već rečeno, fonološka pravila preslikavaju podležne reprezentacije na fonetsku, a generativni fonolozi prepostavljaju da su i podležna i fonetska reprezentacija predstavljene kao niz *diskretnih*²⁰¹

²⁰⁰ *Prirodnost* je pojam u generativnoj gramatici koji je uveden da bi se označila fonetska uverljivost neke analize, a da bi se ona mogla formalno definisati, uveden je pojam *prirodna klasa* – kada je za specifikaciju jednog skupa segmenata potrebno manje fonetskih obeležja nego za specifikaciju bilo kog njegovog člana, takav skup sačinjava prirodnu klasu. Npr. skup zvučnih ploziva u engleskom (i našem) jeziku čini prirodnu klasu: fonemama /b/, /d/ i /g/ zajednička obeležja su *zvučnost, trenutno otklanjanje pregrade i prekidnost* dok su za specifikaciju bilo koje od ovih fonema potrebna i druga obeležja (/d/ bi bilo i *koronalno* (= DO prema Chomskom i Halleu, kada se glasovi definišu artikulaciono kao glasovi proizvedeni kada se lopatica jezika podigne iz svog neutralnog položaja: alveolarni, dentalni i alveopalatalni konsonanti).

²⁰¹ Termin *diskretan* znači odvojen, izolovan, prekidan. U fonetici i fonologiji označava glasove koji imaju relativno oštре granice, što se definiše akustički, artikulaciono ili auditivno. Mada je govor neprekinut glasovni tok, govornici nekog je-

segmenata od kojih se svaki sastoje od matrice fonetskih obeležja (u kojoj stupci stoje za segmente, a redovi za obeležja).

Kao ilustracija kako se u generativnoj fonologiji predstavljaju matrice fonetskih obeležja poslužiće primer iz latinskog jezika (Bynon 1978: 118). U latinskom jeziku kod participa prošlog vremena nekih glagola vokali su dugi: *lēctus*, *rēctus*, *āctus* od glagola *legō* „sabirati”, *regō* „vladati”, *agō* „činiti”, dok su kod drugih glagola ti participi sa kratkim samoglasnikom: *factus*, *iactus* od *faciō* „praviti”, *iaciō* „baciti”. Formulacija te alternacije poznata je kao Lachmannov zakon. Lachmann je izneo hipotezu da su vokali u prvoj grupi dugi, jer se njihove osnove završavaju zvučnim opstruentom, dok to nije slučaj sa osnovama druge grupe glagola. On je zato postulirao pravilo kojim se duži vokal korena koji se završava zvučnim opstruentom kada iza njega dolazi sufiks sa inicijalnim bezvučnim opstruentom. Preformilisan u termine generativne fonologije, ovaj zakon glasi:

(15) (a)	$V \rightarrow [+ \text{dug}] / \underline{\quad}$	$\begin{cases} + \text{opstruent} \\ + \text{zvučan} \end{cases}$	$\begin{cases} + \text{opstruent} \\ - \text{zvučan} \end{cases}$
(15) (b)	$[+ \text{opstruent}] \rightarrow [- \text{zvučan}] / \underline{\quad}$	$\begin{cases} + \text{opstruent} \\ - \text{zvučan} \end{cases}$	

Pravilom (a) duži se vokal u poziciji pred zvučnim opstruentom iza kojeg se nalazi bezvučan opstruent, a pravilom (b) obezvručuje se zvučni opstruent pred narednim bezvučnim.²⁰²

Kao i prethodna dva modela (mladogramatičarski i strukturalni prosede), i generativci kao polazište uzimaju pretpostavku da se fonološke promene mogu *apstrahovati*²⁰³ – izvesti iz poređenja *sukcesivnih sinhronijskih gramatika* nekog jezika. U lingvističkom modelu koji operiše nizom podležnih

zika u stanju su da segmentiraju (raščlanjuju) ovaj kontinuum na konačan broj diskretnih jedinica, koje obično odgovaraju fonemama u jeziku. Minimalne diskretne jedinice u fonetici su *toni*.

²⁰² Pravilni latinski oblici generišu se ako se ova dva pravila primenjuju naznacenim redosledom. Međutim, dijahrono posmatrano, dugi vokal u ovim oblicima u latinskom predstavlja inovaciju dok se obezvručavanje opstruenta pred bezvučnim opstruentom javlja u sukcesivnim gramatikama italske grupe još od praindoevropskog jezika (više o tome uporedi Bynon 1978: 118-121).

²⁰³ Ovim se označava proces ili rezultat formiranja teorijskog koncepta koji ne ma konkretan identitet ali koji je zasnovan na posmatranju i klasifikovanju konkretnih događanja.

reprezentacija i uređenih serija fonoloških pravila generišući od njih odgovarajuće površinske oblike, sukcesivne sinhronijske gramatike mogu biti potencijalno različite jedna od druge u odnosu na *inventar* svojih pravila, zatim u *oblicima i redosledu* svojih pravila i u *oblicima podležnih predstava* odgovarajućih leksičkih jedinica.

5.3.3. Fonološka pravila

U svojoj ranoj fazi generativna fonologija bila je izričito protiv tradicionalnog, „površinski” orijentisanog pristupa u istorijskoj lingvistici i zalagala se za takav prosede koji će sve jezičke promene posmatrati kao *promene u gramatici*, odnosno kao *promene u sistemu pravila* određenog jezika. Generativci su tvrdili da takve promene vode u pojednostavljenje sistema, a tradicionalan pojam *glasovnih promena* zamenili su pojmom *dodavanja pravila* na „kraju gramatike”, odnosno „na kraju fonološke komponente”, a to znači – posle primene svih drugih fonoloških pravila.

Veza između glasovnih promena i pravila generativne gramatike nije ništo direktna, a u mnogih slučajevima je, u najmanju ruku, tanka. To proizlazi iz činjenice što su ciljevi istorijskog i generativnog opisa veoma različiti. Prvi „preslikava” površinske strukture iz jednog vremenskog perioda na površinske strukture kasnijeg stadijuma i pokušava da opiše istorijski događaj u jeziku. Generativni opis, s druge strane, povezuje sinhronijski alternativne oblike jedne sa drugim i pokušava da objasni znanje jezika koje poseduju izvorni govornici.

Primer obezvučavanja finalnog suglasnika u nemačkom jeziku pokazuje da koncept generativnih fonoloških pravila može veoma ličiti na glasovne promene. To, donekle, ne bi trebalo ni da čudi jer je formulacija glasovnih promena (kao promena u domenu obeležja) i pozajmljena iz prakse generativne fonologije. S druge strane, generativna fonologija baštinila je dosta od tradicionalne istorijske lingvistike, koja, naravno, nije upotrebljavala isti tip formalizacije, ali koja se bar isto toliko bavila fonološkim generalizacijama (u pogledu klase segmenata i sl.) kao i generativna fonologija. Zapravo, mnoge sinhronijske analize rane generativne fonologije nisu bile ništa drugo do (pravilno modifikovane) glasovne promene, s tom razlikom što je u njenim formulacijama upotrebljena strelica „→”, a ne znak „>”.

Dakle, *inovatorne promene* osnovni su tip fonoloških promena u transformacionom modelu. One se ogledaju u dodavanju *novog fonološkog pra-*

vila na kraju *fonološke komponente*.²⁰⁴ Praktično svaka uslovljena glasovna promena trebalo bi da je praćena dodavanjem pravila, jer ona uvodi *alternacije* u paradigmu. Pravilo koje se dodaje biće većim delom ekvivalentno *uslovljenoj glasovnoj promeni* koju odražava. Na primer: glasovna promena poznata kao germanski umlaut (takozvano *primarno cepanje*, u terminologiji američkih strukturalista) prema kojem:

$$(16) \quad V[+ \text{zadnji}] > V[- \text{zadnji}] / \underline{\quad} C(C)V^{205} [- \text{zadnji}]$$

---

uvodi sinhronijsko fonološko pravila istog oblika:

$$(17) \quad V[+ \text{zadnji}] \rightarrow V[- \text{zadnji}] / \underline{\quad} C(C)V [- \text{zadnji}]$$

Međutim, generativni opis pokriva samo deo terena koji zauzima *glasovna promena* i to samo one promene koje dovode do *fonemskog cepanja* te, prema tome, i mogućih *sinhronijskih alternacija*. Ostale glasovne promene vode *prestrukturiranju*, promenama u podležnim formama.

Dodavanje novog pravila ima kao posledicu sistematsko modifikovanje fonetskih reprezentacija, koje je gramatika generisala tako da se one razlikuju od onih koje je generisala prethodna gramatika, u kojoj nije bilo tog pravila. Razlika u *autputu* obavezno mora biti dovoljno mala da ne bi poremetila komunikaciju između govornika-posesora stare i nove gramatike odnosno između onih koji vladaju novom gramatikom, između stare i nove generacije govornika istog jezika. Taj tip promene obično se pripisuje odraslom govorniku (a ne detetu koji usvaja jezik, naravno), koji je sposoban da svoj govor ograničeno modifikuje. Autput ove modifikovane gramatike poslužiće zatim kao jezički podatak, primer za onog koji uči jezik a pripada narednoj, novoj generaciji i koji, kako se tvrdi, kao dete ima urođenu sposobnost da iz ovih podataka, kojima je izložen, konstruiše „optimalnu” ili najprostiju moguću gramatiku. To znači da će *novo, dodato pravilo* biti zadržano u gramatici naredne generacije samo ako ne može biti stvorena jednostavnija gramatika, koja će generisati isti autput. Novo pravilo ostaće kao pravilo u gramatici nove generacije ako proizvodi *morfološke alternacije*,

---

²⁰⁴ U standardnoj teoriji *komponentu frazne strukture* zamenjuje *osnovna komponenta*. Ona generiše *podležne frazne označivače (markere)* koji predstavljaju dubinsku strukturu rečenice. Podležni označivači se semantički interpretiraju pomoću pravila semantičke komponente i preobraćaju u površinske strukture pomoću transformacione komponente i, najzad, *fonološka komponenta* deluje na površinske strukture obezbeđujući za njih *fonetsku interpretaciju*.

²⁰⁵ Simbolom V označava se vokal dok se simbolom C označava konsonant.

inače će njegove posledice biti apsorbowane u leksikonu prouzrokujući *prestrukturiranje* relevantnih podležnih reprezentacija. Prema ovom modelu – gramatika jednog jezika može pretrpeti *leksičku rekonstrukciju* kao posledici inovatorne glasovne promene: takvo prestrukturiranje obično se dešava tokom prenosa jezika s jedne generacije na narednu generaciju i uspostavlja uprošćavanje gramatike.

Osnovna razlika između mladogramatičarskog i taksonomskog (strukturalnog), s jedne, i transformacionog modela, s druge strane, jeste u sledećem. Dok u prva dva modela svaka promena ima neposredan uticaj na fonološki oblik leksičke odrednice, dodavanje pravila u transformacionom modelu to nema. Promena u podležnoj predstavi može slediti dodavanje pravila, kao deo procesa prestrukturiranja, ali nije direktno izazvana dodavanjem pravila i ne mora se, u stvari, uopšte ni dogoditi. Tako se u transformacionom modelu oblik leksičke jedinice sporije menja, a to je rezultat činjenice što generativna fonologija nije autonomna. Dakle, uobičajene *inovatorne glasovne promene* tradicionalne istorijske lingvistike predstavljene su u transformacionom modelu kao *dodavanje novih fonoloških pravila*, smeštenih na kraj fonološke komponente, koja deluju na sistematske fonetske predstave (izgovor). Dodavanje takvog pravila može dovesti do daljeg prestrukturiranja ako je novi, jednostavniji sistem pravila sposoban da stvari identičan autput. Ovaj proces prestrukturiranja sadrži se u prenošenju posledice, rezultata dodatog pravila na podležne reprezentacije u *leksikonu*. Osnovne razlike u predstavljanju glasovnih promena na tradicionalan način i u okviru transformacionog modela leže u brzini kojom su leksičke jedinice prestrukturirane pod uticajem glasovne promene. Dok su u tradicionalnom modelu leksičke reprezentacije odmah prestrukturirane, u transformacionom modelu to može biti sporiji proces. U oba modela, međutim, primarna posledica glasovne promene jeste *prestrukturiranje fonološkog oblika leksičkih jedinica*.

Gde se može dodati novo pravilo? Ovo pitanje je važno jer fonološko pravilo obuhvata velik opseg: od najapstraktnijeg autputa sintaksičke komponente, pa sve do nivoa fonetske reprezentacije. Suprotno taksonomskoj fonologiji, koja smatra da glasovna promena može biti uslovljena samo fonološkom okolinom (površinska struktura), generativna teorija je od svog početka pokušavala da proširi opseg glasovnih promena tvrdeći da one mogu biti morfonološki uslovljene odnosno da dodavanje pravila može direktno delovati na podležne leksičke predstave. Značaj tvrdnje da fonološke promene imaju pristup u podležne predstave jeste u tome što, ako su one obuhvaćene, zahvaćene promenama to znači da su na neki način morale postojati u svesti govornika u vreme kad se promena vršila i morale su, prema

tome, imati empirijsku vrednost. Ta moguća empirijska potvrda apstraktnih notacija generativne gramatike ima teorijski značaj.

Danas je opšte prihvaćeno da glasovne promene ne uprošćavaju gramatiku i generativci pokušavaju da načine razliku između *primarnih promena* (raniji termin je bio *dodavanje pravila* = tradicionalna glasovna promena) i drugih, *sekundarnih promena* za koje se smatra da samo one pojednostavljaju gramatiku. Ova promena u shvatanju približava generativni pristup tradicionalnoj istorijskoj lingvistici.

Tako, na primer, u poznatom slučaju „prvog konsonantskog pomeranja“ (Grimmov zakon) koji, predstavljen generativnom formulacijom, glasi (prema Hock 1991: 252):

---

(18) (a)

$$\begin{cases} + \text{ ploziv} \\ - \text{ zvučni} \end{cases} > [+ \text{ frikativni}] / [- \text{ opstruent}] \_\_\_$$

(b)

$$\begin{cases} + \text{ ploziv} \\ + \text{ zvučni} \end{cases} > [- \text{ zvučni}]$$

(c)

$$\begin{cases} + \text{ ploziv} \\ + \text{ aspirovani} \end{cases} > \begin{cases} + \text{ zvučni} \\ - \text{ aspirovani} \\ (\pm \text{ frikativni}) \end{cases}$$

---

od tri dela ove istorijske promene, samo onaj pod (a) ima uslova da dovede do *sinhronijskog pravila* pošto prouzrokuje cepanja između (nepomerenih) bezvučnih ploziva i (pomerenih) bezvučnih frikativnih suglasnika. Ostala dva dela ne uvode nikakvu alternaciju,²⁰⁶ a pošto bez alternacija nema ni

²⁰⁶ U pitanju su promene samo u izgovoru koje ne utiču na fonološku strukturu: tamo gde su prethodno međusobno kontrastirali /d/ i /dh/, pragermanski i dalje ima kontrast - između /t/ i /d-ð/. Međutim, stvari su ipak mnogo složenije jer se nije promenio samo izgovor segmenata već je pragermanski razvoj praindoevropskih aspirovanih suglasnika doveo da diferencijacije (cepanja) na prekidne i frikativne alofone: praindoevropsko *d > *t u pragermanskom, a praindoevropsko *dh > *d u pragermanskom, koje se dalje cepe na alofone [d] i [ð]. Ta dva alofona se u zapadnom delu germanskih jezika (npr. u staroengleskom) stapanju u jednu fonemu /d/ (Hock 1991: 53).

motivacije za postojanje sinhronijskog pravila, rezultati ovih promena su „prestrukturirani”.

Međutim, čak i kod prvog dela Grimmovog zakona, mnoge od leksičkih jedinica biće prestrukturirane sa podležnim bezvučnim frikativima pošto se te reči ne pojavljuju u kontekstima koji prouzrokuju morfonematsku alternaciju. Tako, na primer, praindoevropsko **trie-* „drvo” menja se u nealternirajuće pragermansko **bri-* = /*bri-*/ . Slično je i sa sistematskim izuzecima od ovog dela Grimmovog zakona: praindoevropsko **stā-* „stajati” : pragermanskom **stand-* = /*stand-*/ „stajati”. Oblika (18a), koji su zaista doveli do sinhronijskih alternacija, veoma je malo. U mnogim slučajevima Vernerov zakon čak još više komplikuje sinhronijske alternacije. Na primer, čijenica da je praindoevropski participski sifiks *-tó- bio akcentovan dovela je do alternacija:

(19)	pragermanski Grimmov zakon	*tonk-tó þanx-tá	*nose-tó- nasi-þá-
	Vernerov zakon	-	nazi-ðá-
ostale promene:			
	gotski	þäh-ta-	nasi-da-
	staroengleski	þōh-ta-	nere-da-
	particip od	,misliti”	,„spasti”

Rezultat toga je sinhronijska alternacija između zvučnog praskavog ili friaktivnog i bezvučnog praskavog suglasnika (/d/ ili /ð/ i /t/). Bezvučni frikativ /p/ više ne igra nikakvu ulogu. A postoje i dobri sinhronijski razlozi da se pretpostavi da su /d/ i /ð/, a ne /t/ u sinhronijskoj podležnoj strukturi, jer su zvučni alternanti manje podložni kontekstualnoj restrikciji nego što je to slučaj sa bezvučnim. Posledica toga su sledeći podležni oblici za navedene primere:

(20)	gotsko	/þäh-d/ða-/	/nasi-d/ða-/
------	--------	-------------	--------------

a sinhronijsko pravilo koje se primenjuje mora biti formulisano kao:

(21)	$\left[\begin{array}{l} +\text{frikativ} \\ +\text{zvučni} \end{array} \right] \rightarrow \left[\begin{array}{l} +\text{ploziv} \\ -\text{zvučni} \end{array} \right] / \left[\begin{array}{l} +\text{opstruent} \\ -\text{zvučan} \end{array} \right]$
------	---

Poređenje ovog poslednjeg pravila sa pravilom navedenim pod (18a) otkriva u kojoj se razmeri mogu *sinhronijska pravila* i *istorijske glasovne promene* razlikovati u formulaciji. U stvari, ako se zanemare neki detalji vezani za obeležje [zvučnost], sinhronijsko pravilo je u ovom slučaju praktično potpuno suprotno istorijskoj promeni. Prema istorijskoj promeni pretvaraju se (bezvručni) plozivi u frikative, *ako* iza njih *ne dolazi* opstruent, a prema sinhronijskom pravilu (zvučni) frikativi se ostvaruju kao prekidni *ako* iza njih *dolazi* opstruent.²⁰⁷

Sinhronijska formulacija obezvručavanja finalnih opstruenata u nemackom pokazuje još jednu moguću razliku između glasovne promene i sinhronijskih pravila. Mnoge glasovne promene, u tradicionalnim formulacijama, uključuju granicu kraja reči kao okruženje koje uslovjava promenu. Međutim, pošto glasovne promene po svojoj definiciji nisu uslovljene nefonetskim (ili nefonološkim) faktorima, uključivanje granice kraja reči u formulaciju glasovnih promena mora izazivati sumnju, jer granica kraja reči (#) obično nema neku jedinstvenu fonetsku reprezentaciju.²⁰⁸ Finalno obezvručavanje opstruenata dobar je primer tradicionalnog načina upotrebljavanja granice kraja reči kao okruženja koje uslovjava „glasovnu promenu“. Pozicija kraja reči je posebno osetljiva na promene. Većina promena koje na nju utiču tiču se neke vrste *slabljenja* ili *gubljenja*, a finalno obezvručavanje suglasnika obično je objašnjavano kao *asimilacija*. Međutim, ono nije najčešći primer za asimilaciju, jer *granica kraja reči* nije fonetsko okruženje prema kojem bi se segmenti mogli asimilovati. Ipak, ova teškoća može se otkloniti ako se kao polazište za proces obezvručavanja uzme pozicija pred pauzom: glasne žice se obično vraćaju u svoj neutralni položaj na kraju nekog iskaza.²⁰⁹ A takva njihova pozicija slična je, mada ne identična, sa nefonetskim okolnostima kad je u pitanju bezvručnost. U takvom okruženju opstruenti mogu postati bezvručni asimilacijom:

²⁰⁷ Ovaj odnos između sinhronijskog pravila i istorijske promene često se naziva *inverzijom pravila*, ali kako sinhronijsko pravilo može biti u bilo kojoj vezi sa istorijskom glasovnom promenom, Hock smatra (1991:253) da nema smisla davati ovom jednom odnosu posebno ime.

²⁰⁸ U engleskom granica kraja reči može koïncidirati (1) sa čutanjem (pauzom) na početku ili na kraju nekog iskaza (što se obeležava sa „##“), ili (2) sa granicom fonološke sintagme, tj. laganim prekidom ili usporavanjem, čemu često, ali ne i obavezno, prethodi podizanje tona ili intonacije (obeležava se sa „/“), ili (3) uopšte ne mora biti nikakve posebne fonetske realizacije (Hock 1991: 239).

²⁰⁹ U mnogim jezicima događa se bar blago opadanje zvučnosti kod finalnih opstruenata na kraju iskaza čak iako u drugim pozicijama ti opstruenti ostaju nepromjenjeni.

(22) [+ opstruent] > [- zvučan] / ____ #

(23)	svn.	rad	rades	rāt	rātes
	nvn.	[rāt]	[rādəs]	[rāt]	[rātəs]
		„točak”	„točka”	„savet”	„saveta”

(a primeri leksema „točak” i „savet” pokazuju da obezvručavanje na kraju reči obično neutralizuje kontrast - zvučnost : bezvručnost).

5.3.4. Generativna fonologija i analogija

Postavlja se, međutim, pitanje kako je to obezvručavanje koje se razvilo u poziciji pred pauzom (na kraju iskaza) u mnogim jezicima moglo postati opšti proces u položaju na kraju reči? Najverovatniji odgovor je da je to rezultat analoškog uopštavanja ili *ekstenzije*.²¹⁰

Pošto okruženje ispred pauze obično koincidira sa pozicijom kraja reči, obezvručavanje pred pauzom može dovesti do morfonematske alternacije opstruenata na kraju reči između bezvručnih (ispred pauze) i zvučnih (u drugim situacijama). Takva alternacija može se eliminisati na dva načina: (1) ekstenzijom zvučne alternante, koja se ne nalazi ispred pauze (i u tom slučaju može izgledati kao da nije ni bilo promene); (2) uvođenjem te bezvručne alternante ispred pauze u sve pozicije kraja reči. Izgleda da upravo ovim procesom u mnogim jezicima dolazi do obezvručavanja opstruenata na kraju reči.

Na taj način mogu se pretpostaviti dve etape u istorijskom razvitku: (1) obezvručavanje pred pauzom, (2) proširivanje obezvručavanja na poziciju kraja reči ili kraja sloga. *Sinhronijski*, međutim, ne postoji motivacija za postuliranje takve dve faze. Sve što izvorni govornik treba da objasni jeste da se opstruenti u finalnom položaju reči ili sloga realizuju bezvručno. Nebitno je šta je istorijska pozadina ovakve situacije. Prema tome, *sinhronijska pravila* mogu *inkorporirati* rezultate analoške promene.

Analogija se tradicionalno definiše kao proces koji je uslovjen nefonetiskim faktorima: morfološkim, sintaksičkim i/ili semantičkim. Što se tiče samog pojma, generativci su smatrali da se *analogija* uglavnom odnosi na

²¹⁰ U generativnoj lingvistici termin *generalizacija* (*uopštavanje*) obično se upotrebljava za jedan drugi, *sinhronijski* fenomen. Da bi se izbegla konfuzija, istorijski procesi generalizacije nazivaju se *ekstenzijom*; up. napomenu 170, 186.

promene koje se tiču leksičke obeleženosti.²¹¹ *Generativna istorijska lingvistika* (fonologija) uglavnom se bavi glavnim tipovima promena pravila: *dodavanje pravila; ekstenzija pravila, preuređenje pravila (promena u istorijskom redosledu pravila)* i *gubljenje pravila*. Ako se fonološke promene opisuju kao *promene u sistemu fonoloških pravila*, trebalo bi odrediti koja su ograničenja za promenu pravila i zašto ta ograničenja postoje.

Razlike u strukturi sukcesivnih gramatika mogu biti direktna posledica dodavanja pravila. Takvo prestrukturiranje gramatike (koje proizvodi razlike u sukcesivnim gramatikama) događa se posle dodavanja pravila svaki put kad dodato pravilo može biti apsorbovano u podležne predstave, uproščavajući komponentu pravila bez menjanja autputa gramatike. Međutim, postoje i druga prestrukturiranja koja se dešavaju nezavisno od dodavanja pravila i koja zaista rezultiraju drukčijim autputom. Ovaj tip prestrukturiranja motivisan je unutrašnjom strukturom sistema pravila pa se često i naziva *sistematskim prestrukturiranjem*. I za ova prestrukturiranja tvrdi se da pojednostavljuju gramatiku, odnosno da imaju istu motivaciju – simplifikaciju ili optimalizaciju gramatike onog koji uči, usvaja jezik.²¹² Jedino što u ovom prestrukturiranju onaj koji usvaja jezik ide korak dalje, izvan svog modela i stvara prave razlike u autputu. Pošto procesi *dodavanja pravila* korespondiraju s tradicionalnim pojmom *glasovnih promena*, sistematsko prestrukturiranje moglo bi odgovarati tradicionalnom konceptu *analoških promena*. Međutim, ovim konceptom upravljuju veoma različiti principi. Dok se za sistematsko prestrukturiranje tvrdi da vodi jednostavnijoj gramatici, za analoške promene se tvrdi da vode ka pravilnijim strukturama u aut-

²¹¹ Na primer, u engleskom jeziku uopštavanje pluralske forme *cows* umesto starije *kine* objašnjavalo se time da je pre promene oblik *cow* morao biti leksički obeležen jer ne pripada tipu sa produktivnim pravilom za građenje plurala (pomoću nastavka *-s*, takožvano „pravilo *s*-plurala“). Promena koja je uslovila pojavljivanje forme *cows* sastoji se u otklanjanju te leksičke markiranosti. I takav razvitak, tvrdili su generativci, uproščava gramatiku na taj način što dete, usvajajući jezik, sada više ne mora da pamti da je leksema *cow* markirana kao „*[-s-plural]*“.

²¹² Postoje, međutim, dobri empirijski razlozi koji negiraju tvrdnju da sva *dodata pravila* pojednostavljaju gramatiku. Naprotiv, kada ona dovedu do cepanja (ili stapanja fonema) mogu je prilično komplikovati. Tako i Grimmov i Vernerov zakon usložnjavaju gramatiku nastavka za particip. Dok je ranije oblik sufiksa bio invarijantan (**-tō-*), nije bilo potrebno nikakvo sinhronijsko pravilo; posle promena, taj sufiks je alternirao između *-ta-* i *-d/ða* i bilo je potrebno posebno pravilo (up. primere 18 i 19). I danas je opšte prihvaćeno stanovište da glasovne promene pojednostavljaju gramatiku i da generativci teže da načine razliku između takožvanih *primarnih promena* (prvobitno *dodavanje pravila* = *glasovna promena*) i drugih, sekundarnih promena koje zaista simplifikuju gramatiku.

putu. Međutim, kao što je bio slučaj i sa korelacijom *glasovne promene* : *dodavanje pravila*,²¹³ i ova dva koncepta, mada među njima ima mnogo „preklapanja”, ne pokrivaju iste fenomene jer među njima nema uvek potpune korespondencije.

Najvažniji i najtrajniji doprinos koji je generativna fonologija dala istočnoj linvistici jeste osnovni princip da (sinhronijske) alternacije treba objašnjavati pomoću pravila (osim ako nisu ograničene samo na jednu ili dve reči). Međutim, postoje određeni razvoji čije je objašnjenje mnogo složenije i ne može se svesti na puko delovanje sinhronijskih pravila. To su oni razvoji koji su počeli kao čista, površinski orijentisana, analoška promena, a čije se dalje proširivanje može motivisati samo ako mu pristupimo u terminima prilično apstraktnih pravila. Na primer, poznati i već toliko puta navođeni slučajevi finalnog obezvučavanja suglasnika u nemačkom, opštesslovenskom i drugde, objašnjavaju se time što su početni razvoj imali u poziciju pred pauzom. Pošto je obezvučavanje pred pauzom bilo jednom primenjeno, ono je uvelo pravilnu alternaciju na kraju reči između bezvučnih suglasnika (pred pauzom) i zvučnih (u ostalim položajima). Zbog postojanja ove alternacije, koja je sinhronijska, ona se mora i objašnjavati pomoću pravila:

$$(24) \quad [+ \text{opstruent}] \rightarrow [- \text{zvučni}] / \underline{\quad} \# \#$$

---

koje se zatim, pošto je jednom uvedeno, moglo *proširiti* i na nova okruženja, kao što su kraj sloga i položaj kraja reči, što se prikazuje sledećom formulacijom:

$$(25) \quad [+ \text{opstruent}] \rightarrow [- \text{zvučni}] / \underline{\quad} \# (\text{ili} / \underline{\quad} \$)$$

Na prvi pogled ova *ekstenzija pravila* može izgledati kao puka formalizacija tradicionalnog koncepta *analoškog ujednačavanja*. Međutim, proces koji se dešava prilikom ekstenzije finalnog obezvučavanja potpuno je drukčiji od običnog analoškog ujednačavanja jer ne zahteva (morfološki) pojам

---

²¹³ Mada se pojам tradicionalne glasovne promene u mnogome poklapa sa pojmom dodavanja pravila u generativnoj gramatici, glavna teškoća u njihovom poistovećivanju leži u neuslovijenim promenama koje ne dovode do cepanja fonema, kao što se vidi iz formulacije Grimmovog zakona u 18 (b) i (c), jer one ne uvode nikakve sinhronijske alternacije te tu ne može ni postojati neko odgovarajuće sinhronijsko pravilo. Čak, kao što je već i rečeno, i u slučajevima promena koje dovode do alternacija, sinhronijska pravila koja su im rezultat mogu se znatno razlikovati od istočkih promena kojci su ih pokrenule.

paradigme.²¹⁴ On se rukovodi pojmom *granica iskaza, granica reči, granica sloga* i samo jedan od njih je morfološki. Štaviše, dok se njime eliminišu alternacije u položajima kraja reči ili kraja sloga, povećavaju se alternacije kod mnogih pojedinačnih reči. Tako, na primer, pre proširenja pravila finalnog obezvučavanja, reči kao nemačko /tag/ (<Tag> „dan“) imale su bezvучan opstruent samo u položaju pred pauzom, što je prilično ograničen kontekst. Ali posle ekstenzije, bezvучna alternanta pojavljuje se u svim situacijama kada je upotrebljen Nsg. [ta:k] (prema Npl. [ta:go]) kao i oblicima pridjeva [tēk\$liç] (<täglich> „dnevni“).

Isto tako, za razliku od paradigmatski zasnovanog analoškog ujednačavanja, ekstenzija finalnog obezvučavanja objašnjava se u terminima fonoških pravila. Istina je da motivacija koja vodi od pravila iskazanog u ilustraciji (24) do pravila iskazanog u (25) ne leži direktno u formulaciji iz (24) već u činjenici da *granica iskaza* („##“ - apsolutnog kraja reči) koinciđira sa *granicama kraja reči* („#“) i *kraja sloga* („\$“) i da ekstenzija pravila na ove dve poslednje eliminiše određene alternacije. I objašnjenje pomoći ujednačavanja zahteva istu motivaciju. Najvažnije je ipak sledeće: ako promenu od formulacije (24) ka formulaciji (25) objasnimo kao *ekstenziju pravila*, onda smo u mogućnosti da objasnimo i činjenicu da se ovaj tip razvjeta značajno razlikuje od običnog ujednačavanja svojom velikom pravilnošću i doslednom primenom. A to znači da se može tvrditi da je *regularnost* procesa rezultat činjenice da ono proširuje *pravilo*, a ne samo *obrazac* koji se sreće u određenim rečima ili fleksivnim kategorijama.

Ovaj pojam ekstenzije pravila može se primeniti na mnoge slične pravilne i potpune analoške razvitke.

Pored promena koje su atribuirane *dodavanju pravila* i *ekstenziji pravila*, generativni fonolozi uveli su i pojmove *preuređenje pravila* i *gubljenje pravila*. Smatra se da će koncept preuređenje pravila ostati kao trajni doprinos generativne fonologije istorijskoj lingvistici, dok se na generativni princip *gubljenja pravila* može gledati sa izvesnom sumnjom.

Preuređenje pravila služi kao način da se okarakterišu promene u sistemu fonoloških pravila koje su povezane sa razvojima tradicionalno shvatanih kao promene koje se tiču morfološkog sistema. Za ilustraciju ove pro-

---

²¹⁴ Neki generativni fonolozi uveli su pojam *paradigme* kao motivirajući faktor u jezičkim promenama, ali taj pojam nema značajnskog korelata u sistemu pravila u većini modela GF, te je to *naziv* za ujednačavanje a ne objašnjanje. Prihvatanje ujednačavanja, kao procesa koji nije uslovljen sistemom gramatičkih pravila, približilo je GF površinski orijentisanoj tradicionalnoj istorijskoj lingvistici.

mene pravila poslužiće opet primer iz nemačkog jezika koji se odnosi na (1) obezvučavanje finalnog suglasnika (FOS) i (2) gubljenje /-ə/ u rečima tipa /tag/. Istorijski redosled ova dva procesa i očekivan razvitak oblika /tag/ i /tagə/ za standardni nemački trebalo bi da glasi (prema Hock 1991: 266-267, 275):

(26)	svn.		Nsg tag	Dsg tage
		FOS	tak	-
	prednv.		tāk	tāgə
		gubljenje -ə	-	tāg
(a)	očekivano stanje		tāk	tāg
(b)	nvn. potvrđeno stanje		[tāk]	[tāk]

Pošto je obrazac prikazan u (26b) potpuno pravilan (finalni suglasnik je bezvučan), i u objašnjenju razvitka tih formi trebalo bi poći od pravila, a ne od površinskih obrazaca. I u tom prosedeu uvodi se pojma *preuređenja pravila*. A to znači, oba procesa: i finalno obezvučavanje i gubljenje /-ə/, reflektuju se kao sinhronijska pravila. Za finalno obezvučavanje zahteva se pravilo jer i danas postoje sinhronijske alternacije tipa Nsg [tāk] : Npl [tāgə]. A pravilo „gubljenje -ə” potrebno je da bi se objasnila činjenica da je za mnoge izvorne govornike standardnog nemačkog jezika nastavak [-ə] u dativu singulara samo sporadično izgubljen što uvodi alternacije tipa Dsg [tāg- ə] : [tāk-ə]. Kad se uzmu u obzir ova pravila, i obrazac u (26b) može se objasniti kao rezultat njihovog preuređenja; uporedi:

(27)		Nsg /tāg/ tāk	Dsg /tāg-ə/ -
(a)	FOS	tāk	-
	gubljenje -ə	-	tāg
	površinska forma	tāk	tāg
prema:			
(b)	gubljenje -ə	-	tāg
	FOS	tāk	tāk
	površinska forma	tāk	tāk

gde pod (a) imamo stariji, istorijski motivisan redosled, a pod (b) redosled posle preuređenja, odnosno promenu redosleda.²¹⁵

Kao što je već isticano, mnoga sinhronijska pravila su upadljivo slična ili čak identična istorijskim promenama koje su ih i izazvale. Iako bi se ta sinhronijska pravila (direktno ili pomoću pravila zamenjivanja) preuredila, to bi imalo očigledne i značajne reperkusije na istorijski pojam *relativne hronologije*.

U ovom slučaju sa nemačkim obezvučavanjem i gubljenjem -ə, kad bi informacije bile ograničene samo na starovisokonemački i savremeni standardni nemački jezik, mogli bi se izvesti zaključci da je relativna hronologija ova dva procesa sledeća:

(28)		Nsg /təg/	Dsg /təgə/
svn.		tag	tage
gubljenje -ə		-	tag
POS		tak	tak

Međutim, iz prethodnih razmatranja videli smo da je takva *relativna hronologija* istorijski netačna. Pravilan razvitak išao je ovako:

(29)	svn.	tag	tage
	FOS	tak	-
	srvn.	tak	tagə
	gubljenje -ə	-	tag
	preuređenje	tak	tak ²¹⁶

²¹⁵ U ranijim shvatanjima generativaca motivacija za ovakvo preuređenje ležala je u konceptu *maksimalizacije pravila*: za gramatiku čija su pravila maksimalno primenljiva, tj. koja se primenjuju na najveći broj potencijalnih inputa, smatralo se da ima „veću vrednost“ od ostalih i ako se dešava određena promena, ona treba da ide u pravcu šire primene pravila. Uz pojam *preuređenja pravila* srodnici su i pojmovi *pravilo snabdevanja* i *pravilo uskraćivanja* i njihove obrnute verzije (nesnabdevanja i neuskraćivanja). Pravila su u odnosu „snabdevanja“ ako autput jednog pravila pruža inpute za druga. Pravilo „uskraćuje“ drugo pravilo ako njegova primena lišava ovo drugo pravilo potencijalnih inputa. Pravila se mogu maksimalno primeniti ako su u odnosu „snabdevanja“ ili „neuskraćivanja“. Tako u istorijski očekivanom scenaru (27a), pravilo gubljenja /-ə/ u odnosu je „nesnabdevanja“ sa pravilom obezvučavanja. Promena od (27a) do (27b) popravlja tu situaciju stavljajući gubljenje /-ə/ u odnos „snabdevanja“ za pravilo obezvučavanja te dozvoljava da se ono primeni na veći broj mogućih inputa.

²¹⁶ U ovom prosedu nisu posebno isticane razlike u dužini vokala u pojedinim oblicima i fazama razvoja.

Preuređenje pravila zapravo je toliko zamutilo posledice istorijske promene da bi istorijska interpretacija, koja bi se zasnovala jedino na podacima u kojima bi input bio starovisokonemački, a output – savremeni jezik, dovela do pogrešnih rezultata. Međutim, u ovom slučaju postoji dovoljno podataka i međufaza u razvoju, što omogućuje pravilnu istorijsku analizu. Ali situacija u mnogim jezicima nije uvek takva, i kada takvi dokazi nedostaju ili se teško izvode, postoji veća šansa da analiza bude pogrešna.

Promene koje su pretrpele imenice muškog roda sa finalnim zvučnim suglasnikom u nemačkom jeziku mogu se objasniti i na drugi način (Jeffers 1979: 83-84). Naime, u ovom objašnjenju preuređenja pravila učestvuju isto dva pravila: pravilo obezvučavanja finalnog konsonanta, a umesto pravila gubljenja -ə, uvodi se glasovna promena duženja vokala u nemačkom jeziku, što se ovako formalizuje:

$$(30) \quad V > V: / \underline{\quad} C [+ zvučan]$$

Ako se uzme u obzir hronologija ovih dveju promena, trebalo bi očekivati sledeću derivaciju:

---

(31) (a)

podležna forma	lob	lobəs-	veg	vegə
FOS	lop	-	vek	-
duženje vokala	-	lōbəs	-	vēgə
površinska forma	lop	lōbəs	vek	vēgə

Međutim, u ovim oblicima u nemačkom jeziku nema alternacije između dugih i kratkih vokala. Dugi vokali pojavljuju se kroz celu paradigmu. Tako razvitak može se prikazati kao preuređenje pravila:

---

(31)(b)

podležna forma	lob	lobəs	veg	vegə
duženje vokala	lōb	lōbəs-	vēg	vegə
FOS	lōp	-	vēk	-
površinska forma	lōp	lōbəs	vek	vēgə

I ovde, kao i u slučaju sa gubljenjem pravila, preuređenje pravila prati paradigmatsko ujednačavanje. U stvari, kao rezultat ujednačavanja alternacije $V \sim \bar{V}$, nepotrebno bi bilo prepostavljati da relevantni oblici u leksičkoj reprezentaciji i dalje imaju kratak vokal. Pošto ne postoji ni jedna sinhronij-

ska potvrda koja bi ukazala na to da izvorni govornici smatraju da [lōp] i [vēk] imaju podležni kratak vokal, nepotrebno je i prepostavljati derivaciju pod (b). Poželjniji zaključak bi bio smatrati da je ujednačavanje rezultiralo promenom u fonološkom obliku formi /lop/ u /lōp/ i /vek/ u /vēk/.

Gubljenje pravila uglavnom nije rezultat neke glasovne promene. Standardan primer kojim se u literaturi ilustruje ova promena dolazi iz južnomenačkog dijalekta i jidiša, dijalekta srodnog srednjovisokonemačkom. Srednjovisokonemački nasledio je pravilo o obezvučavanju finalnog konsonanta: srednjovisokonemački plural *tage* „dani“ pojavljuje se kao *tak* u singularu. Jidiš je izgubio to pravilo te se zvučni opstruenti sreću i u poziciji na kraju reči: *lid* „pesma“ : *lider* „pesme“, a to znači – kroz celu paradigmu. Naravno, u tradicionalnoj formulaciji ova promena bi bila objašnjena kao *analоško ujednačavanje*: tamo gde je ranije postojala alternacija, sad je nema. To pravilo obezvučavanja moralo je biti prisutno u ranijim gramatikama jidiša, a zatim je kasnije izgubljeno jer se samo na taj način može objasniti zašto adverb *avek* „daleko“ ima bezvučan opstruent, nasuprot imenice *veg* „put“ sa zvučnim finalnim suglasnikom. Znači, oblik *avek* jeste pretrpeo obezvučavanje, a forma *veg* morfološki je ujednačena prema ostalim oblicima paradigmе. Prema tome, bezvučni finalni opstruenti, kao rezultat visokonemačkog pravila obezvučavanja, zadržani su samo u oblicima koji nemaju paradigmу. Pravilo je, dakle, izgubljeno iz gramatike mada u nekim dijalektima jidiša izgleda da još ima tragova prvočitne alternacije. Ipak, gubljenje pravila nije primarni mehanizam promene. Ono je pre tek eventualni ishod sporog procesa ujednačavanja čiji je rezultat *atrofija pravila* ili *slabljenje pravila*.

5.4. Zaključak

Kao teorija koja gramatiku objašnjava kao sistem kojim upravljaju uređena pravila, generativna gramatika i promene u gramatici (u jeziku) tretira kao promene u sistemu pravila. Polazeći od tog teorijskog stanovišta, generativna fonologija smatra da su alternacije na sinhronijskom planu, kojima upravljaju sinhronijska pravila, rezultat promena u sistemu fonoloških pravila. Fonološka pravila su prisutna i u prosedu istorijske generativne fonologije, u kojoj se razmatra delovanje glavnih tipova pravila: *dodavanje pravila; ekstenzija pravila, preuređenje pravila i gubljenje pravila*.

Najopštije rečeno, dodavanje pravila ekvivalentno je fonemskom cepljanju, jer oba ukazuju na situaciju koja dovodi do morfonematskih alterna-

cija. Ekstenzija pravila, preuređenje pravila i gubljenje pravila razvrstavaju različite fonološke promene koje su rezultat nefonoloških ili fonetskih i nefonoloških promena. Objašnjenje ovih fenomena koje nudi generativna fonologija predstavlja značajan doprinos i našem razumevanju načina na koji su organizovani sinhronijski fonološki sistemi, i dometa i ograničenja mogućih fonoloških promena. U terminologiji Praške škole i u taksonomiji američkih strukturalista, objašnjenje fonološkog prestrukturiranja kao rezultata nefonoloških promena strogo je ograničeno samo na fonemsko cepanje (na sekundarno cepanje ili fonologizaciju).

Generativna fonologija obično pokušava da glasovne promene inkorporira u sinhronijsku gramatiku pod pojmom dodavanja pravila. Međutim, kod sinhronijskih pravila moraju postojati sinhronijske alternacije da bi bila potvrđena, a glasovne promene su dijahronijski fenomen i samo u nekim slučajevima dovode do sinhronijskih alternacija. To su generativci pokušali da razreše tvrdnjom da se glasovna promena sastoji u dodavanju neobaveznih pravila na kraju gramatike. Prema nekim generativcima, ta neobavezna pravila odražavaju promene u jezičkoj „modi“ (što se, kako oni kažu, može porediti sa promenama u oblačenju i sl.), a zatim postaju obavezna kroz prestrukturiranje gramatičkih formulacija naredne generacije govornika.

Trebalo bi, međutim ponoviti da se ne mogu sve promene opisati kao promene pravila. Potpuno stapanje fonema, na primer, nema nikakav uticaj na sistem fonoloških pravila. Takve promene generativna fonologija kategorizuje kao primarne promene i smatra ih jednostavno rezultatom inovacija.

I objašnjenje posledica istorijskih promena na uspostavljanje sistema fonoloških opozicija izvan je razmatranja istorijske generativne fonologije s obzirom na to kakav ona ima pristup fonološkim promenama.

Međutim, postoje drugi tipovi promena koje se, kao i tradicionalno definisanje analogije, sastoje od naknadnog, sekundarnog odgovora na delovanje glasovnih promena, reanalyze i sl., ali koji uključuju morfološke informacije jedino u veoma opštem, neodređenom obliku (kao što su granice reči) ili čak čisto fonetsku informaciju (kao što su sloganove granice). Postoje i neke promene koje se mogu objasniti tradicionalnim pristupom (četvoroclanom analogijom), ali ne i pomoću koncepta *promene gramatike*. Mada se analoško zamenjivanje pojedinih oblika²¹⁷ može objasniti kao promena u leksičkoj obeleženosti, može se isto tako objasniti i kao rezultat četvoroclane analogije.²¹⁸

²¹⁷ Kao što je, na primer, englesko *kine* zamenjeno novim *cows*.

²¹⁸ Takav je slučaj, na primer, sa četvoroclanom analogijom kojom se proširuje produktivni obrazac građenja plurala u engleskom, jer često je beleženo da deca, kada im se kaže da oblik *swang* nije pravilan preteritalni oblik od *swing* „mahati“,

Mnoge od ranih tvrdnji generativne fonologije, koje se tiču prirode jezičkih promena, danas su ili neprihvatljive ili ih treba revidirati. Takva je i tvrdnja da sve jezičke promene pojednostavljaju gramatiku. Naprotiv, mnoge promene komplikuju gramatiku. A ne može se prihvati ni tvrdnja da su sve jezičke promene i promene gramatike. Čak i one promene koje mogu imati veoma široke gramatičke implikacije, pre mogu biti motivisane površinskim obrascima nego sistemom gramatičkih pravila. Štaviše, ujednačavanje i manje sistematski analoški procesi ne mogu se potpuno objasniti kao gramatička promena. I ranija tvrdnja generativaca da je *glasovna promena* isto što i *dodavanje pravila* i tako jednaka sa drugim promenama pravila morala je biti odbačena: treba priznati fundamentalnu razliku između *pri-marnih glasovnih promena* i *sekundarnih analoških promena*.

Isto tako, generativni, pravilima orijentisan pristup pruža bolja objašnjenja za mnoge dobro potvrđene analoške promene nego tradicionalni prosede orijentisan na površinsku strukturu. On objašnjava činjenicu da su te promene, nasuprot ostalim analoškim razvojima, regularne i potpune. Za mnoge od njih jasan model za motivaciju promena pružaju pravila i na taj način omogućuju da se one lakše objasne nego što to čini tradicionalna površinski orijentisana analiza.

I pojam *preuređenja pravila*, čak iako je uvek rezultat *ponovne primene pravila*, izgleda veoma čvrst i vredan pažnje. On ima i obavezne implikacije na pojam *relativne hronologije*. S druge strane, *gubljenje pravila* mora se prihvati sa više rezervi, jer u svim slučajevima može biti krajnji rezultat mnogo sporijeg procesa – *atrofije pravila* usled ujednačavanja.

Pored ova dva izuzetno bitna doprinos lingvistici – postojanje pravila i pojam preuređenja pravila, generativna fonologija ima mnogo opštiji značaj za istorijsku lingvistiku. Dok je tradicionalna istorijska lingvistika bila zakupljena ispitivanjem svake pojedinačne promene u kvaziatomističkom maniru, generativna gramatika, pošto stavlja naglasak na gramatički sistem, nameće i istorijskoj lingvistici potrebu da se razmatraju reperkusije koje jezičke promene imaju na gramatiku. Takav pristup može biti koristan i istorijskoj i sinhronijskoj lingvistici.

---

izlaze sa proporcionalnim kontraargumentom kao što je *sing „pevati”*, *sang–swing*, *swang*.

Literatura

- Aitchison, Jean (1991). *Language change: progress or decay?* 2nd edition. Cambridge: University Press.
- Akmajian, Adrian et al. (1979). *Linguistics, an introduction to language and communication.* 2nd ed. Cambridge, Massachusetts and London, England: The MIT Press.
- Akmajian, Adrian et al. (1991). *Linguistics, an introduction to language and communication.* Third Edition. Cambridge, Massachusetts and London, England: The MIT Press.
- Andersen, Henning (1980). Morphological change: towards a typology. *Historical Morphology* (Jacek Fisiak edit.). The Hague: Mouton.
- Anderson, Stephen R. and Paul Kiparsky (edit.) (1973). *A Festschrift for Morris Halle.* New York-Chicago-San Francisco: Holt, Rinehart and Winston, Inc.
- Aronson, Howard I. (1968). *Bulgarian Inflectional Morphophonology.* The Hague – Paris: Mouton.
- Belić, Aleksandar (1998). *Opšta lingvistika.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Belić, Aleksandar (1999). *Istorija srpskog jezika: Fonetika. Reči sa deklinacijom. Reči sa konjugacijom.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Benvenist, Emil (1975). *Problemi opšte lingvistike.* Beograd: Nolit.
- Бернштейн, С.Б. (1974). *Очерк сравнительной грамматики славянских языков. Чередования, именные основы.* Москва: Издательство “Наука”.
- Birnbaum, Henrik (1979). *Common Slavic, Progress and Problems in its Reconstruction.* Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc.
- Bloomfield, Leonard (1958). *Language.* New York: Henry Holt and Company.
- Bošković, Radosav (1977). *Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika. I Fonetika.* Beograd: Naučna knjiga.
- Bošković, Radosav (1985). *Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika. II Morfologija.* Nikšić: NIO “Univerzitetska riječ”.
- Bright, William (edit.)(1992). *International Encyclopedia of Linguistics.* I-IV. New York-Oxford: Oxford University Press.

- Brozović, Dalibor (1988). *Suvremeni standardni jezik (u Jezik, srpsko-hrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski)*. Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža". 99-119.
- Buck, Carl Darling (1988). *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Bugarski, Ranko (1972). *Jezik i lingvistika*. Beograd: Nolit.
- Bugarski, Ranko (1993). *Jezici*. Novi Sad: Matica srpska.
- Bynon, Theodora (1978). *Historical Linguistics*. Cambridge London-New York-Melbourne: Cambridge University Press.
- Carlton, Terence R. (1991). *Introduction to the Phonological History of the Slavic Languages*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, Inc.
- Channon, Robert (1972). *On the Place of the Progressive Palatalization of Velars in the Relative Chronology of Slavic*. The Hague-Paris: Mouton.
- Chomsky, C. Schatz (1954). The role of context in the perception of stops. *Language* 30: 47-56.
- Chomsky, Noam and Morris Halle (1968). *The Sound Pattern of English*. New York, Evanston and London: Harper & Row, Publisher.
- Chomsky, Noam (1970). *Current Issues in Linguistic Theory*. The Hague – Paris: Mouton.
- Čomski, Noam (1972). *Gramatika i um*. Beograd: Nolit.
- Chomsky, N. Bever T.G., Fodor J.D. i dr. (1977). *Gramatika : Semantika : Znanje*. Sarajevo: "Svetlost" OOUR Izdavačka djelatnost.
- Clare, John and Colin Yallop (1991). *An Introduction to Phonetics and Phonology*. Oxford – Cambridge, Massachusetts: Basil Blackwell, Inc.
- Dordić, Petar (1975). *Staroslovenski jezik*. Matica srpska.
- Филин, Ф.П. (ред.) (1973). *Хрестоматия по истории русского языкоznания*. Москва: "Высшая школа".
- Fromkin, Victoria and Robert Rodman (1978). *An Introduction to Language*. 2nd edn. New York-Chicago-San Francisco-Atlanta-Dallas-Montreal-Toronto-London-Sydney: Holt, Rinehart and Winston.
- Garey, Howard (1959). *Verte, grande and longue*: Three types of analogy in Old French. *Language* 35: 605-611.
- Goldsmith, John A. (edit.) (1995). *The Handbook of Phonological Theory*. Cambridge, Massachusetts – Oxford UK: Basil Blackwell.
- Greenberg, Joseph (edit.) (1978). *Universals of Human Language. Vol. 3. Word Structure*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Guillaume, Gustave (1988). *Principi teorijske lingvistike*. Zagreb: Globus.
- Halle, Morris (1959). *The Sound Pattern of Russian*. The Hague: Mouton & Co.

- Halle, Morris (1962). Phonology in generative grammar. *Word* 18: 54-72.
- Harris, Roy and Talbot J. Taylor (1989). *Landmarks in Linguistic Thought. The Western Tradition From Socrates to Saussure*. London and New York: Routledge.
- Hartmann, R.R.K. and F.C. Stork (1976). *Dictionary of Language and Linguistics*. New York-Toronto: John Wiley & Sons. A Halsted Press Book.
- Havránek, Bohuslav (1970). Principi Praške lingvističke škole. *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske*. XIII: 7-17.
- Hock, Hans Henrich (1991). *Principles of Historical Linguistics*. Second revised and updated edition. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Hoenigswald, Henry M. (1960). *Language change and linguistic reconstruction*. Chicago: University of Chicago Press.
- Hooper, Joan B. (1976). *An Introduction to Natural Generative Phonology*. New York-San Francisco-London: Academic Press.
- Hooper, Joan Bybee (1979). Child morphology and morphophonemic change. *Linguistics* 17: 21-50.
- Hudson, Richard (1986). *Word Grammar*. Oxford UK – New York: Basil Blackwell.
- Hujer, O. (1935). *Uvod u istoriju slovenskih jezika*. Beograd: Izdavačko i knjižarsko preduzeće Gece Kona.
- Inkelas, Sharon and Draga Zec (edit.) (1990). *The Phonology – Syntax Connection*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Ivić, Milka (1990). *Pravci u lingvistici (1-2)*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ivić, Pavle (1988). Istorija jezika (u Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski). Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije). Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža". 5-54.
- Ivić, Pavle (1990). *O jeziku nekadašnjem i sadašnjem*. Beograd – Prišrina: BIGZ – Jedinstvo.
- Ivić, Pavle (1994). *Srpskohrvatski dijalekti, njihova struktura i razvoj*. Sremski Karlovci-Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ivić, Pavle (1998). *Rasprave, studije, članci. 1. O fonologiji*. Sremski Karlovci-Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ivić, Pavle (1999). Jezičko planiranje u Srbiji danas. *Jezik danas* III: 9, 5-10.
- Ivšić, Stjepan (1970). *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jakobson, Roman (1962). *Selected Writings. I Phonological Studies*. The Hague: Mouton & Co.
- Jakobson, Roman (1966). *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit.
- Jakobson, Roman (1990). *On Language*. Cambridge, Massachusetts - London, England: Harvard University Press.

- Jakobson, Roman and Morris Halle (1956). *Fundamentals of Language*. The Hague: Mouton.
- Jakobson, Roman i Morris Halle (1988). *Temelji jezika*. Zagreb: Globus.
- Ярицева, В.Н. (глав. редактор) (1990). *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: "Советская энциклопедия".
- Jeffers, Robert J. and Ilse Lehiste (1979). *Principles and Methodes for Historical Linguistics*. Cambridge, Massachusetts and London, England: The MIT Press.
- Kenstowicz, Michael and Charles Kissoberth (1979). *Generative Phonology. Description and Theory*. New York-San Francisco-London: Academic Press.
- Koerner, E.F.K and R.E. Asher (edit.) (1995). *Concise History of Language Sciences, from the Sumerians to the Cognitivists*. Kidlington, Oxford – New York, USA-Tokyo, Japan: Pergamon.
- Kristal, Dejvid (1988). *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*. Beograd: Nolit.
- Kuljbakin, St.M. (1930). *Staroslovenska gramatika*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije.
- Ladefoged, Peter (1982). *A Course in Phonetics*. Second edition. San Diego-New York Chicago-Atlanta-Washington,D.C. London Sydney Toronto: Harcourt Brace Jovanovich, Publishers.
- Lajons, Džon (1974). *Lingvistička revolucija Noama Čomskog*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Lyons, John (edit.) (1980). *New Horizons in Linguistics*. Penguin Books.
- Leed, Richard L. (1970). Distinctive features and analogy. *Lingua* 26: 1-24.
- Lehman, Winfred P. (1976). *Descriptive Linguistics, an introduction*. 2nd ed. New York: Random House.
- Lehmann, W.P. and Yakov Malkiel (edit.) (1968). *Directions for Historical Linguistics*. Austin & London: University of Texas Press.
- Lepschy, Giulio C. (1972). *A Survey of Structural Linguistics*. London: Faber and Faber.
- Liles, Bruse L. (1972). *Linguistics and the English Language, a transformational approach*. Pacific Palisades, California: Goodyear Publishing Company, Inc.
- Malmberg, Bertil (1963). *Phonetics*. New York: Dover Publications, Inc.
- Malmberg, Bertil (1979). *Moderna lingvistika*. Beograd: Slovo ljubve.
- Malmkjaer, Kirsten and James M. Anderson (edit.) (1991). *The Linguistics Encyclopedia*. London – New York: Routledge.
- Martinet, André (1952). Function, structure and sound change. *Word* 8:1-13.
- Martinet, André (1955). *Phonology as Functional Phonetics*. Oxford: Basil Blackwell.

- Martine, Andre (1973). *Jezik i funkcija, funkcionalna teorija jezika*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Martinet, Andre (1982). *Osnove opće lingvistike*. BibliotekaTeka.
- Martine, Andre (1987). *Indoevropski jezik i "Indoevropljani"* Književna zajednica Novog Sada.
- Matthews, P.H. (1991). *Morphology*. Second edition. Cambridge-New York-Port Chester-Melbourne-Sydney: Cambridge University Press.
- McMahon, April M. S. (1996). *Understanding language change*. Cambridge: – University press.
- Meje, Antoan (1965). *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika*. Beograd: Naučna knjiga.
- Mihaljević, Milan (1991). *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije.
- Moguš, Milan (1971). *Fonoološki razvoj hrvatskog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Munen, Žorž (1996). *Istorijska lingvistika. Od početaka do XX veka*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- O'Connor, J.D. (1980). *Phonetics*. Penguin Books.
- Palmer, Frank (1978). *Grammar*. Penguin Books.
- Paul, Herman (1970). *Principles of language history*. 1889. New York: Macmillan.
- Pudić, dr Ivan (1972). *Gotski jezik i istorijska gramatika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije.
- Robins, R.H. (1967). *A short History of Linguistics*. Bloomington and London: Indiana University Press.
- Ruhlen, Merritt (1991). *A Guide to the World's Languages. Volume 1: Classification with a postscripts on recent developments*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Sapir, Edward (1949). *Language. An Introduction to the Study of Speech*. New York and London: A Harvest/HBJ Book, Harcourt Brace Jovanovich.
- Sapir, Eduard (1992). *Jezik*. Novi Sad: Dnevnik, Biblioteka Studije.
- Савченко, А.Н. (1974). *Сравнительная грамматика индоевропейских языков*. Москва: “Высшая школа”.
- Scatton, Ernest A. (1983). *Bulgarian Phonology*. Columbus, Ohaio: Slavica Publishers, Inc.
- Семеренъ, О. (1980). *Введение в сравнительное языкознание*. Москва: “Прогресс”.

- Серебренников, Б.А. (отвеств. редактор) (1973). *Общее языкознание. Методы лингвистических исследований*. Москва: Издательство “Наука”.
- Sosir, Ferdinand de (1969). *Opšta lingvistika*. Beograd: Nolit.
- Соссюр, Фердинанд де (1977). *Труды по языкоznанию*. Москва: “Прогресс”.
- Spencer, Andrew (1991). *Morphological Theory. An Introduction to Word Structure in Generative Grammar*. Oxford, UK-Cambridge, Massachusetts: Basil Blackwell.
- Spencer, Andrew (1996). *Phonology, theory and description*. Cambridge, Massachusetts – Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Stankiewicz, Edward (1968). *Declension and Gradation of Russian Substantives (in Contemporary Standard Russian)*. The Hague – Paris: Mouton.
- Stankiewicz, Edward (1979). *Studies in Slavic Morphophonemics and Accentology*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
- Stankiewicz, Edward (1986). *The Slavic Languages unity and diversity*. Berlin-New York-Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Stankiewicz, Edward (1987). Baudouin de Courtenay: pioneer in diachronic linguistics. *Studies in the History of the Language Sciences*. 38. *Papers in the History of Linguistics* (Hans Aarsleff, Louis G. Kelly & Hans-Josef Niederehe edit.). Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.: 539-549.
- Stankiewicz, Edward (1992). *The Accentual Patterns of the Slavic Languages*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Šaumjan, S.K. (1968). *Problems of Theoretical Phonology*. The Hague – Paris: Mouton.
- Тронский, И.М. (1967). *Общеиндоевропейское языковое состояние (вопросы реконструкции)*. Ленинград: Издательство “Наука”. Ленинградское отделение.
- Trubetzkoy, N.S. (1969). *Principles of Phonology*. Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press.
- Вайан, А. (1952). *Руководство по старославянскому языку*. Москва: Издательство иностранной литературы.
- Vandriješ, Žozef (1998). *Govor. Lingvički uvod u istoriju*. Sremski Karlovci-Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Варбот, Ж.Ж. (1984). *Праславянская морфонология: словообразование и этимология*. Москва: Издательство “Наука”.
- Vennemann, Theo genannt Nierfeld (1972). Rule Inversion. *Lingua* 29: 209-242.

Indeks

- ablaut*: 16, 30, 49, 56, 57; alternacija vokala 16; apofonija 16; gradacija vokala 16; interna fleksija 16; interna modifikacija 16; morfološki uslovljena alternacija 16; prevoj 16; unutrašnja promena 16
adstrat 19
algoritam 129
afalon 35, 36, 38, 39, 54, 60, 73, 74, 76, 77, 82, 84, 87, 89, 90, 105, 121, 127, 145
afonizacija 73; *afonska*: palatalizovanost 90; realizacija foneme 78; *afonsko*: cepanje 107; stapanje 107
alomorf: 23, 41, 43, 47, 87, 88, 105, 121, 134; alternanta morneme 43; alomorfnii koren 49
alternacija: 23, 30, 31, 32, 34, 42, 43, 44, 47, 55, 56, 57, 58, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 93, 94, 98, 105, 121, 131, 138, 139, 145, 146, 148, 149, 150, 154, 155; pravilna 150; fonetska 32; korenska 103; fonološka 31, 121, 138, 139; fonološki uslovljena (fonološki činilac alternacije) 139; (ne)predviđljive alternacije 139; varijanta, varijanti oblik 32; analoška ekstenzija alternacije 47
alternanta: 30, 42, 43, 44, 49, 55, 56, 57, 86, 99, 102, 118, 138, 146, 148, 151; fonološki uslovljena 30, 121, 139; gramatički uslovljena 121; varijanta, varijantni oblik 30, 32
američka strukturalna lingvistika, američki strukturalizam 64, 110; američki strukturalisti 67, 72, 73, 109, 143, 156; blumfildovci 63; [post]blumfildovska [jelska] škola 7
analiza: 56, 58, 78; komponentske strukture 113; jezička 112
analogija: 17, 18, 19, 22, 25, 26, 27, 28, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 58, 62, 65, 89, 92, 96, 97, 98, 100, 102, 103, 105, 107, 138, 148, 156; definicija 92; gramatička 18; kriva 23; drugi faktor koji pokreće promene u jeziku 62; dijahronijski pojam 42; sinhronijski pojam 42; iregularan proces 44; morfološka asimilacija 18; proporcionalna i neproporcionalna 40; *četvoročlana analogija*: 40, 41, 45, 46, 47, 48, 99, 102, 156; spoljašnje gramatičko jednačenje 42; četvoročlana (analoška) proporcija 18, 45, 101
analoška hipoteza 50
analoška: promena 18, 19, 27, 32, 40, 41, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 92, 96, 97, 99, 102, 103, 104, 105, 110, 132, 148, 149; proporcija 96; aritmetička proporcija 18; restauracija 41; *analoška tvorba*: 18, 23; gramatičko i pojmovno jednačenje, asimilacija 41; analoška tendencija 18, 95; *analoška formacija*: 41, 99; sistematsko prestrukturiranje gramatike 149; *analoško*: preuređenje 50; proširivanje 41, 47, 93, 148 (ekstenzija); rasprostiranje 47; stvaranje 18, 41, 48; ujednačavanje 40, 41, 42, 43, 44, 45, 99, 102, 104, 150, 151, 155; uopštavanje 148
analoški zakoni 95
anomalija 18, 92
antinomija 9, 108
apsolutni kraj reči 87, 133, 151
apstrahovanje: 48, 65, 135; fonoloških promena 141; pravila 18
arbitarna priroda jezičkog znaka 50
arhaizmi: 49; poetski i religijski registar 49
arhifonema 69, 87; arhifonemski status afofona 90
asimilacija (adaptacija): 28, 29, 38, 55, 60, 73, 88, 136, 137, 147; anticipatorna asimilacija 137, 138; progresivna, regresivna, recipročna (koalcentna) 28; kontaktna 138; daljinska 28; delimična 136; asimilacijski procesi 84, 138
atrosija pravila 155, 157
automatske glasovne promene 30
automatsko preslikavanje morfoloških reprezentacija 122
autonomna fonema: 121; morfonema ili sistematska fonema u GF 132; autonomna fonema tradicionalne fonemske fonologije 132
autonomna fonologija tradicionalne lingvistike 138
autosegmentna fonologija 120; autosegmentni model GF 120
output (izlaz): 114, 119, 126, 127, 128, 133, 137, 143, 144, 149, 153, 154; desno od strlica 133; polazna struktura 114
bazičnost 100, 101; bazičan 100, 101, 102; bazični rečnik 99, 100

- biheviorizam 64, 122
 binarna opozicija 69; binarna priroda
     fonoloških opozicija 69;
 binarno obeležje 126
 bipartitni marker 97, 98
- centralna komponenta SPE modela*: sintaksička
     komponenta 122
 cepanje fonema 43, 54, 72, 87, 145, 149, 150
- član proporcije 103
- defonologizacija*: 72; gušenje fonološke
     distinkcije 107
 degeminacija 136
 delimitativna funkcija 69
derivacija: 48, 95, 125, 126, 130, 140; rečenice
     114; derivaciona morfologija 86;
derivacioni: niz 85; obrazac 43; derivaciono
     pravilo 48; *derivirana*: forma 99;
     konstituentska struktura niske 127;
deriviranje: afofona 127; fonema 127;
deskriptivna adekvatnost: 128; gramatike 122;
     lingvističke teorije 128
 deskriptivna (sinhronijska) lingvistika 10, 34,
     111
 dijahronija 105, 106, 108
dijahronijska: fonologija 10, 71; fonološka
     pravila 85; lingvistika 9, 10; ravan 8, 105;
 dijahronijske konsekvene, posledice
     (promena) 34, 100; *dijahronijski*: fenomen
     50; kriterij 70; pristup 6; proces 49; razvoj
     oblika 101; *dijahronijsko*: istraživanje 7,
     105; proučavanje jezika 7, 9, 64;
     proučavanje jezičke evolucije 64
 dijalektički paradoks 108
 dimenzija fonološkog mesta u opisu
     konsonanata 78
 dinamički ekvilibrijum jezika 71
disimilacija, razjednačavanje: 26, 28, 32;
     progresivna, regresivna, recipročna
     (koalcsentna) 28; daljinska, distantsna 27,
     138
 diskretan 140; *diskrete jedinice*: foneme 141;
     diskretni segmenti 141
 disticija fonoloških opozicija 84
distinkcija: 109; centralnog značaja 103;
     marginalnog značaja 103; distinkcija između
     dijahronijskog i sinhronijskog proučavanja
     jezika 64
 distinktivnost 80, distinktivan 82, 118;
     distinktivna: funkcija 67, 69;
distinktivna obeležja (DO): 68, 69, 79, 82, 109,
     119, 124; binarna DO 126; karakteristika
     foneme 78; DO strukturalne lingvistike 132;
DO generativne fonologije: 68; binarna DO
     generativne gramatike 68; distinktivna
     osobina 68; distinktivne fonolske
     karakteristike 68; distinktivne opozicije 107,
     130
distribucija: alomorfa 87; fonema 54, 77, 106;
     fonema u leksičkim i gramatičkim
     jedinicama 77; glasova 118, 139; refleksa
     54; segmenata 54
 divergencija 53
 dobra oblikovanost rečenica 111
 dobro strukturiran sistem 130
 dodato novo pravilo 144, 149
dodavanje pravila: 142, 143, 144, 145, 149,
     150, 151, 155, 156, 157; fonemsko cepanje
     155; uslovljena glasovna promena 143;
dodavanje: novih fonoloških pravila 143,
     144; neobaveznih pravila 156
dodeljivanje izgovora: površinskoj strukturi
     123; sckvci morfema 123
 doistorijska faza (period, stadijum) razvoja
     jezika 13, 25, 109
 doktrina o uniformnosti u jeziku 22
 domen primene pravila 123
 dozvoljena pravila 133
 druga artikulacija jezika 26
 drvo, stablo sintaksičke analize 114
dubinska (D-)struktura (DS): 7, 64, 114, 115,
     116, 117; *DS – podležna struktura*: 122
     rečenice 117, 143; dubinskostruktura
     prečestava rečenice 111
dva nivoa jezičke strukture: nivo fonologije,
     nivo gramatičke 49
dve glavne kategorije fonoloških promena
     praške fonologije: defonologizacija i
     fonologizacija 72
dvojna artikulacija jezika: 26; dvojna struktura
     jezika 26; dvojni aspekt jezika 104
 dvostrana rclacija 124
- ekonomičnost*: 53; opisa 135
 ekonomija fonoloških promena 85
 ekonomisanje deskripcijom 52, 121
 ekspanzivno pravilo 113
 eksperimentalna fonetika 62
eksplanatornost: 122; generativne gramatike
     128; eksplanatoran, objašnjivački (princip)
     101, 122; *eksplanatorna*: adekvatnost
     lingvističke teorije 128; adekvatnost opisa
     122, 128; moć teorije 130; teorija 122
 eksplicitan 124; eksplicitna deskripcija 128;
 eksplicitno lincarne uređena pravila 129
 eksplicitnost GF SPE 128
eksponent foneme: fon 50
eksponent morfeme: morf 50
 ekspresevna funkcija 69

- ekstenzija*: 148; alternante 148; pravila 149, 150, 151, 155, 156
ekstrasistemski: 118; ekstrasistemski poredak, redosled pravila, spoljašnji, eksplicitni poredak pravila 129; ekstrasistemsko uređenje TP 118
elementarna pravila: jednostavna kontekstualno uslovljena pravila 128
elementi niske 123
eliminisanje alternacija 151
empirijska adekvatnost gramatike 7, 111
empirijska potvrda: 81; apstraktnih notacija 145; *empirijska*: teorija 130; vrednost fonoloških promena 145; *empirijski*: dokaz 83; podaci 80, 114
erozija distinktivnosti foneme ili fonemskog niza 83
etape promene 83
etimološka veza 90
evolutivna, E- klasifikacija jezika 19
evolutivni razvoj jezika 25
evropska strukturalistička fonologija 66; evropska tradicija 23; evropski komparativisti 65; evropski strukturalisti 109, 131; evropski strukturalizam 7
- faktor promene* 83
faze jezičkog razvitka 25, 62
fiksiran redosled primene pravila 126
filološka proučavanja jezika 12
fiziološka ograničenja 84
fleksija 95; *fleksivna*: morfologija 48, 86; paradigma 43; fleksivni oblici 103
fon 121, 126; *fon*: fonetski segmenti 121
fonema: 23, 26, 32, 36, 37, 38, 39, 53, 54, 65, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 76, 78, 90, 91, 105, 106, 109, 120, 121, 127, 140, 150; fizička jedinica porodice glasova nekog jezika 67; idealni glas kojem teži govornik 67; najmanja fonološka jedinica 67; osnovna jedinica strukturalističkog opisa sinhronijske fonološke strukture i fonoloških promena u dijahronijske fonologije 71; *nezavisina fonema* 77; skup DO 67; skup fonološki relevantnih običežja sa distinktivnom funkcijom 67; skup konkurenčnih glasovnih svojstava u distinktivnoj funkciji 67; zbir fonološki relevantnih svojstava glasa, 67
sistematska fonema 122, 126, 132
fonemska analiza 127
fonemska predstava, reprezentacija 121, 122
fonemska transkripcija: uređena fonetska predstava 127
fonemska opozicija 67, 69
fonemske sekvence 120
fonemski: 127; činoci 132; identitet 121; inventar 72, 76; sastav 73
fonemski nivo 121, 127
fonemski sistem jezika 76, 120
fonemsko cepljanje: 38, 39, 71, 72, 90, 143, 156; palatalizacija 72; stvaranje fonološke distinkcije, fonologizacija 107; umlaut 72
fonemsko stapanje 39, 71, 72, 76, 90
fonetika 28, 35, 66, 140
fonetska: diferencijacija 73; distinkcija 28, 132; identičnost 133; različitost, 133; forma 115, 116; informacija 156; interpretacija 143; verodostojnost 52, 53; vrednost glasa 35; istraživanje 67; fonetske varijacije 51
fonetska karakteristika 127
fonetska matica 124
fonetska okolina 36, 37, 38, 54; fonetsko okruženje 35, 38, 54, 86, 91, 147
fonetska osnova: 12; fonološke promene 88
fonetska predstava, reprezentacija: 121, 122, 124, 125, 126, 127, 140; fon 127; rečenice 118
fonetska promena 16, 26, 27, 28, 32, 34, 41, 53, 57, 58, 62, 88, 106, 107, 130, 156
fonetska realizacija: 67, 147; foneme 38
fonetska struktura 40, 107, 131
fonetske distinkcije relevantne za jezik 132
fonetski: faktor 26, 28, 40, 77, 131, 148; kontekst 34, 68; lik 34, 86, 138; oblik 73, 114, 130; parametar 139; proces 34, 40, 120; sastav morfema 34; segment 35, 130, 136; signal 121, 122; uslov glasovnih promena 34, 35, 107; zakon 17, 18, 19, 62
fonetski nivo reprezentacije 121
fonetski prazna rekonstrukcija 91
fonetsko: obeležje 124, 125, 126, 130, 140; okruženje 138
fonologija: 23, 27, 35, 54, 66, 67, 69, 70, 73, 109, 119, 120, 121, 124, 126, 130, 137, 139, 140; reči 70; leksička fonologija 120; fonologija u užem smislu 139
fonologizacija 72, 73
fonološka analiza: 68, 70, 139; Praške škole 113; *fonološka*: analogija 105; distinkcija 90, 107; razlika 83, 107; varijacija 23; evolucija jezika 84; forma 18, 33, 42, 104, 115; generalizacija 133, 142; granica 123; hijerarhija 120; inovacija 16, 81; jedinica 35, 67, 107; komponenta 114, 115, 117, 123, 125, 127, 143; korelacija 68, 72; osobina 35, 126; fonološka okolina, sredina, kontekst 30, 38, 54, 81, 121, 124, 144; *fonološko, fonetsko okruženje* 138; površinska struktura 144

- fonološka opozicija (kontrast)*: 67, 68, 70, 72, 84, 109; centralan pojam funkcionalne fonologije 70; fonološki kontrast unutar sistema 82
- fonološka ortografija* 88
- fonološka predstava, reprezentacija*: 117, 124, 125, 129; rečenice 111
- fonološka promena*: 5, 7, 11, 30, 32, 35, 40, 47, 50, 66, 71, 72, 74, 75, 78, 79, 84, 85, 89, 95, 101, 106, 107, 110, 129, 138, 140, 141, 144, 149, 156; dijahrona fonološka promena 138; inovatorna promena 142; automatska priroda fonološke promene 50, 88; promene u specifikaciji obeležja foneme 79;
- fonološka promena u učenju*
- mladogramatičara*: zarnena kompletnih segmenata 77
- fonološka rekonstrukcija 95
- fonološka struktura 40, 42, 70, 88, 106, 121, 131, 138, 145
- fonološka teorija*: 78, 119, 122; distinktivnih obeležja 126
- fonološki činioći*: 23, 118; alternacije 139
- fonološki distinktivni segment 74
- fonološki faktor 40, 85, 89
- fonološki nivo*: 5, 26, 35, 50, 105; reprezentacije 120
- fonološki oblik*: 40, 114; leksičke odrednice 144
- fonološki okvir 78;
- fonološki opis 121, 122
- fonološki proces 34, 40, 60, 120, 126
- fonološki*: relevantna fonična obeležja 68; relevantna 67 – irelevantna svojstva glasa 68
- fonološki segment 52, 57, 132, 135
- fonološki sistem*: 5, 19, 39, 59, 67, 69, 70, 71, 77, 78, 79, 83, 107, 112, 130, 138; skup podležnih predstava 140; u učenju
- mladogramatičara*: spisak, inventar fonema 77
- fonološko mesto, prostor 77, 78, 79, 80; fonološko prazno mesto u sistemu 73
- fonološko ograničenje 88
- fonološko pravilo (FP)*: 50, 87, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 132, 139, 140, 142, 144, 151, 155; automatsko FP 96
- fonološko prestrukturiranje*: 76, 131; rezultat nefonoloških promena 156
- fonotaktika*: 118; fonotaktička ograničenja 88; fonotaktička pravila 105, 118
- formalizacija*: 128, 142; promenc 154
- formativ 50, 126
- forme obeležene u leksikonu 134
- formiranje pravila 140
- formula pravila 132, 133
- formulacija*: alternacije 141; asimilacije 137;
- glasovne promene*: 142, 147, 151; promena u domenu obeležja 142; Grimovog zakona 150; pravila 86, 128, 134, 135, 137, 150, 151; pravila i istorijskih glasovnih promena 147; tradicionalnog koncepta analoškog ujednačavanja 150
- frekvencija i opseg pojavljivanja fonema 77
- frontiranje*: vokala 36, 38, 47, 74, 81
- funcija*: 8, 69; fonološkog sistema 83, 84; gramatičkih kategorija 105; graničnih simbola 123
- funkcionalisti 68, 69, 84; funkcionalizam 109; funkcionalistički i strukturalistički principi 70; funkcionalna lingvistika 70
- funkcionalna*: analiza 95; fonologija 71; hijerarhija 69; identičnost kao uslov analoške promene 46; interpretacija oblika 47; reinterpretacija oblika 101
- funkcionalna strukturalna fonologija 68
- funkcionalne reči 99
- funkcionalni paralelizam 84
- funkcionalno ekvivalentan oblik 47
- funkcionalno opterećenje, punjenje 84, 107
- geminacija suglasnika 136
- generalizacija (uočavanje)*: 49, 96, 135, 140, 148; fonoloških pravila 105; (lingvistički) bitne generalizacije 121
- generativci 5, 109, 119, 120, 130, 131, 138, 140, 141, 142, 145, 148, 149, 151, 153, 156, 157; generativizam 110
- generativna analiza 128
- generativna fonologija (GF)*: 68, 119, 120, 121, 122, 123, 128, 130, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 141, 142, 144, 148, 155, 156, 157; neautonomna fonologija 132; generativna fonološka teorija 119, 129; generativna istorijska fonologija 149
- generativna gramatika (GG) 7, 41, 62, 64, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 117, 118, 119, 122, 128, 129, 131, 133, 137, 138, 140, 142, 148, 150, 155, 157
- generativna lingvistika 111; generativna škola 140; generativna teorija 144; generativni opis 142, 143
- generativni princip gubljenja pravila 151; generativno pravilo 110, 157; generativni pristup 110, 145
- generisana struktura 114, 117
- generisanje*: 110, 111, 113, 117, 118, 122, 129, 142, 143; gramatičnih rečenica 7; kompleksnih rečenica 114
- genetika, G- klasifikacija jezika 20; *genetska*: povrzanost 91; srodnost 91; veza 59; genetski nesrođeni jezici 20; genetski srođeni jezici 8; genecalogija jezika 20
- germanski umlaut*: primarno cepljanje 143

- glasolska sintagma, fraza (VP) 113
 glasovi govora 66
 glasovna okolina 28, 54, 62, 74, 81, 82, 109, 118, 133
 glasovna promena: 10, 16, 18, 19, 26, 27, 28, 29, 32, 34, 35, 36, 40, 44, 45, 49, 50, 52, 54, 70, 72, 79, 85, 88, 89, 106, 107, 109, 130, 131, 132, 135, 136, 137, 142, 143, 144, 145, 147, 149, 154, 155, 156; činjenice u jezičkoj istoriji: 130; dijahronički fenomen 156; delimična (*uslovljena*) promena: stapanje i pomeranje glasova 72; glasovna pomeranja: 22, 80, 81; bezizuzetna glasovna pomeranja 22; minimalna i fonetski verodostojna 54; dodavanje pravila 150, 157; tradicionalan pojam za dodavanje pravila 149
 glasovna struktura jezika 121, 122
 glasovna supstanca 121
 glasovne alternacije 65
 glasovni kontekst 69, 90; glasovno okruženje 74, 79, 124, 129
 glasovni proces 136
 glasovni segment 26, 28, 66
 glasovni sistem jezika 11, 34, 121, 122
 glasovni zakon 16, 19, 50
glavni tipovi pravila: dodavanje pravila, ekstenzija pravila, preuređenje pravila i gubljenje pravila 155
 govor (parole) 70
 govorna zajednica 65
 govornik 12, 20, 22, 24, 25, 65, 84, 88, 101, 107, 119, 122, 130, 131, 133, 140, 144; govornici-poscorsi starci i nove gramatike 143; odrasli govornik 143; govornikova kompetencija 123
 gradualne opozicije 69
gramatička: funkcija 40; kategorija 48, 50, 95; struktura 5, 40, 42, 47, 50, 103, 132, 138; supstanca 18; gramatička teorija (model) 8; *gramatičke jedinice*: 112; morfeme 47, 127, reči, kluaz 127; *gramatički*: formativi 127; model 8, 131; nivo 26, 50, 116; oblici 57; obrasci 34
 gramatički sistem 71, 157
gramatičke: promene morfeme 70; implikacije promene 157
gramatičko okruženje: uslovjavajući faktor fonološke promene 138
gramatičko: pravilo 49; *znanje*: sistem pravila 133
gramatičnost rečenica: 111, 112; gramatične (dobro oblikovane) rečenice 110, 111, 112, 118, 129
gramatika: 7, 12, 13, 23, 110, 111, 112, 114, 117, 122, 125, 128, 131, 133, 134, 143, 144, 153, 157; sistem kojim upravljuju pravila 140; gramatika - autonomni sistem 112; gramatika najranije faze razvoja 140
 indoevropskih jezika 32; prethodna gramatika 143; gramatika odraslih, roditelja 131; gramatika narednici, nove generacije govornika 143
granica: 123; fonološke sintagme 147; fonološkog pravila 123; iskaza 151; kraja reči 147, 151; (kraja) sloga 123, 133, 151, 156; morfema 69, 123; reči 69, 123, 133, 151, 156; sintagme 123; rečenice 123; granice između strukturnih jedinica 123; granice niski 123
 granični simboli, označivači 120, 123, 124, 133
 Grasmanov zakon, zakon o aspirovanim suglasnicima 17
Grimmov zakon: 16, 17, 83, 146, 149; prvo germansko pomeranje glasova 16; prvo konsonantsko pomeranje 16; generativna formulacija Grimmovog zakona 145
 grupa pravila 113, 114
gubitak: distinkcije između fonema 69; fonemske opozicije u određenoj okolini 69; fonetskih razlika 74; *gubljenje*: distinktivnog oblicja 83; kontrasta između fonema u izvesnim glasovnim okruženjima 69; glasova 28; segmenta 28, 147; alternacija 138
 gubljenje pravila 149, 151, 154, 155, 156, 157
 haploglogija 27, 32
 heterogene fonološke distinkcije 107
 hijerarhija bazičnosti 100
 hipotetička prastruktura 51; hipotetički jezički predak 26
 hipoteza o pravilnosti 51; o regularnosti glasovnih promena 26
 homofoni 86
 homonimija leksičkih i gramatičkih oblika 84
 hronologija promena 154
 hronološke sekvene 83
 identičan putput 144; identična glasovna okolina 38; identični segmenti 68
 identifikacija fonema 67; identifikacija relevantnih obeležja 68
 idiosinkrasijska informacija 140
 imenska sintagma, fraza (NP) 113
 imperceptibilne/postepene glasovne promene 29
 indoeuropština 16
 indoevropska porodica jezika 15, 16, 23, 91; *indoeuropski*: jezici 5, 6, 16, 17, 23, 32, 57, 58, 81, 89, 91, 92, 94; prajezik 17, 59, 63
 inercija 84

- inicijalna promena 80; inicijalni impuls
promene 83; inicijalno pomeranje (glasova)
80
- inovacije u gramatici odraslih 131
- inovacijska, inovatorna glasovna promena*: 88,
142, 144; inovatorne glasovne promene
tradicionalne istorijske lingvistike 144
- input (ulaz)*: 114, 125, 128, 133, 153, 154; levo
od strelice 133; struktura na koju se
primjenjuje pravilo 114; *input fonološke
komponente*: najniži nivo sintakšičke
komponente 127; input fonološkom pravilu
126; input pravila 153; input, ulazni
materijal 121
- integracija (stapanje) afiksa 95
- interna analiza 58, 86
- interna (jezička) rekonstrukcija*: 17, 52, 55, 56,
59, 85, 86, 88, 89, 90, 91, 92; – konstrukt
strukturnalne lingvistike 55
- intererna struktura pojedinačnih fonema 78
- interne invarijantne forme 52
- interpretacija*: konstituenata dubinske strukture
118; strukture leksičkih elemenata 118
- interpretativan 117; interpretativna semantička
pravila 117; *interpretativne komponente*:
fonološka i semantička 117
- intrsistemska, unutrašnji poređak pravila 129;
intrsistemsko uređenje pravila 129
- intuicija izvornih govornika*: 112; intuitivne
procene izvornih govornika 112; intuicija
lingvista 112
- invarijanta 58; invarijantan oblik 149;
invarijantna forma 52, 55; invarijantna
struktura 51
- inventar*: fonema 72, 76; fonoloških opozicija
107; pravila 142
- inverzija pravila 147
- irregularna fonetska promena 28, 29, 32
- irregularne*: forme 30; irregularni, nepravilni
morfovi 47
- irelevantna obelčja 131
- ireverzibilna promena 74; ireverzibilno,
nepovratno stapanje 39
- ispraznjeno mesto u sistemu 80
- istorija*: jezika 5, 14, 21, 63, 109, 110, 130,
132; fonološkog sistema 71; lingvistike 71;
istorijske lingvistike 14
- istorijska analogija*: 41, 92; proširenje
postojećeg obrasca 94
- istorijska*: fonologija 62, 65; generativna
fonologija 155, 156; gramatika 30; sintaksa
110; lingvistika 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14,
15, 16, 19, 22, 28, 34, 51, 62, 63, 65, 66, 92,
98, 109, 110, 116, 130, 157; istorijska
(lingvistička) istraživanja, izučavanja,
proučavanja 5, 14, 33, 96, 103 109; jezička
analiza 24, 31, 104; hipoteza 33; istorijski
pristup jezičkom fenomenu 6, 8
- istorijska (glasovna) promena 32, 36, 58, 86,
145, 147, 153; istorijska interpretacija
promene 154
- istorijski*: događaj u jeziku 142; *istorijski
proces*: 133; generalizacije, uopštavanja
148; razvitak jezika 5, 23, 98, 148
- istorijski jezik 14; istorijski period razvoja
jezika 13, 109
- istorijski motivisan redosled pravila 153
- istorijsko objašnjenje 92
- istorijsko srodstvo između jezika 15
- izbegavanje stapanja (fonema) 83
- izbor podložne reprezentacije alternacije 140
- izlaz, autput 113
- izofunkcionalnost*: 102; izofunkcionalne,
jednakofunkcionalne morfeme 97
- izolovani jezici 55
- izuzeci glasovnih promena 22
- izveden, deriviran oblik 98; izvedena,
derivirana struktura 98
- izvorni govornik 46, 74, 110, 112, 116, 128,
131, 133, 134, 148, 155
- jaka, dvostruka granica reči 123
- jedinica i proces 87
- jedinica i razmeštaj 87
- jedinice fonološkog sistema 107; jedinice
glasovnog sistema 32
- jedinstven podložni oblik 132; jedinstvena
podložna forma 133; jedinstvena podložna
predstava 132
- jedinstvena fonetska reprezentacija 147
- jedinstveni*: segment 54; prasegment 54
- jedinstveno*: fonijsko svojstvo 68; distinkтивно
obelčje 68
- jednakofunkcionalne morfeme 97
- jednostavan, prost marker 98
- jednostavna kontekstualno uslovljena pravila
128
- jednostavni leksički morfofoi 50
- jednostavniji sistem pravila 144
- jezici potomci 26; blisko srodnji jezici 99
- jezička*: dijagonija 70, sinhronija 70
- jezička ekonomija 9
- jezička evolucija 20, 23, 50, 92
- jezička intuicija izvornog govornika 112, 128;
jezička kompetencija 122
- jezička istorija 130
- jezička komparacija 11
- jezička konvergencija 109
- jezička kreativnost 116
- jezička performansa*: osnova glasovnih
promena 131

- jezička porodica 11, 33
 jezička rekonstrukcija 11, 13, 51, 61, 64, 88,
 106
 jezička struktura 12, 14, 62
 jezička zajednica 84
 jezičke niske 110
 jezičke pozajmljenice 28, 58, 92
jezičke promene: 6, 9, 10, 11, 12, 13, 19, 24, 25,
 34, 92, 130, 131, 138, 142, 151, 157; jezičke
 promene i gramatički sistem 92; jezički
 razvitak 108
 jezičke univerzalije 11, 15, 119
jezički output: performansa 116
 jezički kontekst 27
 jezički opis 122
 jezički polaritet 104
jezički: potomci 23; predak 14, 51
 jezički sistem 5, 9, 70, 106, 107
 jezički varijetet 19
 jezičko ponašanje govornika 83
jukstapoziciona: asimilacija 28; disimilacija 27
 Junggrammatiker 21, 61; junggrammatische
 Richtung 19
junktura: fonetska granična obeležja 127
- karakteristika GF 122
 kategorizacija fonoloških promena 72
 klasa segmenata 142
 klasična filologija 12
 klasiifikacija glasovnih promena 34;
 klasiifikacija uslovljenih glasovnih promena
 35
klasiifikacija jezika: 14, 19; na osnovu porekla
 15; prema tipu 15
 klasiifikatorna distinkтивна obeležja 126
 klasiifikatorna matica 127
 kohabitacija genetski nesrodnih jezika 20
komparativisti: 15, 19, 63; komparativističke
 studije 14; komparativistica 19;
 komparativizam 15; *komparativna*: analiza
 31; filologija 12; fonologija 62; gramatika
 15, 16; lingvistika 14, 15, 19, 90;
 morfologija 109; komparativno-istorijsko
 proučavanje jezika 15; komparativna
 istraživanja 7, 15, 16, 76, 96; komparativna
 (fonološka) rekonstrukcija 51, 52, 55, 58,
 59, 85, 91; *komparativni*: dokazi 58; jezički
 podatak 52, 89, 91; primjeri 88;
komparativno (istorijski) metod: 33, 51, 56,
 61, 85; hipoteza o pravilnosti 51; hipoteza o
 sličnosti 51
 kompenzaciona gramatička sredstva 25;
 kompenzaciono duženje vokala 58
 kompetencija izvornog govornika 110, 116,
 122
 kompleksni marker 98
- komplementarna distribucija fonera 38, 54, 67,
 73, 127
komponenta: 41, 78, 115, 123; fonoloških
 pravila 125; gramatičke 116, 122; morfološke
 promene 101; komponenta GG 117; *frazne
 strukture*: 113; osnovna komponenta 143;
komponente TG gramatike: sintaksa,
 fonologija i semantika 117
komponentna analiza: 78, 113; fonološka
 analiza Praške škole 78
 komunikacija 9, 84, 99, 120, 143
 komutativna serija 68; komutativni test, test
 zamene 68
 konativna funkcija 69
 koncept generativnih fonoloških pravila 142
 konkurentni modeli generativne fonologije 119
 konsekutivni sled sekvenci fonova 120
 konsonantska korelacija zvučnosti 69
 konstantan konsonantski kostur 42, 43
konstituenti: 113, 123; desno od strelice 113;
 konstituentska struktura 117
kontaminacija: stvaranje hibridnih formi 105
 kontekstualna ograničenja 128
 kontekstualna varijanta fonema 67
 kontinuanti leksičke jedinice 53
 kontinuirani niz fonetskih podataka 121
 kontrast 109; kontrastiranje 54
 kontrastivna distribucija 54
 kontrastivna funkcija 69
 kontrastivna lingvistika 19
 kontrastivno obeležje 65
 konvergencija, izjednačavanje jezičkih jedinica
 39; konvergiranje genetski nesrodnih jezika
 20
 konvertovanje, pretvaranje strukture u
 predstave 126
 korlativni parovi 68
kraj: fonološke komponente 142, 143, 144;
 gramatike 156; reči 148, 150, 151, 155;
 sloga 148, 150, 151
 krajnja niska pravila frazne strukture 113
kreativnost: 10; u TGG 116
kriteriji za izbor podležne reprezentacije:
 fonološke predviđljivost i prirodnost,
 plauzibilnost, verovatnost pravila 140
 kulminativna funkcija 69
 Kuryłowiczevi zakoni analogije 102, 103, 104
 kvarenje jezika 12, 23
- Lachmannov zakon 141
 lančana pomjeranja glasova 79 109; lančane
 fonološke promene 72, 79, 83
 laringali 59, 91
 Lautverschiebung 16
 leksema 132, 148

- leksička:* jedinica 43, 46, 52, 84, 100, 142, 144; kategorija 95; obeleženost, markiranost 149
leksička predstava, reprezentacija: 126, 127, 154; formativa 126
leksička rekonstrukcija 144
leksičke inovacije 48; leksičke promene 105, 106
leksičko pravilo 131
leksikon 41, 44, 48, 115, 117, 120, 126, 134, 138, 144
linearnost 120; *linearan, -a, -o* 87, 123; uređenje 123; razmještaj segmenata 120; sekvenca 71; poređak 71; hijerarhijska ustrojenost po jačini fonoloških granica 123
lenicija, slabljenje 28
lingvistička: analiza 63, 109, 112, 121; istraživanja 18, 71, 122; teorija 7, 122, 128; lingvistički model 141
lingvistički fenomeni 130
lingvistički opis (jezika) 65, 116, 128
lingvistički relevantna promena u jeziku 106
lingvistički relevantna, značajna uopštavanja, generalizacije 128
lingvistički značajan nivo reprezentacije 120
lingvistika 8, 112
logička forma 116
ljudska incijacija 84
maksimalizacija pravila 153
Mańczakove tendencije analoških promena 103, 104
manifestacija promena gramatike jezika: glasovna promena 131
manje sistematski analoški procesi 157
marker (označivač) 46, 47, 97
markiranost: 135; na funkcionalnom nivou 101; markirana leksema 149; markirani i nemarkirani članovi parova fonema 69; markiran obeležjem 135
maternji jezik 18, 133
matrica (DO, obeležja, segmen(a)ta): 82, 124, 126, 132; snop obeležja 124; fonotških obeležja 141; tabela DO 135
međujezička: sličnost 34; međujezičke varijacije 52
međunarodni fonetski alfabet 75
mehanički uslovljene promene 27; mehaničke glasovne promene 25, 26
mentalizam 122; mentalistički karakter GF 122
metateorijska varijabla, promenljiva 124
metateza 26, 27, 32
metod: jezičke rekonstrukcije 59; interne rekonstrukcije 55, 61, 86, 88, 91; tipološke rekonstrukcije 61; lingvističke analize 128; uporedne gramatike 63; istraživanja jezika 8
metodologija i postupci istraživanja GF 140
metrička fonologija 120
minimalna diskretna jedinica u fonetici: fon 141
minimalna fonološka opozicija 132
minimalna fonološka promena: promena jednog obeležja 79
minimalna kontrastivna jedinica 109
minimalni par 54, 73
minimalni skup 74
minorno pravilo 134
mladogramatičari: 5, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 35, 40, 50, 62, 65, 71, 72, 77, 92, 102, 109, 131, 135; eksplicitnija metodologija 62; mladogramatičarska škola 6; mladogramatičarski manifest 25, 29, 41
model: 8, 12, 21, 45, 46, 47, 48, 65, 80, 83, 84, 101, 102, 103, 115, 116, 119, 120, 123, 141, 144, 157; deskripcije 87; ganealoškog porodičnog stabla indoevropskih jezika 17; mladogramatičarski model (istraživanja jezičkih promena) 25, 50, 61, 63, 85, 144; generativne fonologije 127, 130; generativne gramatike 115, 140; *modeli:* GF 151; gramatičke deskripcije 78; jezičke analize 8; lingvističkih istraživanja 5
modifikacija fonoloških razlika 107
modularna teorija 115
morfološki činilac alternacije 139
morfema 23, 26, 47, 55, 56, 57, 58, 62, 70, 85, 95, 96, 98, 105, 109, 121, 124, 126, 132, 138, 139
morfemska alternanta: 121; morf 48, 105; morfemska struktura 126
morfo(fo)nologija (morphonematika, fonomorfologija) 23, 27, 70, 118; morfotonologija taksonomske, strukturalne gramatike 132
morfo(fo)nematska (morphonologische) alternacija 41, 42, 43, 44, 45, 52, 59, 85, 87, 88, 104, 146, 148, 156
morfo(fo)nema 40, 70, 121, 127; morfotonematski distinktni alternante 55; morfonemska (morphonologische) alternanta 85, 121; morfonemska alternacija 56
morfonemska komponenta 113, 114; *morfonemska predstava (reprezentacija):*

- 121, 122; formativa 126; morfološki nivo reprezentacije 121
morfologoška ortografija 88
morfofonološka promena 132; morfološki uslovljene glasovne promene 144
morfofonološka struktura 23
morfologija 62, 70, 120, 121
morfologizacija: 41; morfološki uslovljene fonološke varijacije 95; morfološka alternacija 48, 139; morfološke promene 105
morfološka: analiza 95, 103, 123; informacija 156; kategorija 95, 103, 139; komponenta 118, 120; (ne)pravilnost 44; alternacija 5, 43, 48, 70, 85, 139, 143; preinterpretacija 41, 48; reanaliza 95; segmentacija (modela) 47, 48; struktura 30, 85, 106, 124; veza 46; morfološka, analoška promena 11, 103; morfološka, gramatička promena 66; generalizacija 133; klasa 93; operacije 114; varijacije 37; morfološki faktori analogije 148; **morfološki:** jedinstveni oblici 130; kompleksni oblici 50; povezane alternante 55; kontrast 104; kriterij 120; pojam 151
morfološki nivo 105
morfološki sistem 19
morfološki transparentna struktura oblika 46
morfološki uslovi 56; morfološko okruženje 138
morfološko pravilo 48, 125, 139
morfološko preinterpretiranje 48; morfološko ujednačavanje 155
motivacija: analoške promene 150; analoškog ujednačavanja 151; jezičkih promena 80, 151, 157; pravila 151; prestrukturiranja 149; preuredenja pravila 153
motivisanost glasovnih promena 77; motivisan razvitak 101; motivisano pravilo 129
mreža, matrica: 124; opozicija 64
- najraniji stadijumi razvoja jezika-potomaka** 25
narušavanje pravila 12
nasledeno pravilo 26, 155
naučna relevantnost rezultata 140
nauka o jeziku 8
neautonoman 144; **neautonomna fonologija:** 116; generativna fonologija 132; neautonomni status foneme u GF 132
nefonetski faktor 107, 147
nefonološka promena 156
nefonološki faktor 107, 147
ncleksička kategorija 95
nelinearna fonologija 120
nemarkirana morfološka kategorija 98
nemarkiranost na formalnom nivou 101
neobavezna pravila: 156; promene u jezičkoj "modi" 156
neobežezen, nemarkiran 69
neposredna fonološka okolina 121
nepravilne glasovne promene 28
nepravilnost oblika 8, 45; nepravilni (iregularni) oblici 29, 30, 32, 33, 49
nepredviđljive, idiosinkratičke alternacije 138
neproduktivni obrasci 99
neproporcionalna analogija: paradigmatsko ujednačavanje 88; **neproporcionalne analoške promene:** adaptacija, kontaminacija, ujednačavanje, fonološka analogija 105
neproziran, netransparentan: 50; neprozirna gramatička struktura 50; neprozirno pravilo 95
nesvesno znanje 112
neuslovljena fonološka promena: 34, 38, 72, 150; **stapanje (dveju) fonema:** 39, 72, 74, 90; glasovne promene nezavisne od konteksta 34; spontane glasovne promene 34; **neuslovljeno stapanje fonema:** 74, 90; defonologizacija ili apsolutna neutralizacija fonema 74
neutralizacija: 69, 74; **apsolutna neutralizacija:** kompletan gubitak fonetskih razlika 74; **neutralizacija kontrasta, opozicije:** 37, 69, 87, 90, 109, 148; defonologizacija 74; neutralizacija određenih obeležja fonema 69
nezavisna motivisanost pravila 128
nezavisna struktura jezika 65; nezavisnost strukture unutar jezika 106
niska (string): 112, 118; fonoloških jedinica 113; formativa 117, 126; konstituentna 71
nivo: distinktivnih obeležja 96; sistematskih fonema 127; **nivoi:** jezičke strukture 11, 23, 66; jezičkog sistema 107; (jezičke) reprezentacije, predstavljanja, predstave 12, 117, 121, 127; fonetske reprezentacije 120, 144; morfonemske reprezentacije 120; opisa rečenica 115; strukture 115; nivoi strukturnog predstavljanja 111
nivo analize 109, 118
niz: binarnih opozicija fonemske parova 68; segmenata 79, 121; nizovi morfema 123
niz sukcisivnih gramatika 13
normalni poređak suglasnika 60
normalni stepen korena 56, 57, 58
notacija: 117, 128, 137; frazne strukture 128; **notacijska konvencija:** 129; varijabla grčkog slova, alfa notacija 137; notaciono sredstvo 128
nova distribucija elemenata u sistemu 80
nova fonološka promena 88
nova generacija govornika 143

- nova gramatika 143
novi fonološki sistem: rezultat pojedinačnih promena 71
 novi segment 81
 novo (dodata) pravilo 143
 nulta stepen korena 56, 57
- obavezna pravila*: 156; prestrukturiranje gramatičkih formulacija narednih generacija govornika 156
 obeležen, markiran 69
 obeleženost glasovnih sistema 120
 obeležje 65, 68, 82, 117, 124, 126, 132, 135, 136, 137, 140, 141, 147
 objašnjavanje gramatike 155
 objašnjenje analoških promena 157
 oblici fonološkog prestrukturiranja 72
 oblici komunikacije 14
 oblici paradigmne 155
 oblici podležnih predstava 142
 oblik pravila 83, 124, 129, 142
obrazac: 48, 94, 135, 151, 152; alternacija 32, 139; modela 44; morfoloških odnosa 45; za stvaranje (analogije) 46
 očuvanje fonoloških opozicija unutar sistema 84
 odluka o pravilnosti iskaza 133
 odnos fonera u sistemu 120
 održavanje, očuvanje komunikacije 84
 ograničen kontekst 151
 ograničena minorna pravila 134; ograničeno pravilo 134; ograničenja za promenu pravila 149
 Okamova oštrica 54, 58
 okvir standardne teorije generativne gramatike 122
 opis fonoloških promena 128
 opis generativnog pravila 126
 opozicija 53, 61, 67, 68, 69, 70, 80, 84, 87, 107, 126, 135
 opseg glasovnih promena 144; opseg pravila 144
 opservaciona adekvatnost lingvističke teorije 128
 opšta fonološka ograničenja 86
 opšte pravilo 65, 125, 127, 134; opšte fonološko pravilo 88
opšte tendencije analoških promena: maksimalizacija morfoloških kontrasta i simplifikacija i regularizacija morfonologoških alternacija 104
 opšti fonološki zakoni 69; opšti principi istorijske lingvistike 58; opšti procesi i principi razvoja jezika 25
 opštije kombinacije obeležja 135
opštost: 123; pravila 128
- optimalizacija gramatičke strukture 105; optimalizacija gramatike 149
 osnova za analoške formacije 100
 osnovna, bazična forma, oblik 98, 99, 101
osnovna jedinica morfonemske reprezentacije: morfonema 121
 osnovna komponenta 115
 osnovni alomorf 98
osnovni faktor koji pokreće promene u jeziku (mladogramatičari): princip pravilnosti fonetskih promena 62
 osnovni jezički tipovi 59
 osnovni principi generativne fonologije 109, 110
osnovni, bazični: rečnički fond 99; rečnik 49, 99
 ostali analoški razvoji 157
 osvedočena istorija jezika 25
 otpornost na promene 99, 100
 palatalizacija 38, 90
 panglosija 20
paradigma: 21, 40, 42, 43, 45, 47, 49, 55, 85, 86, 88, 89, 98, 100, 101, 104, 132, 151, 154, 155; lekseme 44
paradigmatska: alomorfnost 86; osa 64;
paradigmatska reanaliza: 95; gramatikalizacija 95; leksikalizacija 95; morfologizacija 95
 paradigmatska struktura 41
 paradigmatska zasnovanost analoškog ujednačavanja 151
 paradigmatske alternacije 86, 88, 90
paradigmatski: 71; model 105; oblik 103, 104; odnosi 71, 121; uslovi 88
 paradigmatsko ujednačavanje 88, 154
 paralelan redosled segmenata 68
 pauza 148, 151
 percepcija i produkcija govora 84
 perceptibilne promene 27; perceptibilne/nagle glasovne promene 29
 performansa 116, 117, 131
 percceptorant ili ustrajavajuća asimilacija 137
 planiranje, preslikavanje 114
podležan, podležni: 12, 114, 116, 118, 146; oblik, forma 96, 114, 118, 138, 140, 146, 155
podležna i fonetska reprezentacija: niz diskretnih segmenata 140; podležna, fonološka reprezentacija 125; podležne, sistematske fonemske predstave 132; podležna predstava, reprezentacija 118, 120, 124, 125, 126, 129, 130, 131, 132, 140, 142, 144, 149; podležna leksička predstava 144
 podležna kontekstualna restrikcija 146
podležna struktura: 12, 114, 115, 117, 122, 126, 132; podležna, semantička struktura 131

- podležne niske 133
 podležni frazni označivači, markeri 143
 podležni procesi ljudskog govora 112
 podležno uređenje elemenata 118
 podsvesno znanje izvornog govornika 133
 pogrešna analogija 23
 pojednostavljenje pravila strukturalne promene 105; pojednostavljanje gramatike 128, 145, 149, 157
 polazna fonema 39
 polja matrice 124
pomeranje (glasova): 16, 72, 75, 79, 80, 82, 83; lančane promene 79; konsonantski pomak 16; vokalski pomak 16; fonetski (glasovni) pomak 16; Lautverschiebung 16; pomak glasova 16
 ponašanje govornika 83, 119
 ponovna primena pravila 157
 poredak, redosled pravila 129
poređenje: 90; potvrđeni divergentnih formi 24; sukcesivnih sinhronijskih gramatika 141
 poreklo jezika 11, 14
 posebno pravilo 149
 posledice glasovnih promena 131; *posledice istorijskih promena:* 154; uspostavljanje sistema fonoloških opozicija 156
 postblumfildovska škola američkog strukturalizma 7
 postepene fonološke promene 83; postepeni, imperceptibilne promene 27; postepeni fonetski prelaz između starog i novog izgovora 83; postepeno usvajanje ili gubljenje obeležja 83; postepeno pomeranje 81
 postojanje pravila 134
 post-SPE modeli GF 130
 postulacija, postuliranje 52, 58, 59, 60, 91, 92, 125, 148; postulat 52; postulirani segmenti 52, 91; postulatni metod 52; postuliranje pravila 141
 posvedočeni jezici 25
 potencijalno destruktivne fonološke promene 84
 potisnolančana pomeranja 83; potisnolančanc, propulzivnolančane promene 80, 81, 82, 83
 potomci jezika 23, 25
potpuna (neuslovljena) promena: stapanje i pomeranje glasova 72; potpuno fonemsko stapanje 90; *potpuno stapanje fonema:* 156; defonologizacija 107
 potpuna asimilacija 136
 potreba za lakšom artikulacijom 131
 potvrđene analoške promene 157
 povećavanje alternacija 151
povećavanje broja kombinatoričkih varijanti fonema: aofonsko cevanje 107
 povezivanje sinhronijski alternativnih oblika 142
 povlačnolančana pomeranja 80, 81; povlačnolančana promena 80, 82; povlačnolančani razvitak 81
 površinska orijentacija tradicionalne istorijske lingvistike 151
 površinska (rečenična) struktura (PS) 114, 115, 116, 117, 122, 130, 131, 134, 142, 143, 157; površinska konstituentska struktura 138; površinska, fonetska struktura 131
 površinske alternante 132
 površinske, sistematske fonetske predstave 132; površinska reprezentacija 140
 površinski oblik 58, 132, 142
 površinski obrasci 152, 157
 površinski orijentisana analoška promena 150
 pozicija neutralizacije 87
 poziciona varijanta fonema 73; pozicioni alosi 73, 127; poziciono uslovljeni alosi foneme 38
 praindoevropski (jezik) 17, 26, 45, 56, 59, 60, 82, 88, 91, 94, 141, 145, 146;
 praindoevropski sistem 61; praindoevropske forme 94
 prajezička distribucija segmenta 54; prasegment 54;
 prajezička faza jezičkog razvitka 62
 prajezik (pragovor 14) 17, 25, 53, 54, 58
 praška fonologija 71; Praška (fonološka) škola, Praška škola strukturalne fonologije 63, 64, 66, 71, 72, 78, 84, 119, 156; Praški lingvistički kružok 66; praška koncepcija fonerne 68
 prastruktura 51
 pravac glasovnih promena 131; pravci analoških promena 96; pravci jezičkih promena 61
pravila: 12; (uslovi) morfemske strukture 126; fonološke komponente 124; frazne strukture (PFS) 113, 114, 115, 117; *glasovnih promena:* 50 bezizuzetna pravila glasovnih promena 35; pravila ponovnog regulisanja 126; pravila redundancije 126
pravilna: fonološka promena 50, 138; glasovna promena 24, 26, 27, 28, 29, 44, 45, 51, 52, 58, 65, 94; promena uslovljena glasovnom okolinom 136; pravilne jezičke promene 9; pravilna istorijska analiza 154
 pravilne strukture u autputu 150; pravilni oblici 29, 33; pravilno obrazovane rečnice 111
 pravilni odnos 53
pravilnost: glasovnih promena 35, 40, 52; jezičkih promena 16; jezičkog razvoja 24; u jeziku 12

- pravilo:* 10, 12, 25, 26, 29, 30, 31, 33, 34, 35, 37, 42, 48, 50, 51, 53, 83, 87, 89, 92, 99, 110, 111, 113, 114, 116, 118, 119, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 133, 134, 135, 138, 140, 141, 142, 143, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157; fonološke komponente 126; frontiranja vokala, umlaut 37; generativne gramatike 110; *gramatike:* 118; formalna sredstva govornika u donošenju generalizacija o svom jeziku 140; *pravilo:* gubljenja segmenta 153, 154; izgubljeno iz gramatike 155; kao sastavni deo gramatike 125; morfološke alternacije 87; obezvučavanja (konsonanata) 153, 154, 155; potencijalnog inputa 153; redukovana 125; snabdrevanja 153; uskraćivanja 153; zamenjivanja 153; generalnost pravila 128
pražani 66, 68, 69, 70, 119
praznina u sistemu 60, 80, 81; pražnjenje mesta u fonološkom prostoru 80
predak indeovropskih jezika 32
predistorijska faza jezika 58; predistorijska jezička stvarnost 59; predistorijski jezički predak 81
predistribucija morfova 47
predstava, reprezentacija 111, 127, 132
predstavljanje: fonoloških promena 116; glasovnih promena 144; sintaksičkih promena 116
predvidljiv pravac promene 99
predvidljiva distribucija segmenta 90
predvidljiva, automatska alternacija 88
predvidljiva, redundantna obeležja 126
predvidljive alternacije: fonološke 138; predvidljive, regularne alternacije 138
predvidljivost površinske fonetske forme 132
prefonologizacija: 76; transformacija fonoloških razlika u heterogene fonološke distinckcije 107
preliminarna morfološka analiza podataka 139
preoblikovanje oblika 104; preoblikovan oblik 101
prepisivanje simbola levo od strelice 113
prepisna pravila 110, 113
presegmentacija: premeštanje kontrasta, paradigmatičko premeštanje 95; integracija afiksa 95; izlučivanje novih afiksa 95; preraspodela segmenta 95; smanjivanje alomorfnosti 95
preslikavanje: fonološke reprezentacije 125, 126; podležne reprezentacije 140; površinske strukture 142; značenja na fonetsku strukturu 133
prestrukturirana paradigmata 95; prestrukturirani rezultati promene 146; prestrukturirani sistem 76
prestrukturiranje: 50, 94, 131, 143, 144, 149; fonološkog oblika leksičkih jedinica 144; glasovnog sistema 79; leksičkih jedinica 146; leksičkih reprezentacija 144; na gramatičkom nivou 95; relevantnih podležnih reprezentacija 144
pretrpanost sistema 81
preuređenje: 152; paradigmatskih struktura 75
preuređenje pravila: 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157; rezultat ponovne primene pravila 157; preuređenje sinkronijskih pravila 153
prevoj vokala 39
pridruživanje izgovora površinskom izrazu 123
pričekivanje pravila fonološke komponente 124
primarna posledica glasovne promene 144
primarna promena: dodavanje pravila: 145; primarna glasovna promena: 149, 157; rezultat inovacija 156
primarna, osnovna funkcija oblika 103
primarni jezički podatak, korpus 128
primarni mehanizam promene 155
primarni podaci interne rekonstrukcije 88
primarno (fonemsko) cepljanje: 38, 76, 88; umlaut 77
primena (fonološkog) pravila 123, 124, 129, 139, 153; primena pravila fonološke komponente 127
princip arbitramosti 33
princip izomorfizma 92
princip pravilnosti fonoloških promena 65; princip regularnosti glasovnih promena 35, 36
principi alternacija 139
principi istorije jezika 31
principi istorijske lingvistike 9
priroda jezičkih promena 11, 22, 23, 104, 157; priroda jezičkog razvoja 24; priroda jezika 18; priroda unutrašnje motivacije 80
priroda sličnosti među srodnim jezicima 8
prirodan pravac analogije 103
prirodan proces usvajanja jezika 131
prirodna (generativna) fonologija 119
prirodne klase segmenata 140
prirodni fonološki procesi 119
prirodni jezik 122
prirodne kombinacije obeležja 135
prirodnost 119, 140
proces: prestrukturiranja 144; promena u jeziku 10; regularizacije izuzetaka u gramatici 18; *procesi:* derivacije 87; jezičke rekonstrukcije 51; jezičkih promena 19, 88
proces usvajanja jezika 131
produktivnost 29, 46; *produktivan:* obrazac 29, 48, 99; tip obrazovanja 29; kategorija 46; *paradigma* 47; produktivne morfološke

- kategorije 46; produktivni derivacioni procesi 100; *produktivno pravilo*: 31, 32, 37, 46, 47, 48, 149; morfološko pravilo 88; produktivno značenje i funkcije 103 produktivnost kao uslov za četveročlanu analogiju 46
- progresivna*: asimilacija 137; disimilacija 27
- promena*: 18, 80, 81, 83, 84, 94, 130, 131, 136, 143, 145, 149, 151; u glasovnom sistemu 130; uslovljena fonetskim faktorom 131; u fonološkom sistemu 74; u sistemu fonoloških pravila 149, 151; fonetske vrednosti glasa 34; obeležja 137; u redundantnom obeležju 82; pravila 152, 156 157; u sistemu pravila 131, 142, 155; u *fonološkom obliku*: rezultat ujednačavanja 155; promene uslovljene glasovnom okolinom 83; promena u jeziku 5, 6, 12, 13, 23, 24, 26, 51, 109, 130, 131; progresivna promena 137; gramatička promena 157; promena gramatičke 131, 142, 156, 157; promene na gramatičkom nivou 26; promene u morfološkom sistemu 151; promena jezičkih oblika 15; *promena u gramatici, u jeziku*: promena u sistemu pravila 155; promena u istorijskom redosledu pravila 149; *promena u leksičkoj obeleženosti*: rezultat četveročlane analogije 156; promena u podleznoj predstavi 144; promena u značenju 65; promene jezičke strukture 66
- proporcija*: 94, 105; razdvojena proporcija 18; spojena proporcija 18; proporcionalan model promene 46; proporcionalna analogija 40, 45, 46, 94, 96, 99, 105; proporcionalna analoške promene 99; proporcionalni princip 32
- propulzivne lančane promene 82; propulzivni lanac promena, potisnolančana pomeranja 80, 83; propulzivnolančana, potisnolančana promena 83
- proseđe*: 55; američkih lingvista 10; istorijske lingvistike 55, 142
- proširenje*: analoške promene 150; morfološkog obrasca 41; segmenta 148; pravila 151; proširivanja pravila na nova okruženja 150; proširivanje produktivnog obrasca 156
- prost marker 97, 98
- prva artikulacija jezika 26
- prvi princip istorijske fonologije 107
- prvi stepen pomeranja 82
- prvo germansko pomeranje glasova*: Grimmov zakon 75, 81, 145; prvo germansko konsonantsko pomeranje 75, 145
- prvobitna distribucija prasegmenta 54
- P-struktura 116
- rađanje novih sistema 66
- radijus dejstva glasovne promene 34
- rana faza praindoevropskog jezika 60
- rana faze generativne fonologije 142; rani generativci 131
- rang fonološkog pravila 123
- ranije faze razvoja (jezika) 9, 33, 91, 98
- raščlanjavanje*: 121, 139; šeme pravila 129
- rasporod graničnih simbola 123
- različite faze*: Grimovog zakona 82; razvoja jezika 31; različiti stadijumi razvoja jezika 15
- različite generacije govornika 84
- različiti oblici (srodnih) morfema 85
- razlika u autputu 143, 149
- razlike u strukturi sunkcesivnih gramatika 149; razlike u sukcesivnim gramatikama 149
- razlikovni elementi 67
- razvitak fonološkog sistema 70
- razvitak i funkcionisanje jezika 107
- razvitak istorijske fonologije 109; razvitak istorijske lingvistike 109
- razvitak morfološkog sistema kroz vreme 95
- razvoj*: fonologije 66; jezika 12; (jezika) kroz vekove 83
- realizacija foneme 68
- reanaliza 96, 156
- reč i paradigm 87
- reč kao osnovna jezička jedinica 35
- rečenična struktura 113
- red reči 70
- redosled*: 129; posle preuređenja, promena redosleda 153; redosled (poredak, uređenje) pravila 118, 126, 141, 142
- redosled, poredak u lingvistici 118
- redukcija 47, 56, 57, 88, 89
- redundancija 9; redundantan 9, 96, 124; redundantno obeležje 126
- refleks struktura ranijeg jezičkog sistema 85
- regresivna*: asimilacija 137; disimilacija 27; promena 137
- regularna*: fonološka promena 92; glasovna promena 29, 58, 97; fonetska promena 28
- regularne i potpune analoške promene 157
- regularnost pojave odgovarajućih suglasnika 17
- regularnost procesa proširenja pravila 151
- reinterpretacija 101
- rekategorizacija 95
- rekonstruisani*: (fonološki) sistem 53, 61; indoevropski prajczik 23, 60, 63; jezici 25; oblici, forma 52, 58; segmenti 91
- rekonstrukcija: 9, 53, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 75, 79, 85, 86, 87, 91; glasovne promene 90; hipotetičkog jezika 17; inicijalnog sistema

- 26; istorije jezika 33; jezičkih prasegmentiranih 63; paradigmne 101; praindoevropskog ablauta 57; praejekta 51, 63; praobliku i prastrukturu 59; (starijih) oblika 24, 88
relativna hronologija: 153, 157; hronologija promene 89
relativna jednostavnost 122, 128
relativna prirodnost segmenata 119
relevantan podatak 65
relevantno obeležje: 65, 68; nebinarno 68
reorganizacija sistema 83
reperkusije jezičkih promena na gramatiku 157
reprezentacija 126, 127
reprezentativna funkcija 69
restrikcije u distribuciji glasova, sekvencijalne zaprckce 118
reverzibilnost proporcije 98
rezultat dodatog pravila 144
rezultat pravila obezvučavanja 155
rezultat promena u sistemu fonoloških pravila: sinhronijske alternacije 155
rezultati istorijskog razvitka 86
rezultativna matrica 124
rezultirajuća fonema 39
sastavna pravila 129
Saussureova dihotomija 64
Saussureova hipoteza 58, 91
Saussureova rekonstrukcija 92
Saussureovi sonantski koeficijenti: 91 laringali 58
segment: 34, 35, 44, 48, 52, 53, 58, 60, 68, 72, 79, 80, 81, 87, 88, 90, 92, 120, 124, 126, 127, 129, 130, 136, 137, 138, 141, 145, 147; morfeme 70
segmentni leksičkih reprezentacija 127
segmentiranje, segmentacija: 49, 94, 121; delova jezičkog izraza 139; segmentiranje, raščlanjavanje kontinuma 141
segmentni pristup 120
sekundarna, derivirana funkcija oblika 103
sekundarne (analoške) promene 145, 149, 157
sekundarni, neproduktivni, marginalni kontekst 103
sekundarno cepljanje foneme: 72, 73, 3, 74, 76; sekundarno cepljanje, (pre)fonologizacija 38; sekundarno fonemsko cepljanje, fonologizacija 156
sekundarno stapanje fonera 76
sekvenci glasova 27
sekvence: 81; fonova 120; morfema 123; sličnih artikulacija 27
sekvencijalne osobine govora 71
selekcija simbola 54
semantička: interpretacija rečenice 115, 116, 117; preinterpretacija 49; reprezentacija, predstava (rečenice) 111, 117
semantička kategorija 50, 95
semantička komponenta 117, 143
semantičke promene 11
semantički nemarkirani član 101
semantički sistem 19, 112
semanticicko: 118; polje 106; pravilo 118, 120
semantički faktori analogije 148
semantika 7, 105, 111
semiotički sistem 6
sfera upotrebe: 99, 100; oblika 98
sheme pravila 128, 129
simboli desno od strelice 113
simetrična struktura fonološkog sistema 84
simplifikacija gramatike 149
simultane faze promene 84
simultano prisustvo oba izgovora (starog i novog) unutar govorne zajednice 83
sinhronija 106, 108
sinhronijska: alternacija 86, 87, 143, 146, 150, 152, 155; analiza 95, 142; derivacija 99, 134; deskripcija (jezika) 10, 52; fonologija 88; fonološka struktura 71, 89; formulacija 147; gramatika 13, 156; iregularnost, nepravilnost 26, 56; pravilnost 33; *lingvistica:* 9, 157; –statična lingvistica 9; morfološka alternacija 85; morfofonološka alternacija 51; motivacija 148; nesegmentabilnost 94; podležna struktura 146; potvrda 155; pravila 155, 156; pravilnost 34; proučavanja 9; ravan 8; struktura 89; struktura jezičkog sistema 130; sinhronijske studije 7; sinhronijske varijacije 55, 58
sinhronijski: 84, 108, 146, 148; dokaz 89; fenomen 34; fonološki sistem 106, 156; opis (jezika, sistema) 10, 55, 85; plan alternacija 155; podatak 51; pristup 6, 64; refleksi fonološke promene 87; sistem 66, 90
sinhronijsko: 105; fonološko pravilo 132, 143; istraživanje (jezika) 7, 108; izučavanje jezika 9; proučavanje jezika 64; sinhronijsko obrazovanje 46
sinhronijsko pravilo: 58, 89, 110, 134, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153; pravilo gramatike 138
sinkopiranje 125
sinkretizam 41
sintagmatska osa 64; *sintagmatski:* aspekt 71; odnosi 71; *sintagmatska reanaliza:* presegmentacija 95
sintaksa 117; sintaksička struktura 117, 123; sintaksička niska 113; sintaksička kategorija 50, 131

- sintaksička dubinska struktura 117; sintaksička površinska struktura 114, 117; sintaksičke predstave, reprezentacije 111; sintaksično predstavljanje rečenice 114
- sintaksička komponenta*: 111, 117, 122, 127
centralna, generativna 117; sintaksička komponenta rečenice 117
- sintaksička pravila jezika 48
- sintaksička teorija 5, 7, 105, 110
- sintaksičke promene 7, 11
- sintaksički*: faktori analogije 148; kriterij 120; model 115; odnosi 70; opis 110; sistemi 19
- sintetički karakter gramatičke strukture 70; sintetički tip jezika 70
- sistem*: 6, 60, 80, 81, 103, 106, 107;
(distinktivnih) fonoloških opozicija 72, 156; fonema 71; fonoloških pravila 155, 156; gramatičkih pravila 151, 157; jezika 59; korrelacija 107; pravila 7, 110, 111, 151; uređenih pravila 155
- sistematične analoške promene 40
- sistematska fonetika*: fonetska predstava 127; *sistematska fonetska*: forma 132; predstava, izgovor 144; sistematsko-fonetska predstava, reprezentacija rečenice 111;
- sistematska*: gramatika 16; priroda glasovnih promena 16; priroda jezičkih promena 34; sličnost srodnih jezika 34;
- sistematske*: alternacija 92; komponente leksičkih jedinica 97; razlike 33
- sistematski*: 83, 127; karakter jezika (*langue*) 70; odnosi između gramatike i fonologije 132
- sistematsko*: modifikovanje fonetskih reprezentacija 143; prestrukturiranje 149; skokomične promene 27
- skup*: eksplicitnih formalnih pravila 110; skup tvrdnji 121, 122; fonoloških pravila 122, 125; pravila 111, 114, 119, 122, 123, 125, 129, 130
- skup*: fonema 70; segmenata 124, 140
- slab oblik 28
- slaba, jednostruka granica reči 123
- slabljenje glasova 28, 29; slabljenje segmenta 147; slabljenje i gubljenje fonetskih segmenata 136; slabljenje ili lenicija 28
- slabljenje pravila: ishod sporog procesa ujednačavanja 155
- sled pravila 118, 129
- slepa pravilnost glasovnih promena 63
- slična pravila 128
- slični morfološki oblici 56
- sličnost gramatika srodnih jezika 14; sličnost jezičkih sistema srodnih jezika 26
- slobodna varijanta fonema 67
- složeni marker 97
- slučajna identičnost 94
- snabdевање pravila 129
- snop distinktivnih obeležja 78
- snop fonološka promena 107
- sociolingvistica 19; socioološki aspekti jezičkih promena 11
- sonantski koeficijenti, činioći 58
- specifikacija*: obeležja foneme 78; obeležja segmenata 135
- specifikovana obeležja u matricama 124
- spoljašnji, eksplicitni poredak, redosled pravila 129
- sredstvo komunikacije 13
- srođni jezici 10, 33, 55, 85, 90; srodnost među jezicima 14
- srođni oblici 52
- standardna teorija 111, 114, 116, 117, 126, 143;
standardna teorija generativne gramatike (GG, TGG) 115, 116, 117, 118; standardni oblik generativne fonologije, SPE 119; SPE fonološki model 122; SPE model (GG) 119, 120, 128, 129
- stapanje*: 39, 72, 80, 82, 83, 84, 90; – (spajanje) pravila 128; elementarnih pravila 129; fonema 39, 53, 54, 72, 74, 77, 83, 84, 88, 145, 149; vokala 90
- statičnost u jeziku 108
- statistička istraživanja analoških promena 96
- stožer, stožerni oblik, forma 100, 102; stožer za analošku promenu, 101
- strelice 133, 142
- stroga primena određenog skupa postupaka 140
- strogi zakoni glasovnih promena 18
- struktura*: 6, 8, 47, 56, 65, 71, 79, 84, 85, 102, 114, 116, 117, 119, 123; fonološkog sistema 78, 83; jezičkog sistema 7, 64, 131; jezika 10, 15, 24, 59, 70, 85, 105, 106; levo od strelice 113; opozicija 107; rečenice 114; reči 121; sistema 80
- strukturalan 106
- strukturalisti 5, 26, 38, 64, 66, 71, 80, 87, 105, 106, 107, 109, 119, 120, 121, 131
- strukturalistička*: analiza 106
- strukturalistička*: fonologija 106, 119, 120, 121, 122; lingvistika 85; morfonologija 120; sintaksička teorija 105
- strukturalistička*: teorija 106, 121; škola 119
- strukturalistički*: 6; metod 63, 97; model 72
- strukturalistički nivoi reprezentacije*: morfonemski, fonemski, fonetski 121
- strukturalistički opis 108
- strukturalistički pravac u Americi 64
- strukturalistički principi jezičkih promena 106

- strukturalizam*: 6, 7, 62, 63, 64, 105, 119, 126; kao model mišljenja 64
strukturnalna analiza 70
strukturnalna cclina 83
strukturnalna distribucija varjanata 65
strukturnalna: fonologija 78; lingvistika 39, 64, 77, 112; škola 7
strukturnalni: 105; opis 65, 124; prosede 141
strukturnalno najviše diferencirana forma 98
strukturna: analiza 114; promena 114, 124
strukture osobine leksičkih jedinica 41, 117
strukturni: kontekst 78; kriterij 70; obrasci u jeziku 93; opis 110, 111; opis pravila 124
strukturno isti oblici 57
strukturno jednostavnije kombinacije običežja 135
stvaranje alternacija 138
stvaranje fonoološke distinkcije: fonologizacija 107
sukcesivne etape usvajanja jezika 49
sukcesivne faze (razvoja) jezika 24, 83, 88; sukcesivne jezičke faze 66, 105; sukcesivni stadijumi jezika 64
sukcesivne faze promene 83
sukcesivne gramatike 141; sukcesivne sinhronijske gramatike 142
sukcesivni nivoi analiza 111
sukcesivni: niz glasova 27; segmenti u govornom lancu 38
suprsegmentni elementi 35
supstrat 19; supstratski jezički sloj 74
svakodnevna upotreba jezika 111
svodenje na predistorijske invarijantne oblike 55

škola: deskriptivne lingvistike 7; taksonomske lingvistike 7; škole generativne gramatike 133

taksonomija: 18, 63; uslovljenih glasovnih promena 35
taksonomska: fonematika 120; fonologija 144; lingvistika 63, 118, 127
taksonomski: opis 63; 64, 112;– strukturalni model 144
tendencije: analoških promena 96, 103, 104; jezičkih promena 61
teorija: 8, 119, 126, 135, 155; funkcionalne fonologije 71; jezika 122; supstrata 19; GF 120
teorijski: model 5; okvir 63, 84, 105, 119; postulati 22; značaj 127; značaj empirijskih potvrda 145
terapeutski karakter promene 70; terapeutski princip 71

terminološka određenja analoških obrazovanja 41
test minimalnih parova 73, 74
TG: 123; gramatika 116, 117, 118, 138; model 116
tipološka istraživanja 60; tipološke lingvističke studije 59
tipološka, T-klasifikacija jezika 17, 19; aglutinativni jezici 17; fleksivni jezici 17; izolativni jezici 17
tipološka rekonstrukcija 59, 60, 61
tipovi promena pravila 149
tradicionalan model leksičke reprezentacije 144
tradicionalan pojam glasovnih promena 142; tradicionalna glasovna promena 145, 150
tradicionalna formulacija 147
tradicionalna gramatika 10; tradicionalna istorijska fonologija 106; tradicionalna istorijska lingvistika 142, 145, 157; tradicionalna lingvistika 65, 97, 112, 138
tradicionalna površinski orijentisana analiza 157
tradicionalni: 142;– taksonomski pristup 116
tragovi prvobitne alternacije 155
transformacija: 110, 111, 114, 115, 122; fonooloških razlika 107; bazičnih struktura 114
transformaciona gramatika 110, 119, 138; transformacioni model 142, 144
transformaciona: komponenta 113, 114, 115, 143; pravila (TP) 7, 113, 114, 116, 117, 123
transformacionalisti 117
transformaciono pravilo, T-pravilo: transformacija, transform, 111
transformaciono-generativna: 110; gramatika 7, 63, 113; lingvistika 63; transformaciono-generativni model 7, 116; TG modeli jezičke analiza 116
transkripciona konvencija 137
transparentnost 92; *transparentan*: 80, 92; oblik 47
triangulacija 52
tripartitna podela jezika 8
tročlana oponicija 69
umačenje, interpretiranje, prevodenje površinske strukture 123

učenje tečkih pravila 131
udružena distribucija 54
ujednačavanje 44, 45, 151, 157
umlaut: 16, 36, 74, 77, 98; frontiranje vokala 16, 36; mutacija vokala 16
univerzalna fonetska teorija 126
univerzalna gramatika 14
univerzalne teorije jezičkog razvijta 19

- univerzalni alfabet 14; univerzalni fonetski alfabet 126
univerzalni: fonetski okvir 132; okvir obeležja 68; univerzalni skup fonetskih obeležja 126
 univerzalni principi ljudskog jezika 122
 univerzalni sistem 126
 unutarjezičke funkcije 69
 unutarjezičke varijacije 55
 unutrašnja kohezija 83
 unutrašnja modifikacija fonološkog sistema 80
unutrašnja motivacija: 83, 85; promena 130
unutrašnja struktura: jezika 131; sistema 79; sistema pravila 149; relevantnog obeležja 68
 unutrašnja struktura teorije 128
 uopštavanje (generalizacija) 121, 128, 134, 135, 149
 uopštavanje bipartitnog markera 98;
   uopštavanje prostih markera 98
uopštavanje jedne od kombinatoričkih varijanti foneme: afofonsko stapanje 107
 uopštavanje ograničenih pravila 131
 uopštavanje produktivnog obrasca 93
 uporedna filologija 10; uporedno proučavanje jezika 15
 upotreba graničnih simbola 123
 uproščavanje gramatike 144, 149; uproščavanje komponente pravila 149
 uređena pravila, pravila fonološke komponente 126; uređena serija fonoloških pravila 142
 urođeno znanje jezika 122
 uslovjavajuće okruženje 137, 138;
   uslovjavajući faktor glasovne promene 35
 uslovjavanje promene 124, 137
uslovljena fonološka, glasovna promena: 34, 35, 38, 72, 85, 86, 87, 143; asimilacija 35; disimilacija 35; palatalizacija 43; precuređivanje segmenata 35; ukidanje, redukcija segmenata 35; umetanje, epenteza 35
 usložnjavanje gramatike 149
 usmena jezička aktivnost 130
 uspešnost gramatičkog opisa 128
 usvajanje jezika 24, 49, 131, 143, 149;
   usvajanje prvog jezika 135; usvajanje pravila 49
uvodenje alternacija: 152; u paradigmu 143
 uzajamna predvidljivost skupova obeležja 137
 uzajamna, recipročna asimilacija 138
 uzroci (jezičkih) promena 17, 24; uzrok
   fonoloških promena 85
 varijabla 137
varijanta: 121; foneme 68; varijantni parovi 132
 važna (lingvistička) uopštavanja 121
 veliko pomeranje (engleskih) vokala 79; veliko pomeranje vokala 81; veliko vokalsko pomeranje 79
 Vernerov zakon 17, 81, 82, 99, 146, 149
 vidovi glasovnih promena 130
 viši jezički nivoi 122
 vokabular 41
 vokalizacija sonanta 56; vokalska funkcija sonanta 56
 vokalska alternacija 80
 vokalska gradacija 16
vrsta pravila generativne gramatike: prepisno pravilo 113
 vrste fonemske opozicije 67
vrste fonoloških promena: stapanje, ccepanje, pomeranje fonema 106
 zajednička obeležja fonema 140
 zajednički izvorni oblik 31
 zajednički jezički predak 34; zajednički prajezik 51
 zajedničko obeležje 79
zakon o aspirovanim suglasnicima: Grasmanov zakon 17
 zakoni analogije 96; zakoni jezičkih promena 22
 značenje 104
 znanje jezika izvornih govornika 142
 zvučni fonografski fenomeni 66
 zvukovna realizacija 123

Sadržaj

Reč autorke	5
1. Uvod	6
1.1. Lingvistika i modeli jezičke analize	8
2. Principi, metodi i ciljevi istorijske lingvistike i zadatak istoričara jezika	9
2.1. Jezičke promene	12
2.2. Kratak pregled istorije istorijske lingvistike	14
3. Mladogramatičari i istorija jezika	21
3.1. Osnovni mladogramatičarski postulati	25
3.2. Glasovne promene	34
3.2.1. Mladogramatičarska hipoteza o pravilnosti glasovnih promena	35
3.3. Analogija	40
3.3.1. Analoško ujednačavanje	42
3.3.2. Četvoročlana analogija	45
3.4. Odnos glasovnih promena i analogije	49
3.5. Procesi jezičke rekonstrukcije	51
3.5.1. Komparativna (fonološka) rekonstrukcija	51
3.5.2. Interna rekonstrukcija	55
3.5.2. Tipološka rekonstrukcija	59
3.6. Kratak rezime mladogramatičarskog modela istorijskog proučavanja jezika	61
4. Strukturalizam i istorija jezika	63
4.1. Praška škola	66
4.2. Fonemsko cepanje i fonemsko stapanje	71
4.3. Fonološko mesto	77
4.4. Lančane promene	79
4.5. Sinhronijske morfološke alternacije i interna rekonstrukcija	85
4.6. Analoške promene (jezičke promene i gramatički sistem)	92
4.7. Analoški „zakoni“ i „tendencije“	95
4.7.1. Morfološka reanaliza	95
4.7.2. Kuryłowiczevi „zakoni“ analogije	97
4.7.3. Mańczakove „tendencije“ analogije	103

4.8. Ograničenja strukturalnog metoda primjenjenog na dijahroniju	105
4.9. Kratak rezime strukturalističkih principa jezičkih promena	106
5. Generativna gramatika i istorija jezika	109
5.1. Osnovni principi generativne gramatike	110
5.2. Transformaciono-generativni model i istorijska lingvistika	116
5.3. Generativna fonologija	119
5.3.1. Generativna fonologija i glasovne promene.	130
5.3.2. Fonološke alternacije	138
5.3.3. Fonološka pravila	142
5.3.4. Generativna fonologija i analogija.	148
5.4. Zaključak	155
Literatura	158
Indeks	164

801 (091)

Subotić, Ljiljana

Istorijska lingvistika: fonološke promene i morfološke alternacije, mladogramatičari, strukturalizam, generativna gramatika / Ljiljana Subotić. – Novi Sad: Filozofski fakultet, Katedra za srpski jezik i lingvistiku, 2002 (Budisava: KriMel). – 182 str.; Literatura – str. 158-163; Indeks – str. 164-180; 23 cm. – (Lingvističke sveske; 2)

Tiraž 400. – Bibliografija. – Registar

- a) Istorijska lingvistika
- b) Fonološke promene i morfološke alternacije

ISBN 86-80271-18-7